ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

Повість.

ЛЬВІВ, 1917.

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ,
зареєстрованої спілки з обмеженою порукою.

БІБЛІОТЕКА-ВИПОЖИЧАЛЬНЯ
№ 364
"Українська книжка" у Франції

ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.

ЗАБОБОН.

Повість.

ЛЬВІВ, 1917

НАКЛАДОМ УКР. ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ.

зареєстрованої спілки з обмеженою порукою

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМ ШЕВЧЕНКА У ЛЬВОВІ.

БІБЛІОТЕКА-ЧИТАЛЬНЯ "ПРОСВІТА"

Др. ЛЕСЬ МАРТОВИЧ.
* 12. II. 1871 † 11. I. 1916.

F. SAWIOUK
ISLES - SUR - SUIPPE
51110 BAZANCOURT
Tél. (26) 03.31.98

2913

Перша сторінка повісти по інвазії.

BIBLIOTHÈQUE-MUSÉE UKRAINIENNE
Ukrainische Bibliothek
und Museum
9, Cité du Couvent, Rue Morge
VESINET-CHATOU (Seine-et-Oise)

ПЕРЕДНЕ СЛОВО.

Отся повість пок. Леся Мартовича, що виходить тепер у свит, має за собою вже невеличку історію. Думаю, що не від річи буде навести її тут.

Мені невідомо, як довго писав автор свою повість та коли її скінчив. Памятаю одначе, що при кінци падолиста 1911 р. прийшов до мене і передав її з бажанєм, аби вона появила ся в Літ. Наук. Вістнику. Я написав зараз до проф. М. Грушевського, що перебував тоді в Київі, в справі місця, часу й умов друку, а поки надійшла відповідь, прочитав повість майже в цілости, хоч і не вповні докладно. По одержаню відповіди повідомив я пок. автора про умови з боку редакції Літ. Наук. Вістника, які він приймив, і вислав зараз рукопис, переписаний на машині, але з деякими власноручними поправками автора, рекомендовано і з поданєм вартости, до Київа.

Якеж було моє здивованє, коли при кінци січня, 1912 р., дістав я від проф. М. Грушевського запит, чому не присилаю рукопису. Я відповів, що вислав давно, навів дату вислання і рівночасно зареклямував посилку на почті. По кількою днях дістав звістку з Київа, що рукопис доручено (аж по реклямації!).

Коротко перед тим якось зайшов раз до мене пок. Лесь Мартович зі своїм приятелем дром Ів. Кунцевом, щоби довідати ся, як стоїть справа друку повісти. Я пояснив і в розмові, що вивязала ся,

сказав йому, натякаючи на головні типи повісти: Знаєте приповідку, що багато на світі дурнів, та не разом ходять. А в вас у повісти зовсім інакше. Де ви таку чудову колекцію їх понозбирували? — Автор не відповів тоді на се нічого, а розмова перейшла на якусь іншу тему.

Тимчасом у лютім приїхав до Львова проф. М. Грушевський, скликав засідане дирекції Видавничої Спілки, на якім я вже не міг бути присутний, бо захорував тяжко, і дирекція ухвалила тоді не друкувати повісти в Літ. Наук. Вістнику, як первістно гляновано, але видати її окремою книжкою.

Я ще й не дізнав ся був про сю ухвалу, як дістав лист від Л. Марговича з домаганєм звороту рукопису повісти тому, що він не хоче ще її друкувати, коли я скритикував її неприхильно. Я відписав, що моєї фрази не можна ніяк уважати за критику, за яку я й не брав би ся, бож навіть не прочитав повісти докладно, але автор обставав при своїм домаганю і я мусів написати до Київа по рукопис та звернути йому. Я не знав правдивої причини, задля якої автор закадав звороту і довідав ся про неї аж із посмертної згадки про нього дра Ів. Кущева, в якій він пише:

»Недужаючи з більшими або меншими перервами від осени 1911 р., покійний не міг систематично працювати. Написав більшу повість із життя галицької інтеліґенції та вислав її був до редакції Л. Н. Вістника, де мала небавом друкувати ся, та я намовив його, щоби вибрав рукопис і ще раз по хвилині певного часу перечитав, бо знаючи нахил покійного до сатири, я бояв ся, що річ, хоч закросна поважно, то писана в часі хороби, часами просто серед фізичних болів, може вийти скарикатурована«[1]).

---

[1]) Іван Кущів. Лесь Марґович (Діло, ч. 32, з 3 лютого, 1916 р., фейлетон).

Здасть ся одначе, що автор зовсім не читав повісти на ново, бо я не завважав ніяких дописок та поправок поза тими, які бачив за першим разом. Так пролежала вона до початку війни і до ворожої інвазії.

»На жаль, інвазія — пише др І. Куїців[1]) — хоч дала покійному невичерпане жерело спостережень на людськім матеріалі з обох боків бувшого кордону та сильно збогатила його і так незвичайно обширні відомости фільольоґічні і етнопсихічні, зменшила близько на половину його недруковану спадщину. При вчиненім у моїй хаті салдатами погромі в дни 13 вересня, 1914, всі рукописи покійного опинили ся на подвірю, в городі, в саді, на слоті, порозкидані і потоптані салдатськими чобітьми. Визбирані потім картки виказали вже багато браків. В цілости остала згадана висше повість (з віддертим заголовком і половиною першої картки, заголовка я не можу собі пригадати) та коротші оповідання: »Народна пісня«, »Пророство грішника«, і »Жирафа та Ладо«. З инших оповідань та драматичних нарисів остали лише всякі уривки. Покійний не збрав ся вже повикінчувати їх на ново«.

Не довело ся отже авторови дожити тої приємности, щоби побачити свою працю в друку, хоч се було можливе вже пять літ тому. За те мав нагоду побрати практичну лекцію того, як то наші літературні памятки пропадали в старину, в X—XVIII ст., та зрозумити, чому копії деяких наших памяток заховали ся на далекій півночи, а в нас і сліду по собі не лишили. Адже Торки, Хозари, Берендії, Печеніги, Татари, Турки і всякі инші племена, що перевалювали ся через нашу етноґрафічну територію, не могли оказувати більше зрозуміння для нашої культури від теперішнього христолюбивого войства. Та коли перебули ми тамті лиха, то перебудемо ще й се,

[1]) Тамже.

може останнє на порозі великого культурного і народнього нашого відродження. А в лику робітників, що здобували се відродженє, знайдеть ся певно відповідне місце і для автора сеї повісти, що рвав ся все до ідеалу краси та добра тай свій народ бажав до них підтягнути

Отся повість пок автора друкуєть ся тепер за згодою його куратора і спадкосмців, а з першої картки виготовлений кліше на память теперішнього лихолїгя.

26 IX 1917

Волод. Гнатюк

I.

. . . . . .

. . . . . .

Якби зломило ся колесо, то панотець уже би дав добру науку Іванови, як шанувати прикази господаря! Уже навіть прилагодив собі цілу промову на той випадок Уперав би в Івана, що він їхав через ліс навмисне на то, аби поломити віз. (Панотець любив послугувати ся словом „навмисне“). А треба буцім йому було поломаного воза з двох причин. Перша причина, що Іванови не хочеть ся їхати до міста, волить дома валяти ся. Друга причина, що має намір викрасти поломаний віз для своєї жінки на топливо.

Є такі люде, щасливі в Бога, що для них сповняють ся иноді найтайнїщі задушевні бажаня. Мабуть із таких людей та був наш панотець. Бо коли з'їздили в лісі з гори, вдарило ся колесо на скруті до сухого пня, а віз перевернув ся. Упав Іван зáраз біля воза, банька на нафту полетіла далї, а панотець найдальше. Та хоч колесо не зломилось, але за те панотець потовк собі праву ногу. У нозі мав великий біль Отжé тішив ся. Чув ся переможцем, бо переміг свого наймита хоч раз. Тепер мав його за що сварити. Підвів ся, сїв, зловив ру-

ками болючу ногу тай стогнав Стогнав і їхав, аж гомін лісом котив ся:

— „Ой, забив мене! Забив мене на смерть! Зломив ногу на прах! А то всьо наробив непослух. Тепер маєш! О-ой рушити ся не можу, так болить! Ані до міста їхати, ані до дому вертати Таки отут маю вмерти!“

Сидів недалеко сухого пня, такий маленький, як вязаночка сіна, тай приповідаючи гойдав ся. Капелюх лежав одалік, а з голови зсунула ся гиря тай через те заясніла лисина, як сніг біла. Він її завсіди закривав, бо запускав над лівим вухом довге волосє тай розчісував його через усю лисину

Упадком та зойком панотця так Іван перелякав ся, що зовсім затеряв память. Стояв над панотцем і не знав, що діяти? Панотець уважав се за добру нагоду до нової сварки:

— „То ти стоїш? Тобі худоба не в голові? Нехай калічить ся, ніби то його щось коштує?!“

Іван скочив зараз до коней. Та бо й зіправди, з дива не могло йому зійти, як він міг за них забути? Ігі! Адже він дбав за кіньми завсіди більше, як за панотцем і за його цілою родиною. Обіздрів коні, їм не хибувало нічого. То ж Іван мав намір усю вину за сю пригоду звалити на них. Особливо на підрушну, бо вона ніколи не держить ся дороги. Опісля переконав ся сам тай намагав ся переконати панотця, що винен сухий пень. А саме не так пень, як той дідько, що його висадив тут на самім скруті. Очивидно, супроти неприязної панотцевої постави, не зважив ся Іван передати йому таки так навманці своїх здогадів, хто провинив ся в такій непередбачній перерві їх їзди. Але впевнював про се панотця подалеки, проклинаючи насамперед коні, потім пень, а

в кінци того дїдька, що обібрав ся садівником сухих пнїв.

Отже не вдало ся Йванови змінити панотцеві думки! Він таки доказував завзято, що винуватцї тут є два: Іван — перший, його ж непослух — другий. Бо ще як би не наповідав Іванови дома їхати гостинцем, то було-б якесь виправданє. А так нема нїякого. І доказував свій погляд так докладно, що й стогнати забув. Се ж узяв Іван за признаку, що панотцеви полекшало Тому злагодив віз таї обережно пригадав, що час би їхати до міста.

Отсим словом роз'яснив Іван панотцеви все. Тепер же він буцїм знає, для чого Йван — наперекір панотцеви — поїхав через лїс. Нїщо инше, як тілько мав гадку забити в лїсї панотця. Видко дїло, наважив ще дома Коли ж тепер видить, що се йому де вдало ся, то забаг іще протрясти панотця до міста, бо гадає, що в такій далекій дорозї та ще либонь дух із нього випре.

Таке неоправданє підозрінє та вразило Йвана в саме серце дуже болючо. Отже не обзивав ся! Мав таке переконанє, що як уже раз став ся винуватцем, то вже однаково, чи поповнив усї вчинки, чи лиш деякі. Досить того, що має відбирати ганьбу, а за що саме, то байдуже. Де би він так иншим разом стерпів панотцеви?! А тепер мусїв. Годив як малій дитинї. Лишень зважив ся сказати, що як не до міста, то їхати би їм до дому.

— „Анї гадки!“ — заперечив панотець. — „Не доїду й до дому; умру на возї без сповіди. А тут хоч висповідаю ся. Скочиш зараз до Опеньковець по панотця, нехай приїдуть мене висповідати“.

Хоч така справа, як сповідь умираючого, є нагла, то все таки анї панотець не достоював

того, аби Іван „скакав“ по сповідника, ані Їван сам не дуже розгонив ся до того „скоку“. Вони оба знали, що панотець повередує ще трохи тай поїде. Але вередував, бо мав право; він же переможець, а Іван винуватець.

Сего часу, що — значить — уже будуть їхати, діждались незабавки оба. Тепер одначе заходила, на думку панотця, нова небезпека. Як Іван висажувати ме панотця на віз, то допевне схоче випустити його з рук: навмисне, аби його забити. Бо коли вже наважив ся на панотцеве здоровле, то так легко не попустить ся такої доброї до лихого вчинку нагоди. Хіба заждуть, аж надійде чужий чоловік, бо при нім ачей Іван не важить ся вбивати. Але такий чоловік не нагодив ся, то ж треба було таки доконешне здати ся на ласку ворога-вбійника.

Отець Матчук хоч кругленький та був невеличкий. Через те такий сильний хлоп, як Іван, та висадив його на віз так хутко, що ніколи було й охнути. Тай не диво, бо Іван носив на ногах такі чоботи тяжкі, що переважили би будь якого панотця. Величезні! Здавало ся, буцім одного чобота є що двигати сильному хлопови. Тай убути їх треба було чимало спотребувати сили. Бо хоч голови в тих чобіт великі, то холяви чим у гору, тим вужчі. Щоби таку велику ногу тай такі великі онучі, відповідні — розуміється ся — проти чобота, пропхати крізь горішній отвір холяви, то треба було добре поперти ся. Коли ж не горе було ногам двигати такі чоботи, то й рукам не прийшло ся тяжко висадити на віз панотця. А руки в Івана дужі, бо він зашанований. Роботою ніколи не надсаджував ся; робив, коли хотів, тай як хотів. Докорити ж йому за те навіть їмость не важила ся, бо він був ненависний

тай завсіди чогось лютий. Позирав із під лоба непевним оком, готовий кождої хвилі погано закляти. Подобав на того вола, що коле. Буцім спокійно пасеть ся, а на кождого прохожого фукне й рогом замахнеть ся. Вже сам зовнішний вид Іванів показував на його вдачу. Хлоп нестарий, може сороклітний, ходив заєдно похнюплений, неначе те пирокє, спасенє його карчило гнуло йому голову в долину. Довгий чорний волос на голові розкуйовданий, трохи не ковтуповатий, бо Іван розчісував його лиш пальцями. Червоні лиця надуті, очи, все підпухлі, блискали час до часу спід чорних, по середині зрослих брів, жовтими вогниками. Найхутше впадало всякому в очи його грубе карчило, поренане, горошкувате. Ростом середний, трохи більший від паноття, а будовою крепкий. Кождий рух його тіла так і прямовляв: Уступись, бо вдарю.

За такі легкі переносини з землі на віз та буцім панотцева вдяка наустила його звідатись у Івана, чи хоч він у цілові іде? Направду ж кортіло дуже паноття довенити ся, що й Іван за кару потовк ся порядно. Не дурно ж так примирнів по сій пригоді!

— „Пусте!“ — відповів Іван, здержуючи коні, аби не бігли, бо вони, собача віра, як лиш помітили, що вертають домів, то рвали ся до побігу, наче би почули вогонь під животами. — „Пусте!“ — сказав ще раз Іван. Отже трохи згодї признав ся, що гепнув головою до якогось відземка немов довбнею. Ще й до тепер голова розсаднуєть ся, а в вухах шумить як у улию. Але се пусте, бо як у мужика руки до роботи здорові, то про голову байдуже!

— „Позаяка то робота, як голова болить“ — заговорив панотець сумно. Був збитий із пантелику тим, що Іван таки не відобрав по за-

слузї належної кари Коби так був руку звихнув! Тото ж би було за що сварити, що праця, бач, марнуєть ся, а робити нема кому!

Але заки доїхали до дому, то панотець вигадав іще одну притоку, щоби картати Івана. Він же через Івана та мабуть стратить гроші. Та де „мабуть“?! Стратить їх доневно Адже сьогодні їхав до податкового уряду по місячну платню. Ледви, чи її вже відберє, бо чує по собі, що так борзо не виходить ся з сього. Коли ж промине речинець до виплати, то минуть ся й його гроші. Треба буде цїлим домом із голоду погибати!

— „Ну, нехай подужаю! Як відріжуть лїкарі ногу, то ще би якось на кули ходив Алеж бо за тої час умру з голоду. Чи від сего, чи від того, а смерть мусить бути“!

Аж підносило його на возї, аж солодко робило ся коло серця від того, що таке прибаг. Сам себе переконав про таке нещастє, що повинно його навідати ось-ось. То ж гіркий смуток наляг йому на душу. Для того зачав Іванови докоряти: — „Тай що я тобі заподїяв лихого? За що ти мене так зїпсував?! Чи се твоя вдяка за моє добре серце? Я ж тобі завсіди годив як тій болячці“.

Іван на се пробурмотїв під носом: — „Панотець щось так, гей дитина“. Отже таки ці докори впекли його до живого. Він почував ся тепер до знаку так, як той бугай, що розгонить звичайно рогами десять мужиків одним махом. Але надбіжить маленький його пастушок, чьвяхне батіжком, а бугай озьме хвіст поміж ноги тай послушно вертаєть ся до стайні. Отакий слухняний став ся Іван супроти панотця. Правда він не вірив ані в голодну загибіль, ані в утрату ноги, также про виплату думав, що хто знає, чи не правда. Чорт їх може збагнути,

яка постанова по тих урядах. Відки саме беруть ся гроші в податковім уряді для панотців, то Іван доневне не знав, бо таки ніколи над тим не призадумував ся. Але тепер під напором слів панотця повиділось йому, що хто знає, чи такі гроші не родять ся кождого першого дня в місяци в податковім уряді як гриби по дощеви. Коли ж їх не відобрати в речинци, то вони вянуть і пропадають. Облітають наче лист із дерева. А ще до того гроші — велике слово! Кортїло Івана випитати ся про се в панотця докладнійше, чи не вдалоб ся якось відвернути се лихо. Але дав спокій. Нехай ся нещаслива пригода трохи забудеть ся. Треба сей раз потерпіти. Так думав Іван. Отже помиляв ся. Бо не такий се панотець тай не така його вдача, щоби так хутко забувати таку прикрочку.

Бо то треба знати, що вже від двох літ не зазнав о. Матчук ніякої житевої переміни. Від того часу, коли його син, Славко, здав третій правничий іспит. Се був послїдній день панотцевої радости та взагалї переміни в його житю. Від тоді через цілі два роки опріч нудьги не зазнав инакшої забави. Навіть на храму, коли приїздило до нього кількох товаришів, то й тоді було йому скушно. Хоч показуючи Славкові свідоцтва трохи відживав, то зараз за хвильку розбирала його нудьга дожидаючи, коли вже раз ті гості роз'їдуть ся, аби він міг лягти по обіді.

Із нудьги заходив инодї поміж робітників сварити ся, що зле роблять. Але Іван нагонив його. Казав таки без обиняків: — „Ідїть, панотче, до дому спати. Ви лиш забавляєте робітників. Як раз причепете ся до такого, що найліпше робить".

Нераз бувало, також із нудьги, хотів відобрати в свої руки заряд цілої господарки. Тоді йшов просто до стайні тай наказував Іванови, що на тій і на тій ниві має посіяти пшеницю. Іван витріщав очи тай дивував ся, буцім не розумів, чого від нього хотять. Опісля стискав плечима тай усміхав ся Він уже давно посіяв пшеницю! Але на иншій ниві. На тій, що панотець каже, не знати, чи й гречка уродить ся. Там набезпешне треба буде нарік посіяти лубин та приорати під жито.

Після кождої такої невдачі панотець соромив ся тай відходив.

Але такий сором йому не вадив. Доля обібрала собі його шестім. Мав усе готове їсти й пити, нічим не журив ся Дочку віддав заміж за панотця, а наймолодший син отсе перед двома роками здав послідний іспит правничий Сливала на панотця благодать із усіх боків. Через те трівала на души його погода, а на тілі здоровле. Було йому вже шісдесять і вісім літ, отже подобав на далеко молодшого. Трохи товстенький, а з тої причини не мав на обличчю старечих морщин Та ще додавали йому молодости низький ріст, голене обличе, червоні лиця тай те, що вмів закривати лисину. Темно-жовта гиря, проткана сивими волосками, не застелювала, правда, докладно лисини, так що всякий доразу завважав її, але про те однако инакше вражіне робить на глядача сама лиш думка про лисину, а инакше жива лисина, що блестить снігом.

Коли б не та скажена нудьга, то ледви чи вдалоб ся найти в нашім краю щасливійшої людини від о. Матчука. Він просто не мав до чого взяти ся. Парохія Вороничі маленька, душпастирство не вимагало багато труду. Го-

сподарку провадив Іван і в простацький спосіб не дозволяв панотцеви мішати ся до неї. Дійшло до сього непомітно, постепенно так, що панотцеви навіть не спало на думку, що може бути инакше. Найбільше провинила ся в сій справі нещаслива прикмета кождої господарки. Як звісно, всяка господарка має те до себе, що складаєть ся з двох частин. Одна частина: старунок, а друга: пожитковане. Панотець же, нестій долі, був прихильником другої частини, а ворогом першої; любив пожитковати та не хотів старати. Жінка о. Матчука журила ся тим, бо видїла в кухни, що пожитковане слабне, коли старунок не дописує. З тої причини докоряла мужови, а потім і сварила. Але панотець мав ту добру натуру, що хутко забував те, що йому немиле. То ж не було иншої ради для їмості, як тілько взяти ся самій до господарки. А що вона на тім не розуміла ся, то приймала старших наймитів. Кождий із них вироблював собі поволи незалежне становище тай передавав його наслідникови. Так дійшло аж до Івана, що своєю неподатністю освободив ся від усякого авторітету.

Панотець його ненавидів, а він так само панотця. Один одному заважав. Але нікому з них не прийшло на думку розлучити ся. Розлука з панотцем була би для Івана великою недогодою, бо служба лехка, а опріч платні мав іще всїлякі обривки; одні виносив у днину, другі ж темної нічки, як ніхто не бачив. Крадіж наймита в панотця не вважала ся поганим ділом, бо кождий наймит, що ставав на службу, знав дуже докладно, кілько його попередник мав приходу з того промислу. Той прихід учислював собі з гори та після того жадав доплати готівкою. Сї обривки зодягали й годували наймита з цілою його родиною, а

доплату, котрий дбайливий, та міг складати. Іван мав хатчину, та кусник городця, жінку, корову та пятеро дітей. Дві найстарші дочки служили вже в місті, а троє молодших, два хлопці й дівчинка, сиділи дома. Але контінґент пятера дітей ніколи в Івана не зменшав ся, бо як тілько збув ся котрої дитини з дому, то приймав на її місце чужу дитину на вдержанє. А саме: або від тих дівчат, що приводили на світ неслюбні діти, самі ж ішли до міста в мамки, або діставав із міста від усяких посередничок такі діти, що про їх рід не міг навіть догадати ся. Для того ся служба в панотця була для Івана дуже догідна, бо не міг ніде инде стілько зарobити, аби вигодувати таку челядь.

Панотцеви як було все одно, котрий саме наймит служити ме в нього. Отже не приходило йому ніколи на думку нагнати Йвана, хоч ненавидів його. Він привик до того вже з давна, що такі справи полагоджує його жінка. Навіть не знав, у який то спосіб відряжують люде наймитів. Він би зрештою погодив ся з Іваном, коли б Іван умів хоч удавати, що вважає панотця господарем. Але Йван не вмів навіть ласкаво промовити до пїкого. А ще мав такий завзяток, що навіть на припадок утрати служби не стерпів нікому. Подобав на ту потайну собаку, що перше вкусить, заки гавкне.

Отакі причини, опріч сварливої вдачі, спонукали панотця до того, що постановив собі користати з сьогодніїшної приключки як найдовше, аби доскулити Іванови як мога найдужче. Був не певний, що обстане ще за ним ґмость. Вона може ще лїпше досолить Іванови від панотця. А її сварка мала не аби яке значінє, бо ґмость заживала поваги в служби.

Се як була особа, що дійсне займала ся домашнім господарством.

Та панотець гірко промахнув ся, надіючи ся, що їмость картати ме Йвана з таким самим завзятком як він. Вона доразу пізнала, що панотець не потерпів ніякого каліства. Він сам переконав її про се. Бо хоч з початку вдавав болі, то опісля, нарікаючи на Йвана, так забув ся, що не лиш перестав постогнувати, але ще на своє лихо вискочив сам із воза! Правда, зараз отямив ся тай зловив ся рукою за драбину від воза, щоби буцім забезпечити ся перед упадком. Отже було вже за пізно; їмость пізнала, що смерти з сеї пригоди не буде. А ще її лютило те, що нафта вийде сьогодні-завтра, а тоді світи очима або бери в Хаїма такої смердюхи, що лиш коптить. Про нафту клопоталась їмость найбільше, бо не могла вечером шити при поганім світлі, що лиш смердїло й мигало. Світило як за померші душі. Нїкому не в голові, аби щось до дому постарати. Навіть за такою дурницею як нафта посилай тепер післанців.

Збентежений, заведений у надїях звернув ся панотець до Йвана, щоби його занїс до кімнати. Але й на се не хотїла їмость призволити. На що смішити ся перед людьми? Адже можна зайти з палицею, як Іван буде піддержувати з другого боку, коли зіправди нога звихнена. А в кінци вона сама піднимає ся провести панотця до комнати. Бо як із воза вискочив, так само й зайти може.

Але пан отець не хотїв нїкому вірити, бо видить, що всї на нього напосїли ся. Як уже не має віри в своєї жінки, то й він нїкому не вірить. Нехай прийде Славко та його заведе, бо панотець не піде з нїким иншим.

Розгнівана ймость пішла до кухні, а кухарка, Пазя, побігла шукати панича-Славка. Вона залюбки взяла ся до сего діла, бо намагала ся вже від довшого часу злибати ся зі Славком, чи не вдалось би їй прихилити собі Славкового серця. На тепер із тої причини не мала ніяких паскудних намірів. Тай не потребувала сього, бо була любаскою Івана. Про се знало ціле село, знала навіть Іванова жінка, лиш не знали про се панотець, ймость і Славко. Іван мусїв накладати собі з Пазею, бо як ні, то не мав би приступу до муки й до сира. Іваниха була свідома про се. Та не могла мати проти того. Ще й поготів! Волїлаж готову муку й готовий сир, аніж товкти ся зо збіжем по млинах. А в кінци: Іван уже дванайцять лїт у панотця, за той час перепустив неодну кухарку. Із сею познакомив ся ближче зараз на другий день, як стала тут на службу. Пазя ж звернула свою увагу з першого разу на панича. Вона не мала ніяких намірів, а тількп робила се з привички. Служила доси у місті тай вивчила ся, що годить ся кухарці приставати з господарем або з його сином. Се наближувало її до господаревої родини, робило з неї повірницю родинної тайни тай давало деякі полекші службові. Паничем-Славком цікавилась вона дуже. Чого він такий сумний заєдно, задуманий, маломовний, якийсь неприступний? Хіба ж він такий неподатний?! І намагалась пізнати його ближче, звідати ся про його тайни, поговорити з ним щиро та сердечно. Але се їй не вдавалось. Отже тим більше її кортїло. Для того й тепер побігла залюбки вишукати панича.

Вона знала, де він ховаєть ся; вислідила се вже давно Як що днини, так і тепер сидів Славко в садку за хатою. Там стояв під сливкою старий ослін на трьох ніжках, бо четверта

зогнила зі старости та й відпала. Славко мав звичку сідати на тім ослоні та й довбати перед собою патиком у земли ямку. Працював так уже три роки, все одного й того самого часу, а саме: від того часу, коли встав, аж до того, коли подадуть другий сніданок. Бо в тім часі в середині в хаті не можна було вдержати ся; там тоді прятали і замітали. Тож Славко на той час ішов до саду, сідав на ослін і передовсім намагав ся вдержати рівновагу, бо безногий ослін холітав ся. Лехко можна було хибнути ся та й разом із ослоном упасти на землю. Коли ж уже вдало ся Славкови схопити рівновагу, тоді нахиляв ся, брав патик, що тут же стояв під руками та й довбав. Довбав цілісенькі дві години. А властиво годину довбав, а годину загортав. Ся праця йшла Славкови дуже справно й хутко, а то з трьох причин. По перше, земля становила придатний матеріял на ту роботу, бо була піскова́та, значить, сипка. По друге: Славко набрав справности до тої роботи, бо виконував її вже від давна. А третє, вистарав до того пригожий патик, бо з одного кінця ґудзуватий, із другогож острий. Що острий конець прошпортав, то ґудзуватий вигорнув. Перша частина сеї роботи тревала півтора години, друга частина пів години. Бо довбанє йшло пинявіше, чим загортанє. При довбаню лучали ся з часта камінчики, корінці, черепки Се зупиняло роботу. Треба було корінці проривати, камінчики й черепки підважувати, аби їх можна було на верх добути. А кілько разів треба було доконечне помагати собі пальцями й нігтями. А то не так легко! Бо як тілько нахилити ся, щоби допомогти собі руками, так у сей же раз каліка-ослін холітав ся, а рівновага пропадала. Коли б не довголітна практика й набута справність, то прийшлоб ся

не раз при такій переміні знарядів праці лежати або Славкови на споді, а ослонови зверхи, або ослонови на споді, а Славкови зверхи.

Загортанє йшло раз-два. Треба було ґудзуватим кінцем загортати пісок у ямку. Але то також не кождий удасть. Найважнійша річ, треба мати міру в руках. Бо як за багато набрати на патик, то можна його зломати. Правда, можна докінчити иншим патиком, але то вже не те. А для чого? Для того, що при сій роботї не так ходить про її вислїд, як про сам спосіб її виконування.

Після засуненя ямки, треба ще було її затоптати. Сеї штуки доконував уже Славко ногами. Бо хоч випробовував до сього всїляких патиків, отже не вдало ся. Одначе ноги затоптували яму так, що вже не було пізнати, де вона находила ся. Ні-бо! Сего не можна було доконати ніяким світом. Там, де була ямка, завсіди стояла купка. Хоч невеличка, але за те довший час. Пісок мусїв сам своїм тягаром улежатись, аби земля вирівнала ся.

Викінчивши в той спосіб свою роботу, ішов Славко до хати тай уже заставав другий снїданок на столї. Инколи мусїв трохи підождати. Але в такім припадку не його була провина, лишень його матери, бо вона очивидно спізнила ся.

Чи й сьогодні вдасть ся Славкови викінчити свою роботу, се ще не знати. Бо ось ледви допорпав ся до половини ямки, як уже Пазя прибігла до саду. Але він її не помітив, з таким завзятком довбав. Колиж вона обізвала ся, що батько кличе його, то він жахнув ся. З переляку товклось йому в грудях серце, аж дух заперало. Витріщив широко заспані очи тай не міг нїчого порозуміти.

— „Татко кличуть вас, паничу“! — сказала ще раз Пазя. Вдивлялась у нього миленько сивими очима та з легка підсміхалась. Вона була низького росту, але все трохи більша від панотця. Ціла кругленька тай лице кругленьке як гарбуз. Сиві малі очка бігали цікаво та свідрували Славка до самого серця Трохи запасена та пухка так, що пізнати було крізь спідничку, як дрожало її тіло за кождим рухом.

Славко ще й тепер не міг прийти до себе. Відхилив трохи рот і дивив ся на Пазю зачудовано й непритомно. Неясні й легонькі думки шибали йому по голові, неначе десь ізза густих, темних хмар, ізза далеких пралісів. Ямка ще й до половини не додовбана, а то десь кудись либонь кличуть його. Черево ще не порожне, а то мабуть скажуть начинятн вже його другим снїданком. На його повнім смагляво-жовтавім лици малювала ся якась мука. Немов від того, що він силував ся собі щось пригадати та не міг нїяк

Славко сидїв без ковнірця, одягнений у довгу, білу полотнянку. Її називали домашні „порохівником“ для того, що слово „полотнянка“ занадто мужицьке слово. Полотнянку носить мужик. Сам робить із лену полотно, сам ткає, сам білить, сам шиє. Тим то вона й полотнянка. А порохівник не те. Він висить у Жида на дверях поміж иншим старим дрантєм. А як купувати його, то Жид каже: „Я його не дам від шість корон. Що ви собі думаєте? Та се не полотнянка, се — пхоховнїк“!

Білий, соломяний капелюх сидїв Славкови аж на потилици тай відкривав зовсім його чоло. Він навмисне насунув капелюх назад, щоби йому не заважали криси при довбаню ямки. Славкови було двайцять і вісїм лїт. От-

же в супереч тому вікови не червоніла ся на його лици ані одна крапелька крови. Лице його, трохи подовгасте, мало барву якусь смагляву, пожовклу, тай було повне, майже напухле. Очи великі, темно-жовті (називають їх звичайно чорними) вдивляли ся все в одну точку задумчиво й сумно. Темний вус розстріляний тай необголена борода, що їжила ся чорними пищками, робили вражінє, що буцім Славко десь недавно та підняв ся із слабости.

— „Панич допевне залюблені, що все такі задумані“ — заговорила Пазя. Вивчила ся сеї фрази в місті тай перелякала нею Славка ще дужче. Він задеревів на ослоні. Пізнати було, що намагає ся щось сказати, але слова не можуть йому прийти з горла крізь рот. Пазя догадала ся, що він несміливий. Тож зараз ухопила його за руку й тягла до себе:

— „Та ходіть бо, кажу! Татко кличуть“!

Але ослін захолітав ся, а рівновага, вдержувана привичними, несвідомими рухами Славкового тіла, пропала. Ослін упав, а з ним разом і Славко. Пазя випустила його руку й захихотала. А він хвильку лежав на земли, тримаючи під колінами дошку з ослона та стискаючи її сильно литками. Бо як падав, то мимохіть притис дошку, щоби вдержати ся, тож тепер виконував той натиск несвідомо далі. Потім перекинув ноги та спровола піднимав ся. Вона схопила його знов та помагала встати. В кінци став на ноги рівно тай стояв перед Пазею такий великий, безпомічний, переляканий і засоромлений.

— „Панич не побили ся“? — защебетала весело Пазя, не випускаючи його руки з своєї.

— „Нї“! — спроміг ся врешті на слово Славко. Зиркав на неї крадьки, але ласо. Похіть розляла ся по його жилах теплотою. Хотів на

щось зважити ся, але не міг. І знов попав у свій звичайний смуток. Вона буцім пригадала причину, чого сюда прийшла тай розказала Славкови про пригоду.

Він пустив ся йти. Похилений наперед ступав широкими кроками так, що Пазя мусїла за ним підбігати.

Коло воза сказав йому панотець, що звихнув ногу, нехай же Славко принесе йому палицю тай поможе зайти до хати. Але заки Славко рушив ся, Пазя вже була в середині. Найшла в кутї грубу, вишневу палицю, взяла її в руки тай ждала. Коли Славко надійшов, то вона буцїм подавала палицю, але зараз же хапала її назад тай ховала ся за другий стіл. Дрочила ся. Славко ступав за нею широкими кроками. Вона всміхнена, а він сумний, нахмурений. Не рівні сили до забави. Десь узяв ся гончий пес, „льорд“, як його називали. Як завсіди, так і тепер наче з під землї виріс. Урадуваний метушнею, скочив Славкови на груди, а коли він його відтрутив, скочив за Пазею, що тим часом уже виходила з хати. Зловив її з заду за спідницю зубами тай придержав. Пазя зо сміхом вирвала спідницю тай при тій нагоді відкрила трохи свої грубі ноги. Славко знов хотів на щось зважити ся, але й сей раз не спроміг ся.

Панотець казав провести себе до своєї канцелярії. Се була маленька комнатка зараз за верандою, призначена мабуть при будованю плєбанії на малі сїни. В сїй комнатцї стояла супроти дверей під стіною стара отомана, колись мабуть зелена, на обох кінцях повалята. На однім кінци замурана товщем із волосся, а на другім заболочена чобітьми. На сїй отоманї спав завсїди панотець по обіді. Мав звичай лягати з чобітьми. Десь дуже вже тому давно

29/3

лютила ся їмость за се, але то нїчого не помагало, тому вона дала спокій, таї лишила панотцеви волю заболочувати свою канцелярію, кілько душа забагне. Під поперечною стїною на лїво від уходу стояло бюрко, завалене паперами й подертими книжками, прикуреними зверха порохом завгрубшки на палець. Панотець не позволяв нїкому рушати нїчого на бюрку, бо казав, що потім не може дошукати ся важних документів. Зразу їмость не зважала на сю заборону таї порядкувала на бюрку. Колиж раз панотець наробив крику, що тим прятанєм загирила йому одно важне письмо із староства, від тоді запехала й на бюрку порядкованє. Насупроти бюрка стояла шафа, а в нїй стара й нова одіж панотця й Славкова. Перед бюрком стояли два крісла дубові, також темні від бруду. В канцелярії було лиш одно велике вікно.

Панотець лїг на отоману таї обізвав ся до сина удаваним слабим голосом:

— „Побіжи, Славку, до Павла Гаєвого, нехаї прийде зараз та патягне менї ногу. Але йди сам, бо як кого пішлеш із тих дармоїдів, то не діждати ся. А по дорозї вступи до кухнї таї скажи мамцї, що я просив, аби прийшли конче зараз до мене“.

Панотця нога вже не болїла, але він почував біль на души через те, що не найшов у жінки вірн. Забагло ся старому попестити ся.

Коли Славко прийшов до кухнї, застав матїр, що лагодила другий снїданок. — „Отепер булаб уже ямка загорнена“ — подумав Славко таї зажурив ся, що йому завтра робити, чи кінчити сьогодншню ямку, чи зачинати нову?

Коли переказував матери батькову просьбу, вона дивила ся на нього з великою любовю.

Потім гладила його по голові й промовляла:

— „Чому ти, Славочку, не підголиш ся? Заріс як старий дідура Таї волосєчко тобі геть рідне. Не хочеш мами послухати. Купи собі, Славочку, таку воду до голови! Кілько я тебе просила за се таї не хочеш послухати. А згадаєш моє слово. Будеш видіти, що полисієш так, як тато".

Як лиш Славко вийшов, справилась імость до канцелярії. Ішла легко, ступала на пальцях по тихоньки. Ще як була панною, підслухала, як один панич глузував із її товаришки, що вона йдучи грімає немов коняка. Се так її вразило, що від тоді ходила все на пальцях і сей хід присвоїла собі й до сьогодня.

З обличя була схожа на Славка, тільки не така повна на лиці. Впадало в око її волосє, що місцями було темне, а місцями сиве На зріст також була майже рівна Славкови На кождий спосіб була багато вища від панотця. Загалом кажучи: опріч малого пастуха, Василька, панотець був найменший у цілім домі. Сей його зріст перед сорока літами та трохи не збунтував цілу громаду. Коли парафіяне довідались, якого дістали пароха, то зачали відказувати. А найбільше небіжчик Дмитро Березюк. Він таки кричав: „А се по якому? То для нашої громади такий малий піп?! Ми вже більшого не варт? Он у Опеньківцях та піп як тополя, такий високий. У Берберівці хоч цнячий, але за те грубий. А нам надали якесь: Тьфу! Громада не може ся сего приймити"! — Йому відповів Іван Косий, теж уже небіжчик: „Не бійте ся, куме, як будемо доносити хліби та колачі, то й сей погрубне". — Ледви дяк заглагоїв збунтовану громаду!

Імость сіла на кріслі коло отомани таї буцім слухала наріканя панотця, на ділік жури-

ла ся сином. Вона з природи була трохи потайна, то й не признавала ся перед чоловіком у багато справах. Син журив її тим, що був завсїди такий задуманий, таї якийсь нещирий до неї. Тепер він по іспитах, спочиває по тяжкій праци, заки поступить до якого обовязку, та лиш би йому тішитись і бавитись, а він намість того мовчить, та спить по обіді так, як його батько. Може бути, що його так наука змогла, але бо вже час прийти до себе. Хорони Боже від чого злого, але те все її дуже непокоїть.

А панотець тимчасом нарікав жалісним голосом, що його так нога болить, а йому не вірять. Вона зачула сї слова таї нагадала собі одну подію. Се діяло ся давно-давно, більше як трийцять літ. Була ще тоді молодою жінкою. У Вороничах був тоді молодий учитель, гарний мужчина. Та не краса його тягнула її до нього, але його вдача. Бачила в нім противенство до свого чоловіка. Сей би лиш наїв ся, спав таї сварив ся зі службою. А той на всїм розумів ся, на все розумну мав раду. Аж мило було його послухати. Між ними виробило ся щире приятельство. І коли учитель, використовуючи те приятельство, (як кождий мужчина), одного разу обіймив її й поцілував, то панотець заздрів се крізь відчинене вікно. Учитель хотів лишити ся, щоби перед її чоловіком узяти всю вину на себе Отже вона на те не пристала: витрутила його майже силоміць із хати. Дожидала відважно свого чоловіка, щоби йому сказати всю правду доочне. Але до того не прийшло. Бо її чоловік, дознаку так, як тепер, прийшов жалувати ся до неї, що вона його не любить. Таї вона пожалувала його. Достоту як та мала дитина, що її мати вибє, а вона йде до матери жалуватись на неї ж.

Тай тепер жалувала їмость папотця за те, що його болить нога. Про себе ж думала: „Ба де він тепер той учитель? Чи жив ще“?

Успокоїв ся душевно папотець обіцянкою їмості, що вона йому на вечір злагодить зимний оклад до ноги. Мало пестощів вимагають старі люде!

Сим часом надійшов Славко з Павлом Гаєвим. Се був мужик уже старший. Від давна вже трудив ся натяганєм людських ніг і рук. Брав ся знахарювати й до худоби. Колись та мав із того навіть прихід. Але тепер залишив геть те знахарство. Хіба кому по знакомости зробив вигоду. Люде казали про нього, що має легку руку. На ділі ж у цілім селї не було в нікого більшої руки як у нього. Коли та рука була справді легка, то се було найбільше чудо на світі. Долоня його широка, мов лопата, пальці як ломаки. Половий добір мусїв переходити через кілька поколїнь, заки природила ся така рука. Мужикови треба ліку моцного; видко, що Гаєвий орудував таким лїком, коли його хвалили за легку руку. Він був худий, але страшно жилавий; як спіймав кого тими широкими долонями, то або видужай або гинь. Иншого виходу не було. Ще одну мав прикмету, яка рідко лучаєть ся в мужиків. А саме: хибували йому всї передні зуби. Через те шипіляв. Але найважнїйшою його признакою, що на неї сам Павло покладав велику вагу, було те, що він носив окуляри. Що дини очивидно ні. Одначе при важних оказіях, особливо в неділї й свята, не рушив ся з хати без окулярів. У тих окулярах почував ся Павло веселїще, анїж неодин дипльомат у ордерах або дикун у ковтках у носі. Тодї пантрував, чи не запитає його який сторонний чоловік: — „Чи ви припадком не письменні“? — На се

мав уже готову відповідь: „Письма то я знати не знаю, але окуляри вжиткую". — А говорив се таким тоном, що треба було догадуватись, буцім він переступив уже перші щеблі до письма.

Не зляк ся панотець великої руки, але казав ногу натягати. Хотів переконати жінку наглядно, що не прикидав ся лиш хорим, але був ним направду. Та либонь чи не жалував потім сього способу. Бо як Павло натяг йому ногу, то вона вже мусїла боліти: сей хірург порушив кождий сустав із місця.

II.

Не знати, чи панотця зіправди боліла нога з натягання, чи він удавав біль, щоби переконати жінку про своє терпіне, чи може в наслїдок одного й другого, досить того, що стогнанє його тревало до пізна в ночи. А се дало ся в знате найдужче Славкови. Одначе зовсім не з тої причини, що не міг уснути, але для того, що не міг читати. Бояв ся, що через його кімнатку переходити ме імость до кухні тай при тій нагоді зловить його на читаню церковного права. Славко спав у малій кімнатці зараз біля кухні, а родичі ще по старім звичаю спали в сусіднім покою на двох великих ліжках. Коли б імость потребувала принести що з кухні, то мусїла б переходити через Славкову кімнатку. Сього ж він дуже бояв ся.

Бо одну тайну треба вже тепер відкрити. Славко не здав ані одного іспиту. Не пробував навіть здавати. Дурив лиш родичів, що має всї іспити, а свідоцтва підробив сам. Правда, їздив три рази до Львова буцім здавати. Та за

кождий раз посидїв по два тижні ві Львові, забавив ся з товаришами таї вертав домів.

Що його до сього спонукало, він би й сам не знав тепер гаразд розповісти. Може бути, що страх перед батьківською сваркою, може привичка ще з ґімназії обдурювати в справах науки кождого професора тай родичів, а може по просту зробив те все з дитинячости. Склало ся воно так звичайно, що Славкови на думку не прийшло, які воно може спричинити наслїдки.

Рік по матурі Славко спочивав і вчив ся курити, бо в ґімназії не вмів добре сеї штуки. На другий рік вистарав книжки до першого іспиту та пробував їх читати. Які ж ті річи видались йому дивні і непотрібні. Книг і записків цїла купа. Не вжеж це все треба вивчити? Не може бути! Атже сього добра стільки, що на одноразове прочитанє за мало кілька місяцїв. Се певне лиш якісь такі просторі та дурні пояснення, що читаючи їх зараз на сон ломить. Радив ся батька. Бідолашний панотець був тої самої гадки. Атже він також кінчив унїверситет — теольоґічний факультет. Найкращі спомини молодости вяжуть ся з тими студіями Ой! яка ж то широка забава була тоді! Усї гри в карти вивчив ся на тім факультетї. А кілько збитків настроїло ся своїм настоятелям і молодшим товаришам! Ще й тепер можна за боки брати ся зо сміху. Але наука там легша як у ґімназії. Щось знало ся, а шось нї, щось вишахрувалось, а щось випросилось тай якось пішло. Буде так і зо Славком. Нехай він тепер читає, кілько може, а потім на два тижні перед іспитом поїде до Львова, випитаєть ся в товаришів, що доконче треба знати, а що можна собі „шкартнути“, прислухаєть ся, що

питають инших тай справа готова. Атже Славко не дурна голова, він у ґімназії добре пішов.

Се все було для Славка таке ясне, таке зрозуміле, так доладно підходило до перебутого в ґімназії, що не знати, чи й найшов ся би хто на світї, котрий би не повірив у слова паноцця. То ж Славко в такий власне спосіб забрав ся до своєї науки. Не читав, але пюхав ті книжки й ті записки, позіхав над ними, томив ся й мучив ся. Зачинав одну читати, потім її кидав, брав ся за иншу та з досади жалував ся перед матїрю, яке те все дуже-дуже скушне. Мати жалувала його щиро, бо любила його понад усї дїти. Нераз вечером плакала потайки, глядючи на його муку над тими книгами. Бо вона була трохи потайна вже з роду в багато справах, що каменем гнїтили її серце, не приповідала ся перед ніким. Уважала Славка за дитину, обходила ся з ним як із дитиною тай він сам мав себе за дитину. — Так проминув другий рік тай Славко вивчив ся добре курити.

На два тижні передом поїхав до Львова, до першого іспиту. Яким же він дивом здивував ся, коли його товариші аж умлівали зо сміху над його відомостями правничими! Зразу думав, що з нього жартують Але потім переконав ся, що його погляд на науку справдї дуже смішний. Допевнив ся про се тодї, коли зайшов прислухатись, як питають. Де-де! Та то таки направду питають. Сидить чотири професори, „буцім поважні люде, тай доконче хотять вивідатись у кандидата про всї ті дурниці, що над ними Славко так гірко позіхав. Він навіть не міг впрозуміти всїх питань і всїх відповідей на них. Дивував ся, що вони десь понаходили такі річи. Чи може ті річи стоять у

тих проклятих книгах і записках, що лежать у нього на столі?!

По таких звідинах соромив ся Славко за те, що признав ся перед товаришами до свого наміру здавати тепер іспит. Він буцім такого наміру зовсім не мав. Приїхав до Львова лиш на те, щоби звідати ся, як і що треба вчити ся. Товариші радили йому, щоби лишив ся у Львові тай може з другими вчитись. Але він про се й слухати не хотів. Правда, батько би йому дав на удержанє тай мати потай батька не поскупилаб ся якимось крейцаром, але він на житє ві Львові не згодив ся о ніяким світом! Адже на те записав ся на правничий факультет, аби міг дома сидіти. Мав уже того Львова досить у гімназії. Виріс уже з того віку, аби лиш бідувати й мучити ся. Деж би він проміняв житє дома за Львів! Подумати лиш, яка вигода дома. Тай він любить село, а не навидить міського гамору. А про іспит байдуже. Не здавав тепер, то здасть на другий рік. Хібаж мало таких, що тратять курси й літа?! Го, го! Є їх досить.

Тілько непокоїла його та думка, як він покажеть ся дома родичам на очи? Що він їм скаже? Такого сорому годі йому пережити! Не мав відваги сказати родичам правду. Ні за що в світі! Надумав ся, сказав їм, що здав іспит. Аж при третім іспиті та буцім спізнить ся з ним і в той спосіб здогонить тепер страчений рік.

Із жартів виставили йому товариші свідоцтво, а йому се піддало думку, що можна би ним успокоїти родичів. Тілько би вистарати ся про підроблене трохи більше схоже на оригінал. Про друк байдуже, його легко дістати, а підписи можна старанно наслідувати. Тай се йому вдало ся, як не можна лїпше.

Які радощі були дома зо Славкового іспиту, про се й нічого розказувати. Мати плакала з радости, але своїм звичаєм у кутику, потайки, щоб ніхто не бачив і не знав про її втіху. А батько тілько й розмови мав, що за те, які широкі, золоті ковніри ждуть його сина Коли не мав уже кому розказувати, то йшов до малого пастуха Василька таї і його лякав золотими ковнірами, що — бач — як його син буде судією в золотім ковнірі, то нераз засадить до криміналу Василька за злодійство Бідний хлопець бояв ся, бо вже й тепер мав неодин ріх на души.

Та проминув ще один рік, а Славко не міг узяти ся до науки. То ж нічого иншого йому не лишалось, як поздавати другий і третий іспит у тій сам спосіб, як перший. Потім казав, що мусить відпочити по праци. Особливо мати на се згодила ся, бо вона все мала його за дитину. Але зо Славком зробила ся тепер велика переміна. Він журив ся. Гриз ся й журив ся тяжко днями й ночами. Що з ним стане ся, який конець буде з того всього? Отсі питаня блимали завсіди в його голові, а він не находив на них відповіди.

А попри те все ніколи не мав часу таї не міг ні до чого взяти ся Дивував ся, відки другі можуть найти час на науку? Бо й він і його батько так ніби нічого не роблять, отже все не мають часу. Рано, десь коло осьмої годины, будила його мати до кави. Потому він уставав, умивав ся, одягав ся таї ішов до саду, бо в хаті прятали. Там сідав на ослоні, порпав ямку й ледви ту працю доконав, мусів уже їсти другий снїданок. Так обїдав ся, що як би не вийшов на прохід, трохи живота промняти, то не міг би зїсти обіду. Як виходив, то мати наказувала, аби не барив ся, бо обід застигне.

Ішов недалечко до ліса; знаки вернув, було вже полудне тай обід готовий. Обідом так наїдав ся, що аж робилось йому гидко, не міг на страву подивитись. Жалував дуже тих людей, що доля змусила їх займати ся кухарством. Де ж таки? Разураз мати діло з такими гидкими стравами. Вже при обіді знесилювала його сплячка; ледви додержував до кінця. По обідіж лягав зараз у своїй компатці біля кухні повний, тяжкий та знесилений. Засипляв сном неспокійним, хоробливим. Спав немов запаморочений доти, доки ґмость не збудила його до підвечірку. Будив ся поволи, розплющував очи з трудом, бо повіки наче стали оловом, наче позлипали ся. У роті було йому квасно, а в голові шуміло. Довго ще лежав майже без тямки, з тяжкою головою, що не міг її піяк до гори звести. Ціле тіло проймало якоюсь дивною студенею, немов би обкладав його хтось якоюсь мокрою, заболоченою шматою. Дрож обхоплювала його цілого й доводила його до крайнього зденервования, до якоїсь скажепої лютости. Піднимав ся врешті з великим трудом на ноги й найрадше був би назад падав на постіль, щоби заснути по мертвецьки. Отже перемагав ся, бо соромно йому було перед матерю.

Атже вона зовсім не спала по обіді, лагодила для нього підвечірок, а він же би не міг навіть дійти до того підвечірку? Тож ішов, потикаючись. Уся обстанова в хаті кружляла довкола нього, бо діставав заворот голови. Серце в грудях товкло ся, до знаку, як би чогось перелякав ся. Сідав до стола й затуловав рота долонею. Бо одно, що заєдно збиралось йому на позіхане, а друге, хотів відвернути від родичів свій віддих, горячий та йому самому противний. Голову схиляв у долину, щоби родичі не завважали його, якоїсь мари, серди-

того обличя. Кожде питанє його денервувало. Відповідав від нехотя, коротко, захрипліим голосом. А найдужче злостили його розмови батька про золоті ковніри. Не міг здержатись, хоч намагав ся, від крику на батька, аби дав йому раз із тим спокій. Батько стидав ся й умовкав. Матиж — вона зітхала й журила ся. Та нікому не виявляла своєї гризоти.

По підвечірку була би пора на науку. Коли ж бо Славко не міг прочунятись. Він буцім ходив, буцім говорив, а заєдно спав. Брав ся читати ґазету, отяке й се йому не йшло! Бо одно, що майже дрімав над нею, а друге, не находив там для себе нічого цікавого. Де-ж тут говорити в такім стані про науку! Нераз по підвечірку натирав собі Славко чоло долонями, вимахував руками, ногами, щоби лиш відогнати від себе ті сплячки. І се нічого не помагало! Навіть вода його не відсвіжувала. Коли запхав голову в миднищю з студеною водою, то здавалось йому, що потримає він у воді голову через кілька хвиль, то й там засне. В такій страшній борбі з самим собою мучив ся аж до вечері. І на диво тепер приходив до себе. Продрюхував ся й веселішав Але сута вечеря робила своє. Як тілько її доконав, у тої же раз збиралось йому на спанє.

„Мабуть я від того такий спячий, що так багато ім" — розважав собі нераз Славко. Але чи можна инакше? Мати просить, на полумиску стоїть, то чом же не їсти? Атже чоловік не скотина, аби мав досить!

Що по вечери нападала його дрімота, то се для Славка ще й поготів, бо й так усі незабаром лягали. На селі йдуть хутко спати. А він любить село й його звичаї. З вечера заспляв Славко борзо. Однако се спанє переривалось йому зараз по півночи. Тоді будив

ся й тепер зачинали ся для нього справдішні тортури. Бо не був сплячий ані на волос і коли би тепер не була ніч, але днина, то Славко міг брати ся до всякої роботи. Та се очивидно не було би розумне. Деж товкти ся по почах і не давати иншим спати? Та зрештою відпадала йому зараз охота до всякої роботи, як тілько зачав роздумувати. Розуміють ся, думав передовсім про себе. Журив ся такою журбою, що трохи не сходив із розуму. Не знав ніяк, що з сього вийде. Найдужче лякав ся того, що йому скажуть родичі, коли довідають ся про все.

Зачинав вірити в чуда. Може він де на якій льотерії виграє, але багато грошей, так із кількананцять сот тисячів. Тоді все поладив би щасливо. І єю тему оброблював, передумував на всі боки. Се був його ратунок. Таких ратунків придумував більше, бо до ранку далеко. Засипляв над ранком знов і так смашно спав, немов лиш недавно ліг спати. Ціле спане до півночи десь зовсім загирювалось і Славко мусїв спати на ново. Через те їмость що дня будила його рано до снїданку. І тепер зачинала ся знов та сама історія, що й попереднього дня. Тому дивував ся Славко, де инші находять час до якоїсь науки? Хіба ті люде ніколи не їдять, не сплять і не спочивають!

— „Нї! тут щось инше мусить бути“ — роздумував собі Славко. — „Певно инші розумнійші від мене. Їм вистарчить раз прочитати тай уміють. А я йолуп і туман. Де менї брати ся до науки?!“

Від таких думок мав себе за послїдного дурня. Уважав себе за гіршого від усякого иншого товариша. Тратив відвагу й охоту до житя.

Вчера одна пригода заставила його читати церковне право. А власне не так пригода, як

пес „льорд“. Сей непосидющий пес, що всюди вродить ся де його не посіяти, прибіг смерком до Славкової комнати, вискочив на стіл і трутив на долівку якісь записки церковного права. Падучи вони відчинили ся й Славко проти своєї волі прочитав там уступ про перешкоду подружя з причини убитя подруга. Прочитав і очам своїм не повірив. Там виразно стояла порада, в який спосіб доконати вбитя подруга, щоби з того зовсім напевно зродила ся перешкода до заключеня нового подружя. Прочитав Славко ще раз дотичний уступ. Так бо й є! Автор радить, хто має вбити, як має вбити, а навіть який намір повинен мати при вчинку. Се Славка дуже зацікавило. Постановив собі, в ліжку по вечері прочитати тих записок більше. Та бояв ся, що котресь із родичів може його зловити при читаню. Зачнуть допитувати ся, що читаєш, на що читаєш тай дуже легко може вийти з сього біда. Можуть родичі довідати ся, що він не поробив іспитів. Бо колиб їх поздавав, то на що слїпає над якимись правничими шпарґалами. Звісна річ, що всяка наука се лишень кий, що за них потім для зменшеня болів надають дипльом. Тож Славко порадив собі так, що взяв до ліжка опріч тих записок також ґазету й держав її разом із записками в руках. Як би хто надійшов, то він би вдавав, що читає ґазету. Запевнивши ся так перед ненадійним нападом, узяв ся до читаня. Читав тепер поради, в який спосіб виконати перелюб із чужою жінкою, щоби з того милого вчинку напевно виникла перешкода до подружя з тою жінкою, розуміють ся по смерти мужа. Найбільше його дивувало те, що майже при всіх тих перешкодах инакше радило церковне право, а инакше австрійське. Не знати, чиєї ради має послухати інтересований?

Як же Славко жалував, що перед першим іспитом не зазирав до сих записок! Він переглядав тільки друковану книжку, а там зовсім инакше стояло. Хто знає, чи ті записки не були би його спонукали до науки. Та тепер уже пропало.

Через те, що не було примусу читати ті записки, то його як раз тягнуло до того читання. Для того й нині ліг до ліжка з книжкою й ґазетою. Зачав навіть читати. Але стогнане батькове перебивало йому. Бо кілько разів в сусїднім покою що не будь зашелестїло, то Славко лякав ся й ховав книжку під ковдру, а натомість брав ся читати ґазету. Таке безпастанне наслухуване так розривало його увагу, що не міг нїчого з прочитаного розуміти. То ж кинув книжку, загасив лямпу й старав ся заснути. Однако батькове стогнане павіяло йому до голови дивні думки.

Досї нераз бажав він собі смерти. Нехай би вона прийшла коли в ночи, як він спить, і забрала його з сього світа. Він же тут не має вже що робити. Тепер же, коли почув, як батько стогне, шибнула йому в голові думка, що далеко би лїпше було вмерти його родичам. Обоїм. Атже родичі завсїди відумирають своїх дїтей. Коли б їх уже не було на світї, то йому би полекшало. Або би вчив ся до іспитів, або пішов би хоч камінє товкти. То йому все одно. Нехай би з голоду здихав, лиш коби йому збути ся тої страшної думки: „Що йому скажуть родичі, коли про все довідають ся?!“

Таке йому верзло ся з просонку, як заснув. Нараз прокинув ся й налякав ся.

— „Якеж у менї звірське самолюбство! Мабуть я вже дурію!“ — подумав Славко й трохи з жалю не заплакав. Бо як він міг бажати,

щоби його мати вмерла?! Атже вона його так любить!

Сон опустив його зовсім. Обертав ся з одного боку на другий. Хоч нудьга його мучила, то однако не світив; за такий довгий час устиг уже до неї звикнути. Всякі думки шибали йому по голові. Думки без звязи, майже горячкові. Нараз серед тої сутолоки гадок змалювала його уява перед його очима кухарку Пазю. Від давна вже поглядав на неї ласим оком. Отже не міг зважити ся навіть на ніякий натяк. У жінці нічого не бачив більше опріч самиці. А знав ближче жінок лишень із розпустного дому. То ж міряв їх тим самим мірилом, що й проститутки. Видів лиш таку ріжницю, що коли проститутки вимагають від мужчини грошей, то всі инші жінки вимагають чогось йому не знаного. Але він би те не міг дати, бо не має. І тут чув себе гіршим над усіх своїх товаришів. Се його робило супроти жінок несміливим.

Навіть пані „жонцова“ Краньцовська не могла додати йому сміливости. Славко бачив, що вона намагаєть ся його зосміливити. Отже приймав її ласкаву мову з якимось переляком. Йому здавало ся, що Краньцовська лишень через помилку говорить йому ласкаві слова. Через те, що не знає його добре. Бо як би пізнала, то не то що не мала би для нього доброго слова, але прогнала б його навіть із перед своїх очей.

Дуже з часта думав про неї, вважав її за найкрасшу жінку. Болюча заздрість обгортала його душу на саму думку, що її мужеви та вольно цїлувати ті маленечкі її губки. Про себеж думав, що він не достоїн такої жінки як Краньцовська, бо він гірший від усякого иншого мужчини.

Що до Пазі, то він наче догадував ся, що вона недалеко втекла від звичайної повії, до якої мав сміливість. Одначе не був сього певний. Бо через приставанє з проститутками виробив собі переконанє, що всякий почин, і душевний і фізичний, походить від жінки. А такого почину від Пазі не міг добачити ся. Та все таки молода кров і потайне бажанє, — сі дві річи перли Славка непереможною силою до того, щоби приближити ся до Пазї. Ось нині пробував ушипнути її в руку або в шию. Але щось його здержувало, не міг зосміливитись. Тепер роздумав над тим, яким би світом се таки доконати.

Славко був забобонний. Гімназіяльна наука не дала йому нїякого світогляду на житє. Тай він його тоді не потребував. Тепер же, коли задумав жити сяк-так незалежним житєм, вироблював собі той світогляд. Але яке житє, такий світогляд. Дотеперішнє житє не дало Славкови розумного досвіду. А якісь неясні відблиски перебутої шкільної науки творили в його голові якесь замішанє, якийсь дивогляд. Між иншим вивчив Славка житєвий досвід, що коли чого дуже тішить ся, то потім стрінє його допевне якась немила пригода. Коли надієть ся, що щось допевне сповнить ся, то воно як раз станеть ся на супір. Колиж натомісь має певність, що щось йому не вдасть ся, то воно як раз обернеть ся на добре. Мабуть дотеперішні його невдачі тай те, що нї до чого не прикладав ся, а про те таки часом удало ся, виробили в нїм таке переконанє. А може що инше. Досить того, що став ся забобонний.

Тож і тепер намагав ся Славко стратити надію на всяку змогу зближити ся до Пазї. Був переконаний, що як не мати ме нїякої надії, то як раз сповнить ся його бажанє. Але

надія його не оставляла, а він журив ся тим. Серед такої душевної гімнастики заснув над ранком. І знов мати будила його до кави.

На другий сніданок спізнив ся. Мав подвійну роботу: перше загорнути стару ямку, а потім видовбати й загорнути нову. Старої не викінчував, бо лишило б ся за багато часу. А вільні хвилї його лякали. Бо перед другим сніданком, на його думку, не можлива річ брати ся до якоїсь роботи, зрештою тепер навіть не має до чого, а довбане ямки відгонило від нього всї думки. Думки ж ті в послїднім часї були для нього дуже страшні. Се добігав власне другий рік до кінця, конець його спочинку. Тепер мав поступити до якогось уряду. Родичі на се ждали. Що ж йому робити? Такі думки його замучували. Одинока втеча від них — порпане ямки. Навіть те тяжке, прикре спане по обіді вважав тепер за ратунок від душевної муки.

По другім сніданку пішов Славко, як звичайно, на прохід. Дорога вела круто поміж поля. На сих пісках не могла бути дорога добра. Колеса врізувались у пісок глибоко, дощеві води змивали його місцями й лишали по собі або глибокі вибої або цілі рівчики. Попри дорогу простягала ся глибока, стрімка в низ, дебра, заросла густою травою. Дебра їжила ся місцями колючим ялівцем, а місцями показувала стрепіхаті криві сосни. Вона бігла просто, потім навертала в бік, уступаючись перед горбами й пригорбками, оббігала їх докола, тай знов приставала до дороги, що видрапавшись на гору злїтала відти стрімко неначе зо стїни.

В однім місци зійшов Славко з дороги в бік на стежку. Зайшов нею аж над дебру й спустив ся в низ. На днї дебри росла трава буйна, висока, бо сюди спливала дощева вода

тай справляла землю. Ще й тепер серединою дебри полищали ся тут і там маленькі ямки, вистелені камінчиками, як останки русла. Славко видрапав ся на протилежну стіну, вийшов на сам беріг дебри й сів під лубин, що ріс на сумежній ниві. Вийнив тютюн, крутив папіроси, й курив один за другим. Так багато курив, що вже стидав ся говорити матери, аби йому купувала тютюн, але викрадав гроші від батька й сам купував ті пачки, що виходили йому на звиш купованих матірю. Думав уже навіть узяти ся до люльки так, як його батько, бо тютюн до люльки був дешевший. Пробував навіть курити з батькової люльки. Отже не міг до неї звикнути. У язик пекло, а надто затягав ся мачкою й діставав від того таку гикавку, що тельбухи в животі перевертали ся.

Десь узяв ся гончий пес „льорд". Прибіг до Славка задиханий з виставленим язиком і ліг біля нього. Се був кудлатий пес, сетер, брудно червоної краски. Його дістав Славко перед роком у дарунку від пані „жонцової", Краньцовської. До Краньцовських ходив Славко в зимі майже що днини грати в карти преферанса. Вони його сеї гри навчили, бо він досі не вмів ніякої гри в карти

Краньцовський був завідателем дібр Воронич. Про нього ходила чутка — яку інтеліґенція приймала з насміхом і завистю, а мужики з почестю — що він неслюбний син властительки баронової. Вона мешкала в добрах свого чоловіка десь на Поділю, а до Воронич не показувала ся ніколи. Щось мусіло лучити Краньцовського з бароновою, бо як би ні, то вонаб його доневно в обовязку завідателя не держала ані одного дня. Він був палоговий пяниця, але не з тих буденних пяниць. Були часи, коли він зовсім не пив, як же вхопив ся

вже до пянства, то пропадав з дому на два-три тижні. Його звали всї „пан жонца“, а ї „пані жонцова“ навіть поза очи. Вони були ще люде в силї віку, навіть одиолїтці Мали двоє дїтей: двох хлопчиків. Одного шестилїтнього, а другого дволїтнього.

Краньцовські приходили радо до Матчуків через те, що нїде більше не бували, бо жонцова одно, що соромила ся за наліг свого мужа, а друге, ї муж мав таку вдачу, що як випив чарку горілки, то зараз його збирало „на вандер“. Годіж їй було в чужім домі наказувати господарям, щоби не показували ї чоловікови горілки. А в Матчуків, то все було можна, бо вони як близькі сусіди знали про все. Літом вони мало здибали ся, бо не мали часу зза господарських робіт, за те в зимі дуже часто. Особливо Славко був частим гостем у Краньцовських. Як коли не прийшов, то Краньцовський прибігав і затягав його сломіць. У зимі бував там Славко майже що день, а в лїтї лиш у неділю. Жонцова була дуже прихильна до Славка й коли він торік сказав раз, що вподобав собі маленького „льорда“, то вона не надумуючись ані хвильки, подарувала йому пса.

Та хоч сей пес був спроваджений відкілясь та мав навіть коштувати досить дорого, то однако в Славка зовсім попсував ся Ходив самопас, мало держав ся хати, а коло дому лиш тілько було з нього признаки, що через нього не міг удержатись ані один кіт, бо був їх великим ворогом. Зараз роздерав. Се лютило їмость страшенно але вона перед Славком не зрадила ся про те ані словом. Та при тім мав льорд то до себе, що зявляв ся біля Славка ненадійно, наче з під землї виринав. Отак же й тепер зявив ся.

Отже Славко на нього не зважав. Сидів, крутив папіроси й курив раз коло разу. При тім як звичайно журив ся. На другім березі дебри цвила на ниві гречка. Бджоли облітлювали роями її цвіти, а запах меду розстелював ся навкруги. Біля Славка з цвіту лубіну йшов запах, схожий на запах фіялків. А Славко не чув ні запаху меду, ні запаху фіялків, бо курив і курив без перестанку.

Біля нього простирав ся жовтий і синій лубін неначе синя скатерть золотом проткана. Горою рівний мов пристриженый, а боками буйний та густий, що й перепелиці нїкуди пропхати ся. Горою цвіт синій і жовтий укривав кожду гилячку дрібними човенцями в повздовжні рядочки. Понижче вузенькі листочки збігали ся в темно зелені зорі. А споднм звисали ширші листки купками, хапали своїми волосинками білий соняшний світ, збирали його в цяточки й побілювали ними свою зелень.

Писала ся ростина для всякого по синій скатерти золотими буквами, що сими краями гостював давно великий неврожай, що білий пісок не здужав хліба родити. Але попередник Краньцовеського, якийсь Німець, що арендував Воронячі від бароновоі, заманив цю ростину — кажуть мужики — десь аж ізза моря, обсадив нею широкі піски й переміновав їх у родючу землю. Від нього навчили ся й мужики сеї штуки.

А Славко сидів біля того письма тай не вмів його прочитати. Сидів безпомічний та трохи не сходив з ума, що загирив дипльоми на золотий ковнїр.

Коли вернув ся Славко на обід, застав уже панотця здорового як дзвін. Він устав сьогодні раніше, чим звичайно та побіг хутенько до стайні, щоби застати ще Івана дома. Бояв ся,

щоби не вдалось Іванови втекти в поле без ганьби. Держав панотець свою постанову твердо, щоби як найдовше користувати ся пригодою в лісі. Іван терпить мовчки панотцеву сварку, бо був переконаний, що скоїть ся незабаром щось таке, що сварка перерветь ся.

Се й стало ся незабаром. Склала ся подія, що відобрала панотцеви зброю проти Івана. Зараз на другий тиждень у пятницю. Перед полуднем дибав панотець по подвірю, нишпорив по кутках і здавалось йому, буцім діло робить. Звичайно вишукав якусь дрібницю й потім чіпляв ся до всіх. Тепер побачив, що одна шибка в стайни збита. Прийшов до кухні й переводив ціле слідство, хто збив шибку. Кухарка не знала, бо як тут стала на службу, то вже була шибка збита. Панотець сердив ся, що ніхто нічого не знає, він за все сам мусить дбати. Врешті імость не втерпіла. Всупереч своєму звичаєви обізвала ся до панотця з острим словом:

— „Прошу тебе, вийди трохи на двір воювати. Як сам нічого не робиш, то хоч другому не завадкай!“

Засоромлений панотець уступив ся з кухні, вийшов на двір, але збита шибка стреміла йому цвяшком у мозку. Хто її збив? Пастух мусить знати. Пустив ся йти до пастуха. Він пас худобу зараз за оборою на перелозї. На плечах мішок, привязаний до шиї мотузком. Так одягав ся завсіди пастух Василько, чи слота, чи погода. Йому минуло сеї весни дванацять літ.

Панотець побачив його вже з далека. Василько підогнув праву ногу до гори, голову перекривив на лівий бік і скакав на лівій нозї. Все кругом та кругом. При тім бив батогом по земли, а за кождим скоком викрикав: „Гоп! гоп! гоп!“

Заки панотець зайшов до Василя, надибав по дорозі красу корову. Пасла ся на пастівнику одинцем на яких пятдесять кроків від решти худоби. Зараз біля конюшини. Могла кождої хвилї забігти в конюшину й наробити шкоди. Панотець забув про шибку Що се за корова? що вона тут робить? Зачав розмову з Васильком Але мусіли оба кричати, аби себе могли порозуміти, бо говорили на віддаль:

— „Чому корову не наженеш?“

Василько застановив свої підскоки й налагодив ся тїкати. Привик, що як хто з домашніх що від нього хоче, то набезпечне буде битий.

— „Ти оглух? Чому корову, кажу, не наженеш?“

— „Котру?“

— „А отсю красу!“

Намість відповіди, зачав Василько плакати. Віщував, що бійка неминуча. Ще не знав своєї провини, але міркував, що вже якась та найдеть ся. Може за те, що землю бє батогом, бо то гріх!

— „Та чого ревеш? Нажени корову!“

— „Я не годен її нагнати“ — кричав Василько плачучи — „бо вона дуже бігає тай бє мене. Вона що днини так: рано й сполудня“.

От як. подумав панотець. А Йван нїчого не видить. Я сам мушу всього діздріти, всього допильнувати.

Розмова з Васильком ішла далї:

— „Та якої стилої матери ревеш?!“

— „Бо я не годен собі з нею ради дати“.

— „Заткай ся вже раз; я її сам нажену“.

Так говорив панотець, але надумав ся инакше. Постановив займити ту корову: Загнати її до своєї стайнї, нехай тої, чія вона, заплатить кару.

Але корова не Василько: Вона не бояла ся панотця. Правда, вступила ся перед ним, та не до стайні, лиш просто в конюшину. Панотець за нею, вона далі. Пасеть ся, толочить, робить шкоду.

Саме вертає Славко з проходу. Узялись оба гнати. Та бо біда, що корова має роги тай хвіст. Рогом може пробити, а хвостом як-би ляпнула по очах, то світа божого не вздриш, а сліз не вгамуєш. Забігали кругом неї то відси то відти, а вона брила все далі в конюшину. Десь узяв ся льорд, як із землі виріс До разу порозумів, що треба виконати напад на спільного ворога: скочив до корови й загавкав. Краса корова зміркувала, хто з сих трьох найнебезпечнійший, фукнула тай справила роги просто на собаку: або вступись або смерть твоя! Льорд волів вибрати першу тактику; загнув хвіст під себе й кинув ся до Славка за підмогою. Короваж завзяла ся на собаку, бігла за ним далі. Якеж було й здивованє, коли побачила нараз пяти всіх трьох своїх ворогів. Та не переслїдувала їх, лиш зачала зараз пожиткувати здобутки своєї побіди; пасла ся спокійно на конюшині.

Отже битва ще не була скінчена: Коровячі вороги дістали нову поміч. Зараз за дорогою орав кривий мужик. Він уже від перше стримав коні тай приглядав ся цїкаво тій битві. Колиж тепер переконав ся, що корова побідила вже зовсім своїх противників, прийшов їм на підмогу. Се був високий мужик, що мав праву ногу скривлену в колїні до середини. Як ішов, то писав нею півколесо, достоту як шивернога корова. Через те подавав ся все на правий бік і йшов зовсім поволи. Лице в нього якесь побабчене, а заріст на лици дуже слабий. Вуса короткі, паче промикані, а на бороді

видніли ся купки волосу лиш по бородавках. А їх було досить на виду Сей мужик зайшов із заду до корови, зловив її за ріг, здоймив із себе ремінний поясок, привязав його корові до рога: Прошу, ведіть. На се діло не найшов ся охочий. Тож просили його, аби він сам повів. Та мужик не хотів. А чому? Бо там може бути на подвірю їмость або кухарка, а йому стидно без ремінця. Як же йти розперезаному? Правда, він мав на собі лиш сорочку й нагавиці, але в ремінци, то так як у кожусї. Коли ж здойме ремінець, то чуеть ся немов голий. Нехай же поженуть корову самі, а ремінець йому відошлють. Він буде ждати коло плуга, а для закритя свого сорому підпережеть ся тимчасом перевеслом із житної соломи. Там у нього коло плуга на возї солома.

Треба було великої просьби й панотцевої поваги, щоби спонукати мужика, аби повів корову розперезаний. Пристав, але під вимовою, що Славко побіжить наперед тай зарядить, аби на подвірю не було й живої душі. Побіг Славко, а за ним льорд на ввипередки. Добре стало ся, бо по дворі крутила ся чогось Паля. Славко сказав їй уступити ся. А як вона довідала ся, для чого, то сховала ся до саду тай дивила ся крізь пліт Умліївала зо сміху, як побачила мужика розперезаного.

Панотець підгонив корову з заду, аби борше йшла. Як роги в добрих руках, то хвоста не страшно. Привязали корову до жолоба в стайни. А як мужик одяг ся в ремінець, то аж лекше відотхнув: Неначе на світ народив ся. Попросив ще панотець мужика, аби пішов до війта. Нехай прийде зараз отаксувати шкоду. Ще мужик не вийшов зо стайні, як панотець завернув його назад і зачав із ним таку розмову:

— „Ти хто?“

— „То панотець мене не знають? Таж я служив у панотця за пастуха“.

— „Брешеш! У мене не було кривого пастуха“.

— „Я ще тоді не був кривий, то вже двацять літ минуло. Де, де! Мені тоді було всього дванацять рік. Я служив у панотця пять рік“.

Панотець витріщив на нього очи. Мусів добре витріщитись, бо позирав на кривого з долини до гори. Думав-думав, а врешті пагадав.

— „Ага! То ти Петро Оскомюк?“

— „Той самий!“

— „А ти, злодію! Та ти шпуряв за коровами каменем“.

Потім пояснив Славкови:

— „Не хотіло ся псявірі бігати за коровою, а він каменем! Лінував ся встати. Сидить тай книжку читає, а в корову каменем. Ударив тільну корову тай скинула теля. Такий воріг!“

Тепер обернув ся знов до Петра тай картав його далі:

— „За таке теля були би мені заплатили Жиди набезпешне пятку. З зажмуреними очима! А ти тото збавив Він сидить тай книжку читає. Який мені тут читарник узяв ся! Чикай, чикай! дам я тобі книжки читати! Але скажи мені, чого ти шпуряв акурат до тільної корови Га? Чого?“

Дарма, що ремінець мав на собі, отже таки мусів Петро соромитись. А навіть не міг очей спустити в долину, бо як спустив, то дивив ся просто на панотця. Стояв такий високий, кривий нездара, крутив головою на всі боки тай щось мимрив під носом. Пробував боронити ся тим, що йому панотець обтягнув із платні за те теля. Але така оборона Петрови нічого не помогла, а панотцеви додала ще вогню.

— „Я тебе не питаю ся, чи тобі хто обтягав з платні за теля, лиш я тебе питаю ся, чого ти кидав каменем до тїльної корови? Ну, та вже шпурнівсь раз, але на що було далі шпуряти? Колиж бо він одним разом не контентував ся. Доти шпуряв, доти бив, аж доки не зопсував худобини!“

— „Бігме, я лиш раз“ — божив ся Петро.

— „Брешеш! Від одного удару не скинула би корова теляти. Але я тебе питаю ся, чого ти шпуряв камінєм акурат до тїльної корови? Чого не до ялівки, але таки конешно до тїльної корови. Кажи, чого?!“

— „Та я не тямлю, то вже двацять лїт...“ проспв ся Петро.

— „Не тямиш? Ти вже забув? А я тобі скажу, чого. Навмисне, аби менї шкоду зробити. Иншої худобини ти не годен був забити. Е! як би ти був годен, був бись менї всю худобу перебив! Але ти собі певне так гадав: чикай — каже — вдарю тїльну корову в лївий бік та нехай йому хоч теля скине!“

Петро аж почервонїв із сорому. Тай Славкови було нїяково. Щоби перервати ту сварку, нагадав батькови про вийта. Панотець уже забув про се зовсїм. Тай на що йому тепер вийта? Уже зїгнав свою сварку на Петрі тай на передполудне має досить. Але вже зачав, треба кінчити.

Петро сам без нїякої просьби пустив ся йти до вийта. Радий, що вирвав ся зі стайнї. Хоч кривий, отже так хутко шкатульгав, що трохи не біг.

Панотець хвалив ся перед сином, як то нїхто не дбає за господарством, як він усе сам мусить доглянути та яка то праця. Нїколи не має часу, боїть ся навіть до міста поїхати, бо

без нього тут би все пропало. Славко завважав, що батько буже тїшить ся з сеї пригоди.

Заки Петро ще встиг дійти до війта, то Іван уже вернув із поля. Панотець привитав його сваркою. Сам він, панотець, мусів загонити корову, що вже цїле дїто робить шкоду в його конюшині. Допевне Іван у змові з тим злодїєм, коли не хотїв тої корови займати.

— „Котра корова?“ — запитав ся Іван.

— „Не видиш котра? Ади отся, привязана!“

Іван стис плечима. — „Таже се наша корова: „красулька“. Панотець не пізнають своєї худоби?“

Панотця наче не було в стайни, хутенько подріботав до хати. За ним ступав шпрокими кроками його син. У своїй думцї мав таке переконанє, що як би його батько не був так дуже тїшив ся з сеї пригоди, то вона була би для нього щасливійше скінчилась.

У такий спосіб висвободив ся на тепер Іван від сварки тай міг своїм давним звичаєм сам догонювати панотцеви.

Ледви засїли до обіду, дала кухарка знати, що війт чекає на панотця. Він таки зараз зачав перечити ся з Пазею, чого війт приходить тодї до нього, як він обідає Чи не може найти собі догіднїйшого часу? Хиба навмисне на те приходить тепер, аби не дати йому зїсти обіду. Гадав панотець, що хоч хвильку буде мати спокою, аби хоч спокійно зїсти. Та де там! Війт навмисне вичекав тої пори, як дадуть обід на стіл. Допевне ждав у кухни на ту пору.

— „Я цїлий день працюю як чорний віл“ — хвалив ся панотець — „всього мушу сам доглянути, та хотїв бим хоч трохи спочити при обідї“.

— „Іди вже до кухні, чого стоїш?“ — сказала ґмость до кухарки. Вона так хотіла зацитькати панотця. Як не буде перед очима Пазі, то не буде на кого сварити. Але хоч Пазя вийшла, то панотець не вгавав. Він же навіть не ляже по обіді через війта. А лягти потребує конче, бо дуже змучений Ґмость уже піднимала ся обовязку відрядити війта, нехай би прийшов у вечір. Та бо показало ся, що панотець має якесь дуже важне діло до війта. Мусить його зараз полагодити, бо як ні, то буде за пізно Показало ся, що то лиш така лиха доля сьогодня в панотця, що йому не доведеть ся зазнати спочинку.

По обіді пішов панотець до своєї канцелярії й закликав війта до середини. Війт був один із молодших господарів, що ще держали ся народного строю в одязі. Бо більша часть сих господарів носилась уже по міському. Вони купували всяке дешеве дрантє в місті, зношену одіж цівільну або військову. В горячіж дни при роботі ходили лиш у сорочці й нагавицях. Волосє також стригли по міському, коротко Сю зміну звичаїв спричинило те, що Вороничі були положені поблизу міста й те, що надмір людности шукав зарібку в Прусах і Америці. Війт же держав ся давних звичаїв, бо се було признакою богацтва. Носив довге волосе, а одягав ся в чорний сїряк і в прості чоботи. Він був великий прихильник панотця, бо перебрав іще по своїм батькови уряд старшого брата й паламаря, а попри те був з вибору церковним комітетом.

Панотець казав йому сісти на крісло, а сам сів на отомані тай мовчав. Дрімота обхопила його цїлого так, що аж мусїв чоло морщити, аби задержати розплющені повіки

— „Панотець щось мене потребували?“ — запитав ся війт.

— „Я? На що?“

— „Таж панотець кликали мене“.

— „Коли? Я тебе не кликав“.

— „А до мене вступав Петро Оскомюк“ — дивував ся війт — „казав, що панотець кличуть“.

— „А він чого кривий?“ — запитав ся панотець майже з просонку, бо сон уже його переміг.

— „От не скажу. Він вже давно вкалічів“.

Панотець нараз прочуняв ся: „Як то не знаєш? А тиж що за війт?!“

Устав з отомани, зачав ходити дрібно по канцелярії, а на війта сварив. Бо певно війт знає, лиш не хоче сказати. Вони всі в змові: Таке злодійське село. До тепер гадав, що хоч війт порядний. Але видко, що в цілім селі нема кому вірити.

Бігаючи по канцелярії, робив панотець такий вітер, що аж папері тріпали ся на бюрку. Одна картка ось-ось тай полетить на землю. Війт обережно зловив її в обі долоні, бо своїми грубими костистими пальцями не міг би такої тоненької річи вдержати: Вона би прімкнула ся крізь пальці тай полетілаб на землю. А війт знав уже з досвіду, що з гладкого помосту лекше зняти корець збіжа, як таку картку. Ти її гладь-гладь пальцями тай не вхопиш. Хотівши її доневне сніймати, треба зачепити її на самій середині нігтями так, як каня курятко бере в шпони, потім треба ту картку зімняти, аж тоді можна вже її піднести. Але письменні не люблять, як їм подають зімняті картки. З такої то причини взяв війт картку в обі долоні тай злегонька, обережно, аби не потовклась, поставив її на бюрку на

самім верху. Панотець заздрів сю війтову роботу. Зараз межи ними счинила ся така бесіда:

— „Ти на що тото рушаєш?“

— „Я бояв ся, панотче, аби воно не впало на землю“.

— „А щож воно тобі заважає? Нехай би падало, тобі жура? А ти знаєш, що то за картка?“

— „А відкиж мені знати? Я не письменний“.

— „То я тобі скажу, що то за картка. То метрики. Як хто родить ся або женить ся або вмирає, то я собі пишу на таких картках, а потім перетягаю до метрики. А як ти мені ту картку переставив з одного місця на друге, то я тепер не знаю, до котрої книжки вписати. За се я можу підпасти у велику кару. Ти знаєш тото?“

Війт аж пополотнів зо страху Просив панотця, щоби йому вибачити. Він же не зробив се навмисне.

— „Ага! Не навмисне“ — підхопив урадуваний панотець. — „Як би не навмисне, то чого би ти акурат чіпляв ся сеї картки? Чому би тобі не переставити отсю грубу книжку? Але ти акурат береш ся до тих карток, що мені їх треба до метриків Певне гадаєш собі: Чекай, попе! я тобі сесе помішаю, то або стратиш кілька день, заки ті картки до ладу доведеш, або підпадеш під велику кару‘.

Війт кляв ся, божив ся, присягав ся, що зовсїм не свідомий таких злих намірів. Але то нїчого не помагало.

— „Хтось тебе мусів того навчити або таки певне хтось намовив. Скажи менї, хто тебе намовив до сього“.

— „Війт кляв ся, що нїхто.

— „Не хочеш сказати, хто намовив? А я тобі скажу, чому ти не хочеш сказати? Бо ти певне сам ходив до когось звідатись, яким би чином заподіяти мені яке лихо".

Таку розмову провадив панотець із війтом. Війт забув навіть допитувати ся, чого його панотець кликав. Лиш позирав крадьки на двері, як би їх справно відчинити. На горе своє та на біду не вмів відчиняти тих замків у панотцевій канцелярії. Але небезпека додає відваги. Тож війт ухопив клямку в свої жилаві руки. Тягнув її д собі. Колиж двері не відчинялись, то він тручав її від себе. Отже й се не помагало. Тоді війт із усеї сили крутив її на право.

— „Ти чого причепив ся до дверей? Наважив ся поломити?"

— „Не можу відчинити" — відповів війт таї не переставав крутити замку. Але тепер крутив уже на ліво. — „Дуиіно дуже!" По сім слові скрутив війт іще раз клямку на ліво, спинув двері д собі, а вони з великим тоском відчинились.

Як ішов війт до дому, то панотець його провожав. Геть аж на дорогу. Супровожав війта без шапки, простоволосий. Один космик гирі зсунув ся йому аж на плече, а частинка лисини показала ся на світ як сніг біленька. Але він на те не зважав. Ступав за війтом слідом, трохи на пяти не наступав, а все допитував ся з чієї намови хотів війт йому картки помішати?

А коли вернув ся до канцелярії, був зовсім собою довольний таї залїг на отомані, щоби спочити, доки не збудять до підвечірку.

III.

У неділю по обіді, ще Славко не встиг лягти, як на плебанію прийшла пані Краньцовська. Се була білявка майже вісім літ старша від Славка. Отже про те була гарна. Саме була в тім віці, коли жіноча сила й принадність стоїть на місці. Ростом середня, може навіть занадто утла, зовсім не визначала ся повними й круглими формами тіла, які є так часто признакою білявок. Подовгастого обличя, з носом по середині трохи горбатеньким. Питомою її прикрасою було густе, буйне, золотаве волосє та незвичайно маленький ротик. Її губки майже мусїли стискатись у маленький кружочок, щоби могли змістити ся навкруг мацїсінького ротика.

Вона була дуже заклопотана. Оправдувалась і звиняла ся кілька разів, що зосмілила ся непокоїти Матчуків у такій незвичайній порі. Але панотець прослив й сїдати та трохи не бігав докола неї вихилясом, упевнякочи, що вона робить їм велику приємність своїми відвідинами. Адже сусїдська річ — усе без церемонії. На дїлїж не докінче був панотець довольний приходом Краньцовської, бо вона задля сварки не була пригожа, а в спаню заважати заважала.

Розмовляли по польськи. Панотець калїчив польську мову немилосерно. Говорив українські слова, намагав ся лиш виговорювати їх на польський лад, наскільки дозволяв на такий виговір його рот, звичний до вкраїнської мови. Найдужче мучив ся звуком: **л**, бо ані тиш не міг вимовити його на кінци слова. Помагав собі тим, що міняв той звук на: **ль** і говорив: „ходзїль, робіль, сталь сен.“ Також дуже догідну вимову вишукав собі на признаку польської

мови накопичування скриплячих голосів. Не під силу приходилось йому взяти від разу такі голоси на язик, тож для мельодийности додавав іще звук и тай говорив: ишчшеґла намість: стшеґла.

Краньцовська жалувала ся на чоловіка. Він знов нині пішов „на вандер“. Рано поїхала з ним до косцьола, а він у місті втік від неї. Лишив її на бричці мов дурну. Та їй би про се байдуже, бо вже по житних жнивах, дасть собі раду й сама. Тільки лякає її те, що чоловік має гроші при собі Взяв щось пятьсот корон. На безпешно пропє все. Кілька рази постановляла собі не дати йому ані фенїка більше Отже він завсїди від неї якось вигулив. Так і тепер. Уже довгий час справував ся без ніякої догани: не пив, господарив. Сьогодня сказав їй, що має післати рату за штучні погної. Написав навіть поштовий переказ на ті гроші. Отож не диво, що повірила йому. Та як тільки приїхали до міста, він вискочив із брички й сповістив її, що має тут довшу орудку, нехай же вона вертає сама до дому. Розуміть ся, вона вже й до косцьола не ходила. Хоча знає, де він зайшов, та заманити його не потрафить до дому: Він її не послухає. Вонаж не може счинати авантур по корчмах, бо соромно їй перед людьми, для того прийшла просити, чи би пан Славко не був ласкав потрудити ся з нею до міста. Її чоловік стидати меть ся Славка тай верне з ним до дому. Просить вибачіня, що зосміливила ся так непокоїти пана Славка, але її голови чіпляєть ся просто розпука, коли подумає, кілько грошей запроторить її чоловік.

— „Може мати му змогу віддячити вам“— сказала до Славка всміхаючись жалісливо.

Годі було не послухати. Тож Славко, хоч нерадо, та потяг ся заспаний до своєї комнати й там із грубша причепурив ся, як міг. Щасте, що обголив ся сьогодня рано, а то був би їхав до міста немов ведмідь зарослий.

Паньотець на радощах, що так хутко спекав ся гостя з дому, підвів їх аж на дорогу. Там стояла крита осклена повозка та й блищала на сонци, аж очи сліпила. Крапьцовська поясняла, що навмисне взяла криту повозку, бо одно, що на дворі спека й порохи, а друге, що чоловік її може бути пяний та спинить ся здвиг людей докола воза, коли б так на виду їхав. Ще й за фірмана сказала, що воліла би, як би він їхав у звичайній народній одежі. Але в сих людей такий дивний звичай, що вони думають, буцім вуланська голуба блюзка з блищачими ґудзиками краще їх зодягає, чим сірак. Фірман, Антін, порозумівши, що вона говорить, усміхнув ся згорда.

Як лиш повозка рушила, стратила доразу пані Крапьцовська сумний настрій. Зачала Славкови докоряти за те, що він тепер ніколи в них не буває. Дуже великий з нього самолюб. Бо коли зимовою порою нудьгував, то тоді приходив до них, а тепер не хоче. Повинен тямити, що й другим скушно. Хоч се булоб йому й не мило, то все таки огляд на других повинен йому наказати обмежити трохи своє самолюбство та відвідати хоч на хвилинку тих, що скучають.

Славко розумів сю бесіду зовсім дословно. Не важив ся доглупатись у ній якоїсь укритої думки. Для того лиш виправдував ся, що не мав коли. Одначе попри те він мав иншу муку. Силував ся вдержатись у „добрім тоні". Намість слухати й розуміти, що вона йому говорить, то він випростовував ся, щоби западто

не розперати ся, хапав ся рукою за крават, чи не пересунув ся на один бік. Наресті з переляком почув, що щось його дуже конець носа свербить. Із поспіхом ухопив платинку таї натирав ніс аж до болю.

Краньцовська ж докоряла йому далі. Певне, говорила, вона не може мати претенсії на вагу мужчин таких молодих як Славко, бо вже за стара, але за те постарала ся для свого синка, Муцізя, про французьку молоду бону. Тим то думає, що Славко зацікавить ся хоч тою Французкою та через те відвідає й Краньцовську. Повторяла кілька раз, що вона для Славка за стара. Хотіла його тим спонукати до відповіди компліментом, що не вважає її такою старою. Та годі ій було й сього добити ся. Він сидів туманом та зиркав на неї вовком. Як при кождій жінці, так і при ній пристрасть завертала йому голову, а він давав приміту тої пристрасти лиш лупанєм очей і сумом. Бо для Краньцовської почував Славко вже від давна приязнь, майже любов. Тих безсонних ночей він про неї мріяв. Нерад обвивала й тиснула йому серце гадюкою сама думка, що Краньцовський вицілує ті мацісінькі губки. Але він тремтів навіть перед самою можливістю її здогаду, що він та зважив ся коли небудь думати про неї що небудь. Се не була несміливість молодого хлопця, але було се переконанє людини про свою негодячість.

За той час із білих пісків зїхали вони на твердшу дорогу. Тут складники землї змінили ся. Ниви всипані густісінько вапняними каміньчиками, а пісок із грубим долатком глини робив вражінє чорнозему. Таку землю називають тутешні мужики „ромушиною“. Жито на ній вимерзає, за те як справлена, родить пшеницю. Горох удаєть ся дуже добре, а лубин не

хоче родити. Дорога по такій землі тверда як на гостинці і зовсім біла від вапна. Тільки, що дощі її також змивають. Робить ся колія для коліс глибока, а серединою лишаєть ся високий поріг По сій дорозі їхали поволи, бо Краньцовська мала страх перед тим порогом Вона поглянувши крізь шибку сказала:

— „Подивіть ся, які прекрасні чічьки. Ви не знаєте, як вони звуть ся?"

Славко виглянув і побачив при дорозі неначе засажені густо чічьки з рожевими головками. Найгарнійше в них було те, що вони тулили ся в кругленькі чудові китиці. Славко, розуміеть ся, не знав, що воно таке. Вони спустили вікна й гукали на Антона Він спинив коні. Довідавши ся, чого від нього хотять, здивував ся, як можна се не знати, відповів: „буряк, хопта" — тай пігнав коні далі.

А ті чічьки росли тепер і на тім гребени, що йшов поміж колеса. Їх подовгаті листочки, що густо вкривали ціле било, подобали на листє еспарзети. Чим далі їхали, тим більше стрічали тої ростини. Вона росла й дожидала Німця. Чей явить ся та випробує її придатність і зачне культивувати її хоч на пашу для худоби на сих землях

А ось уже гостинець. Хоч відси далеко більша половина дороги, то переїдуть її борше, аніж переїхали дотеперішню. Краньцовська випитувала тепер Славка, що він робить цілими днями Не знав, що їй відповісти. Ах певне він — догадувала ся Краньцовська — бавить ся з сільськими дівчатами або молодичками. З сими безпечнійше, бо дівчата вже надто розумні поробили ся. Можна напитати собі клопоту. Краньцовська мала на думи процеси за аліментацію неслюбних дітей. Бо на се воронцькі дівчата справді від якогось часу зро-

били ся дуже розумні. В селі розповідали собі голосно про такі дві дівки, що в служкі найшли собі навмисне з господарями дити, дістали місячну платню на їх удержанє, а самі пішли до Львова в мамки.

Славко присягав ся, що він навіть не знає в селі ніякої дівчини. Але вона йому не вірила, бо знає, що тиха вода береги рве. Нехай не таїть ся з тим, вона дає слово, що нікому не скаже. Та Славко таки не признавав ся, бо не мав до чого.

Серед такої розмови приїхали до міста Х. Се — повітове місто, осідок староства й окружного суду й ґімназії. Одно з більших галицьких міст близько Львова. Через те в середині міста стояли двоповерхові каменицї тай чистота була до певної міри збережена. Та за те по краях міста, стояли нужденні хатки, деякі ґірші як на селї. На самій граници міста, відки надїхала Краньцовська, стояла величезна корчма з заїздом. Ся корчма причислювалась як приналежна до села Підошвів. Оплата пропінаційна тут була дешевша, а через те й усї напитки дешевші. З сеї причини всї, що їхали в сей бік із торгу, ставали коло сеї корчми та вступали ще на чарочку. Отакі то гості прізвали сю корчму „вигодою“. Біля сеї вигоди казала Краньцовська здержати повозку тай попросила Славка, щоби вступив до неї. Славкови полекшало на серци. Він уже заздалегідь журив ся, як він зайде до реставрації або кавярні. Там же мусять сидїти самі якісь високі радники, великі пани, або ще й мара знає хто. Якже він допитувати меть ся в сих панів про Краньцовського? А тут на вигоді байдуже! Запитаєть ся першого-ліпшого з краю.

Біля „вигоди“ не стояла ніяка проїзжа фіра, бо сьогодня не був торґовий день. Уже

в сінях дослухав ся Славко якоїсь дуже дрібненької музики. Хтось грав на скрипці. Коли ввійшов до середини, до величезної хати, не було там нікого чужого, лиш за „шинквасом“ сидів молодий, пейсатий Жидок. На ліво провадили двері до другої комнати тай відти саме несла ся та музика. Половина дверей до тої комнати була відхилена. Славко загляну в туди. Зараз за одвірком стояв якийсь чоловік у соломяним капелюсі без дна. Чуприна їжила ся до гори. В того чоловіка тільки видно було, що синій ніс і заросле лице. Очей ані чола не можна було доглянути ся. Славко перехилив ся далі через двері й назирив дві баби в червоних хустках. Одна з них плескала в долоні до такту музиці. Ще один крок і Славко побачив Краньцовського. На лаві під стіною червоний як грань Краньцовський танцював. Властиво скакав, але через те, що при тім грала скрипка, то се мусів бути танець. Скакав, підтрясав ся, вигинав ся, а при тім перекривлював лице на всякі способи. Англез на нім помнятий, місцями побілений, ліва пола зовсім віддерта. На голові якась військова шапка без дашка так захляпана болотом, що не пізнати було, чи вона з улана, чи з піхотиця. У куті під печею сидів на кріслі Іван, скрипиць, таки з Воронич. Він не держав скрипку під бородою, але на рамени, а рамя спер на ліву ногу. Тай так цигикав. Сей спосіб держаня скрипки, видко, був для нього дуже вигідний. Таким способом міг грати довгий час не вгавакчи, без відпочинку. Ті дві баби, що стояли перед Краньцовським, були для Славка зовсім незнакомі.

На малім круглім столі, що стояв під вікном, і на долівці, валяли ся склянки від пива.

Долівка під столом і біля стола була мокра й воняла на всю хату простою горівкою.

Славкови зробило ся ніяково. Де ж таки! Він знав Краньцовського за дуже статочного чоловіка. Нераз завидував йому панських манєр і такту. А тепер бачить його в такім страшнім стані! Здавало ся Славкови, що як Краньцовський його пізнає, то вмре зі стиду. Чи не ліпше б було — подумав Славко — вернути ся загоді непоміченим, щоби не стати ся причиною такої великої прикрости для Краньцовського. Бо хоч Славко та його домашні знали про наліг Краньцовського, то нікому й через думку не промайнуло, що він може так забутись.

Та коли Славко так вагував ся, Краньцовський пізнав його Нараз зіскочив з лавки, побіг до Славка й зачав його обнимати й цілувати. Слинив його пяним ротом, а подихом алькоголю душив. Потім обернув ся до скрипника тай почастував його простацькою лайкою:

— „А ти, ..., чому не перестанеш грати, коли видиш, що панич прийшли?“

Скрипник перервав гру тай оправдував ся, що не завважав панича.

Тоді Краньцовський обернув ся знов до Славка тай пояснював йому, з якої нагоди взяв ся танцювати. Сей танець ішов об заклад, чи Краньцовський пяний, чи ні Бо як би пяний, то би впав із лавки. Заложились о пять фляшок пива й пів кварти горівки. Краньцовський очивидно виграв. Отже з тої втіхи хоче сам заплатити. Ледви крикнув: „Шльомку!“ вже Жидок указав ся з напитками.

— „Пий, щоби-сь аж ригав!“ — обізвав ся Краньцовський до заросłого чоловіка, що в капелюсї без дна. Схопив його за руки й грим-

нув кулаком у шию. Зарослий чоловік аж подав ся наперед тай обрушив ся на Краньцовського:

— „Не бий, пане, бо болить!“

Краньцовський зняв свою заболочену шапку тай сказав по польськи:

— „Пшепрашам ясьнє вельможнеґо пана!“

Потім говорив до Славка:

— „Я поміняв ся з колеґою сього пана за шапки, а з ним хочу поміняти ся за анґлез. Скидай свою бунду!“ — крикнув на зарослого чоловіка. Тепер Славко приглянув ся, що то за бунда. Се було якесь руде сукно, місцями попороване, а з тих прогалин звисали жмути брудної бавовни. По боках була ся бунда позшивана білим шпаґатом. Одначе очи виділи, що не будь тої чоловік підперезáний мотузком, то ся бунда була би з нього злетіла зараз. А все таки він не хотів міняти ся за анґлез.

— „Йому жаль за нуждою, бо вона там добре вигріваєть ся“ — сказав Краньцовський. Приступив до зарослого чоловіка й раз-два! здер із нього ту бунду. Вона постелила ся по долівці такою купою лахмітя, що ніхто з постороннїх не вгадав би, чим те лахмітє було перед хвилькою. Зарослий чоловік лишив ся майже голий Сорочка, чорна як каглянка, дірава як сак, одної штанки бракувало від колїна, а друга з боку зовсїм роздерта. Краньцовський крикнув на Шльомка й казав подати одіж. „Бо ясьнє пан соромить ся перед сими дамами в такій ґардеробі“ — сказав до Шльомка. Потім узяв оброслого чоловіка за плече й обертав ним на всї боки. Жидок, видко, вже був звичний до такої забави, він знав з гори її перебіг, бо не барив ся зовсїм із одежею. Одягли зарослого чоловіка в якісь старі штани й довгу загортку.

— „Але се ще нехрещене!“ — обізвав ся Краньцовський. Ухопив із стола фляшку горівки й вилляв оброслому за ковнір. Він лиш трохи вигнув ся, але не сказав ані слова. Тільки баби кричали, що шкода горівки. Та Краньцовський потішив, що буде друга, бо він ставляє новий заклад. Пє фляшку пива без склянки, а як одним духом не випє, то поставить літру горівки. Хто має поставити, як би Краньцовський випив, на се не було вимови. Узяв фляшку пива зі стола тай пив. Очи йому вийшли на верх, а жили на лиці аж посиніли.

— „Програв! Шльомку! літра житнівки!“ — Краньцовський сів на крісло біля стола тай віддихав ся. Віддихавшись, узяв Славка за руку й силоміць посадив на крісло. Казав і йому сідати. Потім нагадав собі, що післав був Жида до міста по фляшку коняку. Коняк дійсно був: Жидок розпечатав фляшку гаки при них.

— „А се мої коханки“ — сказав до Славка, показуючи на баби „одну відступаю вам. Гандзю! присунь ся ближче до панича, додай йому вогню, не видиш, який він смутний?“

Гандзя в пересуненій на бік червоній хустці присунула ся з крісом близько до Славка, притиснула ся до нього та трохи не сїла йому на коліна. Але Славко не був сумний; він із дива не міг прийти до себе. Все, що до тепер круг нього діяло ся, видів неначе з просонку.

Краньцовський тимчасом обернув ся до заростого:

— „А ти, ясне пане, Іванку жидівський, чому не пєш? Пий, бо бю!“ — Заростий заплющив зовсім свої маленькі, закислі очи, розтворив рот і показав два чорні зуби. Се був його сміх. Такі жарти він собі хвалив, натомість биття кулаком у шию не навидів.

Славко нарешті отямив ся. Говорив Краньцовському, щоби їхав до дому, його паня жде перед коршмою з повозкою. Але Краньцовський і слухати не хотів. Нехай паня їде, воніж оба лишать ся тут. Зараз Іван їм заграє, а вони будуть танцювати з коханками. Потім підуть до міста, він замовить у каварни сепаратку. То тож буде забава. І силував Славка пити коняк. Славко вже був рад якось утекти відсїля. Та на се не було способу. З одного боку держав його Краньцовський, а з другого Гандзя. Вона зачала вже на добре примилюватись. Але Славко сидїв похнюпленний, не мав відваги навіть поглянути, яка та Гандзя з обличя. Краньцовський присилував Славка випити чарку коняку тай припрошував далї:

— „Як мене любите, то випєте ще один“.

Славко щиро відпрошував ся. Тодї Краньцовський його цїлував і немилосерно щипав. Славко вертїв ся з болю та трохи не кричав. Краньцовський щипав його з любощів та зовсїм не мав наміру заподіяти йому болю, тілько задурманений алькоголем загирив уже міру в руках. Він щипав і других своїх-сусїдів, але їх шкіра не відчувала болю. Коли й се не заохотило Славка до питя, то Краньцовський заявив, що хоче з ним запити собі „на ти“. Відолашний Славко просив ся, щоби хоч пустив його на двір дати знати пани, нехай дурно не жде. Але Краньцовський не хотів пї на що дозволити перед тим, заки Славко не випє з ним „на ти“. Нальяв дві чарки коняку тай наказав, щоби всї инші співали „многая лїта“, а вони оба будуть пити.

Ще не зачав ся спів, як у дверях появила ся Краньцовська. Краньцовський витрішив на неї здивовані очи, а коли допевнив ся, що се дїйсно вона, вихопив ся на лавку так справно

мов кіт і крізь відчинене вікно вискочив на двір Славко був вольний.

Коли сідали обоє до повозки, запитала ся Краньцовська:

— „Чи я вас визволила з неволї, чи може лиш попсувала милу забаву?"

Славко впевняв, що вона визволила його з неволї. Тай зявила ся в сам раз, бо инакше мусїв би ще пити. Мав би тепер біль голови.

— „Ой! щож би менї тодї ваша мамця сказала, як би довідалась, що через мене болить головка її пестія?"

Подивила ся Славкови миленько в очи, потім спустила їх і почервонїла ся. Її личка горїли тим пристрастним, жіночим жаром, що як приложити до них долоню, то не можна довго вдержати: личко пече вогнем.

До середини міста ще було чверть години їзди. Краньцовська розпитувала тим часом про свого чоловіка. Але Славко був дуже невмовний; його розбирала похіть і він сумував. Вонаж роздумувала над тим, що бачила в корчмі, витягала з того заключеня й поділяда ся ними зо Славком. Найдужче лютив її Іван-скрипник. Адже вона завсїди в того чоловіка викупляла ся. Платила йому за те, аби дав їй знати, коли її чоловік має намір іти „на вандер". А Іван знав се добре, бо й чоловік завсїди замовляв його заздалегідь, де має ждати на нього зі скрипкою. Такий мужик невдячний! Бо Іван, хоч брав від неї заплату, то не тілько не повідомляв її, але надто ще скривав у себе в хаті перед нею її чоловіка. Та зрештою вона не дивуєть ся. Іван, видко, волить забаву з її чоловіком, як її гроші. Потім пригадала собі, як смішно виглядав її чоловік у тім помнятім англєзї, без одної поли та в тій військовій чи арештанській шапиї. Сміяла ся

з того щиро, очи заходили сльозою Таїї подумати тільки, за кого він її міняє! Такі дві погані, брудні баби Вона се знає вже від давна. Та ще й поготів! Вона собі з свого нїчого не робить. Вона зовсім не заздрісна; менше клопоту.

— „Та щож бо ви все мовчите?“ — Нахилила трохи до нього голову й злегонька діткнула його боку своїм ліктем. Потім говорила тихше, буцїм передаючи йому якусь таїну: — „Адже такого молодого хлопця повинни зацікавити хоч такі заборонені романси“.

Славко намість відповіди знов поправляв крават і з поспіхом натирав ніс платинкою аж до болю

— „Та бо я бачу, що ви чогось сумні“ — говорила Краньцовська далї. — „Може для того, що не вдала ся вам ваша місія? Не гризїть ся. Я була майже певна, що так станеть ся. Пробувала іще послїдний раз. Тепер маю чисту совість. Нехай його тепер усї чорти пірвуть! Навіть у той бік не подивлю ся“.

Славко заєдно сумував.

— „Може вам жаль, що я стратила гроші? Не журіть ся: Я вже їх віджалувала. Зрештою я вже привикла до сього. Він стратив уже тілько, що за те купив би Вороничі“.

Тепер Славко переміг у собі „добрий тон“, сховав платинку й обізвав ся:

— „А я чув, що Вороничі перейдуть на власність вашого чоловіка?“

Сей сам Славко, що так бояв ся за „добрий тон“, тепер не завагав ся натякнути на неслюбне походженє її чоловіка, хоч повинен був догадати ся, що се знатє для нього зовсім непотрібне, а для неї немиле.

Вона засоромилась. Люди соромлять ся таємницями своїх обставин, чи вони злі, чи лиш

байдужі. Тільки через те, що се — таємниця. Славкови-ж сказала, що нехай не вірить у ніякі сплетні. Вони мають лиш двісті морґів у Вороничах. Вона сама купила той ґрунт за своє віно. Що цим замовкла й не обзивалась уже Та він зовсім не порозумів, яка причина її мовчанки.

У місті попросила його, щоби на пяту годину був коло повозки. Вона також стане точно на місци. До того часу має полагодити одну орудку

— „За той час бавте ся добре тай не вганяйте дуже за дівчатами“ — сказала й погрозила йому пальцем. Радо простила йому те немиле слово, що вирвало ся йому перше мимохіть. Він іще поглядав за нею в слід і завидував у души Краньовському, що може обнимати таку любу особу.

— „Инший, бувши мною, хто знає, чи не здобув би собі її любов, але я, безіспитенко, найгіршій понад усіх ..“

Ідучи від повозки до ринку, роздумував далі над тим самим. Коби хоч Пазю вдалось йому зєднати. При ній би мріяв, що обнимає Краньцовську. Постановив собі здобути Пазю докопче Ще таки сьогодня. Примусить себе зважити ся. Адже не вибє його.

З такими думками зайшов до цукорні. Се був одинокий льокаль, де він важив ся заходити Тут заходив також його батько. Тут сходили ся його знакомі академіки.

Перед дверми цукорні іще пощупав ся за кишеню, чи є гроші. Є! Гроші старав із двох жерел. Мати йому давала тай брав тихцем від батька. Панотець носив гроші по кишенях без мошонки. А також держав у засуві від свого бюрка. Дуже часто забував засуву замкнути. Тоді Славко витягав кілька корон. Витягав та-

кож із кишенів, як батько спав, а він припадково ні. Панотець не знав ніколи ліку своїм грошам. Лиш часом, як тих грошей по кишенях було за мало, а Славко ще попри то вкопив, то панотець довго шпортав по камізолі, по штанах, щось собі нагадував, а на кінці дав спокій. Та Славко не потребував багато грошей. Тютюн купувала йому мати, він сам лиш докуповував ту надвишку, що більше курив, аніж перед тим. На таїні потреби, що про них мати не знала, вистарчало йому аж надто тих кілька корон, забраних батькови. Зрештою старав ся ті потреби заспокоювати як найдешевшим коштом.

У цукорни пив каву й переглядав німецькі ілюстровані ґазети. Через якийсь час був сам. Аж надійшов його товариш, адвокатський кандитат, доктор прав, Фалькенбавм. Був се ще молодий Жид, рік молодший від Славка, а вже зовсім лисий Та лисина якось дивно відбивала від його молодого лиця. Мав таку привичку чи слабість, що плював, як говорив. Коли йому товариші за се дорікали, то він казав, що се з нервовости. Опріч того не дочував, а був цікавий усе довідати ся. Через те туляв ся заєдно до бесїдника, прикладав долоню до вуха й наслухував. Говорив зовсім добре по вкраїнськи, лиш харчав. „Симпатизував“ з Русинами. Зрештою се йому було навіть конешне з огляду на його завід адвокатський, бо клієнти мужики ставали чим рік свідомійші національно. З другого боку се йому зовсім не заважало бути членом польського „сокола“. Русинам говорив, що мусить належати, бо як ні, то би його в суді зїли. Славко його ненавидів через те, що Фалькенбавм не знав иншої розмови, лише про правничі справи і все допитував ся Слав-

ка про його іспити. Та сьогодня зачав Фалькенбавм розмову про що инше.

— „Ти в місті? Та в тебе закладають нині читальню".

— „Хто закладає?"

— „Що?" — Фалькенбавм приклав долоню до вуха й підставив його під сам рот Славкови.

— „Хто, кажу, закладає?"

— „Ти не знаєш?"

— „Не знаю!"

— „Що?" — Та сама історія з долонею й вухом.

— „Я тебе питаю ся, хто закладає?"

— „Ти не знаєш?" — Мовчанка

— „Той правник, що в Опеньківцях у дворі на лєкції. Ти не знаєш?"

— „Ні!" — „Що?" — „Платити!" — „Що ти кажеш?" — „Іду вже!" — „Їдеш до читальні?" — Славко заплатив і попрощав ся з Фалькенбавмом.

Пята година доходила, Славко ставив ся при повозці. Краньцовської ще не було. Його брала розпука. В Вороничах закладають читальню, а він сидить на місци й нїчого навіть про те не знає. Та се ще менше з тим, але бо він навіть не знає, чи в Вороничах є з ким закласти читальню? Не знає зовсім людей. Адже Вороничі се найгірше село в цїлім повіті. Признати ся мужикови до того, що він із Воронич, то так само, як би признав ся, що він злодій. Нераз на торзі по купнї, коли контрагенти питають ся один одного, відки вони, то ще жаден Вороницький не приповів ся, що він із Воронич. Казав, що з Опеньковець, а опеньківському називав якесь инше сусїдне село своїм рідним. І нараз у тих Вороничах читальня. Та ще закладає її правник, що

сидить у дворі на лекції. Він знає його: Се Семен Потурайчин. Молодший від нього щось пять літ, уже має перший іспит. Звичайна гризота про свій стан обхопила йому серце залізними кліщами. Як би мав так відвагу, пішов би геть на край світа Спустив голову в долину й роздумував, який він ні до чого не придатний на світі.

— „Чи вольно мені перервати вам солодкі мрії про перебуту забаву“?

Славко жахнув ся. Се була Краньцовська Говорила далі:

— „Ви молодий чоловік, у силі віку, світ перед вами втворений і ви заєдно чогось якуритесь! А дивіть: Я вже майже стара жінка, маю далеко більші гризоти, а якось витримую. Подумайте собі, пане Славку, що той драб мені казав. Я його стріла там у тій тісній улиці біля староства. Ішов такий красний, як там був на вигоді. А надто ще мав лице подрапане. Або десь падав або пияки били. І подумайте собі: Той драбуга грозив мені кулаками! Казав, що я його компромітую перед людьми. Я його компромітую! Чи чули ви таке“?

Досада додавала їй краси. Почуване жалю, гризі й розпуки перекинуло ся нараз у Славковій душі в почуване любови. Десь ті почування мусять близько біля себе в мозку пробувати, бо Славка так само тиснуло круг серця, як і до тепер. Тілько в тім болю намість жалю почув любов до сеї жінки, що з досади дрожали їй ті малесенькі губки

Вертаючи, намагав ся Славко як найчемнійше її слухати. Скрутив у її бік шию й водив очима за її рухами. Се йому не вдавало ся, бо вона непосидюща мов шершень вертїла ся на всі боки. Розмова зо Славком додавала їй тепер життя й веселости. А він крутив за нею

головою, аж шия боліла, та примусово всміхав ся. Думав, що в сей спосіб показує для неї свою чемність. Їй і через думку не переходило, що він так мучить ся незвичайним сидінєм.

Розповідала ще далі про свою незавидну долю. Ось тепер довідала ся від Мошка, купця, що збіже в них купує, які сплетні пускає про неї гіж чоловік. Розпускає поміж люде вісти, що він напиває ся, бо вона, бущім, його зраджує. Вона се чула вже давно, навіть раз узяла його на сповідь за таку обмову, як вернув із „вандеру“. Та він із разу проклинав ся, що се неправда, а потім просив її, щоби не брала собі до серця такі річи. Адже він верзе в непритомнім стані не одно таке, що й сам потім не тямить. Та їй се байдуже. Ніхто не повірить, що вона з ким иншим собі заходить. Адже кождий знає, що вона з ніким не жиє. А зрештою, людські язики вже її нічого не обходять. Уже більшого сорому вона не в силї собі приспособити над той, який наносить їй її муж. Хіба прийдеть ся їй жалувати, що направду не придбала собі якого любого товариша, але так змарнувала свій молодий вік. Адже вона знає дуже добре, що всї замужні жінки тут у місті мають своїх приятелів. Усї: Зачинаючи від президента суду, а кінчаючи жінкою возьного. Одні роблять се для любови, а другі з інтересу. Хіба котра зовсім уже не придатна для мужа, то не пригожа для людей. Жартуючи, широ сміяла ся й розповідала Славкови про потайні романси всяких дам із міїського урядничого товариства.

— „Але я розскреготалась як сорока, а ви заєдно мовчите. Певне сміете ся в души надо мною, що так безнастанно говорю“!

Славко вважав за конечне щось сказати. Якийсь час збирав свої гадки, а врешті придумав:

— „А я був переконаний, що ви свого мужа дуже любите".

— „Відкиж таке дивне переконанє"?

— „Ви все з ним цїлуєте ся по обіді" — сказав Славко й зиркнувши на її малесенькі, кругленькі губки, засумував ся.

Вона розсміялась Не знала, що Славко такий наївний. Адже се пуста форма: Так усї роблять тай вони так роблять. Вонаж чує жаль до Славка, бо властиво він їй кривду робить своїм дивним переконанєм. Хіба він, як усї мужчини-самолюби, не вважає жінок людьми. Вона думала, що Славко, інтеліґентний чоловік, та призадумував ся над значінєм любови. Адже людина може полюбити лишень людину. Нехай Славко поміркує собі сам, як би він так полюбив якусь дівчину, а потім довевнив ся, що се не дівчина, але приміром малпа То чиж міг би її любити тою самою любовю, що перед тим?' Може бути, що любив би її як малпу, коли аматор мали, але ніколи тою самою любовю, що любить дівчат. Такеж і її. Вона довевнила ся, що її муж — скотина. То чиж година вона любити скотину людською любовю?

— „Так, так, коханий мій пане Славку" — додала вона жартуючи.

А Славко сумував. Йому стискало ся серце, а в горлї давило. По головіж мигали думки: „Вона ненавидить мужа. Найде собі якогось панка, що його полюбить. Який той панок буде щасливий"! Належав до тих молодих людей, що розуміють значінє розмови, рік над нею подумавши тай то лиш тоді, коли затямлять собі нехотячи слова тої розмови. Якийсь туман, якась хмара віддїлює їх розум від слу-

ху. Заки той туман розійдеть ся, то слух уже глухий: Не має що розумови передати

Вонаж хвильку гляділа йому в очи. Потім зарумянились її личка тим пристрастним жаром якіночим, що пече вогнем долопю, коли вона наближить ся до них. Той жар уїмив їй трохи її красоти. Аж нараз обняла Славка своїми рученятами й притисла свою голову до його рамени. Він перелякав ся. Дрожав на цілім тілі. Отже не зі зворушеня було те дрожанє. Він сидів не вигідно. Коликж вона тепер трохи на нього сперла ся, то тіло намагало ся схопити дрожанєм затрачену рівновагу. Він же сам опріч переляку з такої неожиданки не зазнав иншого почуваня. Бо той вогонь із її личка пік його в рамя, дібрав ся навіть до його серця. А все таки не освітив мозку.

— „Ох! пане Славку, яка я нещаслива"! — обізвала ся тихим голосом.

— „Тай я нещасливий, бо я вас люблю"! — трохи не вирвалось йому. Але здержав ся в сам раз. — „Забудь ся, забудь ся"! — думав — „а вона тебе, безіспитенка, кулаком у карчило або заставить фірмана вилинути з повозки. Бо ти хочеш вихіспувати для себе її грязоту! Адже перед хвилею казала тобі, що лиш для пустої форми цілує мужа. А ти би зараз хотів користати з того, що притулила ся до тебе"!

З невигідного сидіня боліли його мязи на спині. А він бояв ся поправитись, бо не знав, чи випадає рушатись, доки вона тулить ся до нього.

Той жар на її личку остиг. Випустила Славка з обіймів тай розперла ся в повозці. Потім усміхнулась і заговорила:

— „А ви й зіправди зовсім невинний хлопець. Не бійте ся, я не думаю вас псувати.

Тільки, знаєте, жінці легше, як має перед ким хоч пожалуватись. Не скажіть лиш мамці, що я блазнила вас такими безбожними історіями. Булож би мені! Бо чим старша женщина, тим стає ся моральніщою. Хотять, щоби всї люди так заховувались, як вони".

Тепер сміяла ся голосно. По хвили мовчанки знов говорила:

— „Знаєте, а я хотїла би, щоби мій син був колись такий, як ви". І зачала розповідати про свого сина, Мундзя.

Йому шість лїт уже минуло. Береть ся вже лепетати з бонею по французьки. Її тета для старих іще звичаїв наважила ся конечне, щоби внуки говорили по французьки. Але вона сама не видить із того ніякої користи. Буде її син калїчити іще одну мову. Бо він і по польськи зле говорить. Тай не диво, бо чує вкраїнську розмову більше, чим польську. Вона й сама привикла вже до якогось жарґону, що його мабуть годі називати польською мовою.

— „Але наші вчені дуже хитрі. Хотять у нас вмовити, що ми тут поміж Русинами виговорюємо польські слова по литовськи. Колись тут я трохи не вмерла зо сміху. Заглянула до польської граматики, найшла там усї наші промахи проти польської мови й вичитала, що Поляки в східній Галичинї говорять по литовськи. Подумайте лиш, я не бачила ніколи Литвина й на очи, а тут довідую ся, що я сама говорю по литовськи".

Сміяла ся тепер зовсім щиро.

— „А ви, пане Славку, так мало говорите, що я не мала нагоди дослухати ся, чи вмієте говорити чисто по польськи. Но стидайте ся: ви Русин, а я Полька, та якось розмовимо ся по польськи"

Навмисне говорила багато, щоби вспокоїти ся, бо від коли гулила ся до Славка, чула заверуху в своїх жилах

— „Я думаю, що по наших грамматиках так пишуть для того, щоби Русини не були горді на те, що несуть нам мову. Для литовських Поляків певне пишуть, що вони виговорюють полєські слова по анґлійськи. А ми тут Поляки признаємо ся тихцем між собою до того, що для нас рідинна вкраїнська мова, аніж мазурська. Лиш писати се не вольно. Зараз би на нас кричали, що ми вынародовлюємось. Але мені здаєть ся, що таки колись та вынародовити ся мусимо. То вже не дасть ся так дачі підпержувати штучно Польщу. Ог у нашім повіті зробили з мого коханого мужа й члена ради повітової й предсідателя шкільної ради й якогось дельґата до доріг, хоч знають, що то за зїлечко. Лиш через те, що він Полянь. А він собі тихенько гроші повітові забирає тай з Іваном скрипником бавить ся. Я вже кілька разів платила за нього по кілька соток. А тепер не дам, аби й цила Польща мала провалити ся. Бо мусите знати, що мій чоловік ліпший Поляк від мене, хоч говорить із нами по вкраїньськи, а я по литовськи"

Знов сміяла ся, пригадавши собі литовську вимову. Потім схопила його за руку й легонько потрусила.

— „Та щож бо ви мовчите? Навіть не похвалите мене за те, що я стала ся перекинчиком, аби зєднати собі ваше серце? Адже, як би хто з Поляків прислухав ся, які я перед вами виговорюю єреси, то вкаменував би мене".

Ак тепер Славко набрав трохи литя. Дійсне не чув доси із польських уст такої мови. Се він теж сказав Краньцовській.

—„Всеж таки раз діждала ся я від вас доброго слова. Та мені з сього слаба потіха, бо я вимусила на вас сю похвалу".

Знов гляділа на нього й усміхала ся любо. Се не був сміх, тілько втіха тої жінки, що дивить ся на милого ій серцю мужчину. Їй здавало ся, що вона полюбила його щиро. А тим часом вона любила образ своєї душі. У хвилях зневіри й розпуки вимріяла собі таку людину, що спочуває ій у тяжкім горю. Той образ приложила до прохожого Славка. Кілько він не дорівнував тому образови, стілько вона додавала йому в своїй фантазії

— „Чаруєте мене, пане Славку, собою. Нічого собі більше в світі не бажаю, лиш тілько, щоби Мундзьо став ся такий, як ви"

Нагадала собі ще раз за свого сина. Сей хлопець десь вивчив ся говорити на кождого, що він служить. Певне чув, що наймити говорять про себе, що вони служать, тай говорить так про всіх. За Краньцовську говорить, що вона служить у нього, а за себе знов, що служить у Краньцовської. Не давно, як довідав ся, що тітка Краньцовської писала до неї лист, то казав, що йде служити до тітки, бо вона ніколи не жалує йому яблук. Тай не можна хлопця відучити від тої звички. Ані тим не може порозуміти, для чого Антонови вольно про себе говорити, що служить, а йому ні. Добре ще, що вона не розуміє по польськи, а то образилась би, бо він і про неї говорить, що вона служить.

— „Але може вона хутше вивчить ся по вкраїнськи як по польськи, а властиво по литовськи, завдяки вам, пане Славку".

При сім слові замахнула ся на пьом і легонька діткнула його носа. Йому аж душно зробило ся з переляку. Вихопив з кишені пла-

тинку та з поспіхом узяв натерати ніс аж до болю. Тепер прийшла черга на Краньовську налякати ся:

— „Не вжеж я вас так сильно вдарила? Вибачтеж мені мою нездарність"!

Славко запевняв, що се нічого.

Не далеко вже було до дому, а через те Краньовська домагала ся від Славка слова, що її відвідає. Він пообіцяв. Але Краньовська сим не вдоволила ся: Хотіла знати докінче, коли се станеть ся. Нехай Славко скаже, коли буде мати час

Славко задумав ся. Колиж він зіправди має час? У вечір? Ні! Підвечірок, спати, вечеря. Нема коли. Рано? Ні. Ту ямку не може перестати порпати, вяже хоч би через те, що при тій роботі забуває свою журу. Зрештою не привик так рано одягати ся. Липаєть ся час по другім снїданку Сказав се Краньовській Нехай буде Для неї ще й поготів! Вона би також дуже радо вийшла на прохід.

— „А щоби вам не було скушно зо мною старою, то заберемо Мундзя й його бону. Тож завтра набезпечне. Яка година найдалі"?

„Пів одинайцятої".

— „Добре! — Тілько ви, пане Славку, так не дорожіть ся собою Адже я знаю дуже добре, що ви тепер ні над чим не працюєте, тільки спочиваєте А мені тим велику зробите ласку. Можете порозуміти, що в моїй души діеть ся, бо видїли мою долю там у корчмі на „вигоді"

Розійшли ся.

Ідучи до дому передумувала Краньовська все, що сьогодня пережила. Трохи їй було стидно, що мала надію позискати собі Славкову любов. Але вона була така роздратована поступком муяа, що й сама не счула ся, як до

того прийшло. Славко на її думку, поступив собі з нею дуже чесно. Инший, бувши ним, був би використав її почування тай хто знає, чи не вийшов би з того який скандал. А він так спокійно дав їй до пізнання, що вона мусить піддати ся своїй лихій долі. Тай як вона могла навіть подумати, що він для неї може мати якусь любов? Сама ріжниця їх віку робить таку думку смішною. Хлопець — видко — бере річ зовсім поважно: недозволених любощів не хоче знати.

Але любити його їй можна. Стільки потіхи пишаєть ся їй у житю. Для когож має зносити муки, вириваючи почуване з свого серця? Для того скота, що грозив їй ниш кулаками? Тай за що? За те, що вона хоче відвернути нещасте від його голови тай забезпечити житє дітям! Не досьта, що проміняв її на якісь пячки, якісь жидівські помийниці, але ще виговорює перед Жидами на неї. Пускає про неї неславу ізза таких учинків, що вона про них доси навіть подумати не сміла.

Сльози тиснули ся їй до очей із жалю й зневаги.

Инша, бувши нею, віддалась би першому ліпшому стрічному, щоби ніжитити ся на такім опришку, як її муж. І вона би се зробила, як би не дїти. Ніякий скандал, ніяка розвага не здержалаб її від сього. Та хто знає, чи родина її не має лякувати Славкови за те, що вона не шукала потіхи в якого міського похатника або хоч би в свого економа.

Так собі розважала Краньцовська й тим більше навиділа Славка.

А Славко? Він не догадував ся, які почування задля нього носить Краньцовська в своїм серци. Був загіпнотизований, аби не розуміти те, що до нього говорять. Ще з малечку за-

щеплений йому погляд, що лиш тій людина, хто має дипльом і золотий ковнір, виробило в ній переконане, що він чоловік гіршого типу. Думав, що лиш заважає на світі другим, сам ні до чого не приложий. Через те пояснив собі все на свою некористь Слова, справлені до нього, зсували ся по його думці, не лишаючи на ній ніякого сліду. Так ізсуваєть ся цвях по твердім кристали.

А хочаб навіть довелось йому яким способом побувати в душі Крапьцовської й послухати мови й мрій, то ще й тоді не дав би віри її почуванням. Казав би, що вона його любить, бо ще не пізнала, хто він Як же дізнаєть ся, то перестане, бо довевнить ся, що він не той, кого вона любила.

Ішов домів задною фірткою, поміж грядки й квіти. На грядці, мабуть у петрушці, порала ся Пазя Похилена над грядкою не помітила його. Славко став і розважав, чи вдасть ся йому зачіпка. Ворожив на своїм забобоні, з-побутім дотеперішнім досвідом. Забобон мовчав: Не віщував ні сяк, ні так, бо не знав, що переважило сьогодня в житю Славка. Утіха чи прикрість Несване по обіді, закладини читальні без його відома — се прикрість, хоч і невелика. Їзда з Крапьцовською, розмова з нею — се втіха. Хоч також невелика. Покладав ся ще Славко на свій страх і на зневіру, чи вдасть ся зачіпка Бо серце хололо йому з похоти, а він думав, що се страх.

Закрадаючись, підійшов тихенько до Пазї й уцшпув її в те місце, що було найближче до нього. Вона підхопилась до гори розлючена, що вже їй того щипаня за багато. Маленькі сині очка зашкрили ся мов лід проти сонця, а лиця палали ненависним вогнем. Пізнала Славка й поволи лють уїмила ся.

— „Ой, як же ви мене перелякали"! — Ухопила його за ліву руку і з розмахом ударила межи плечі. Аж відозвало ся щось в середині. Славко потяг ся поволи до хати непевний, чи має вважати Параску бійку за її згоду чи за відмову.

IV.

Дома звідав ся Славко, що сьогодня справді відбувають ся в селі закладини читальні. Отже паноцець не пішов, хоч війт приходив за ним тричі. Оправдував ся браком часу тай роботою, що й буцім іще нині мусить виконати, аби завтра вислати на пошту. Війт повірив, але їмость не вірила. Вона знала добре, що паноцець не йде для того, бо вважає такі ходи й пробуване між мужиками за невигоду. З тої причини була лиха, але своїм звичаєм не показувала сього по собі. Показала тілько своє невдоволене з паноцця словами, сказаними до Славка:

— Піди хоч ти, Славку. Сидите в селі та навіть не знаєте, що хтось вам закладає читальню.

Нїхто не знав, у кого ті читальняні збори відбувають ся, бо війт забув сказати. Але Славко йшов навгадь. По дорозі в когось довідаєть ся. Ледви вийшов до сїнїй, назирив крізь відчинені двері, як на подвірю йшов до кирниці мужик, оглядаючись на всї боки. Його називали в селі: „Тупим" Якеж його справдїшне прозвище, то Славко не знав. Тупий заживав великої пошани в селі, бо його бояли ся. Він був головний злодїй тай забив одного чоловіка в селї. Сидів уже кільканайцять лит у криміналї. Славкови було немило з ним зди-

бати ся, бо вже сама слава про нього робила його в очах Славка страшним. Волів переждати, аж нагодить ся така хвиля, що зможе перейти незавважений Тупим.

Тупий ступав із легонька, на пальцях, обзираючись навкруги, чи хто його не видить. Так перейшов аж до сінешніх дверий.

Тут став і зазирав пильненько до сіний, чи нема кого. Потім схилив ся й побіг нахильця попри сіни, попід вікна, простісінько до криниці. Там ухопив ведро, що стояло на цямбриню, нахилив і зачав пити воду Плечима обернений був до Славка. Славко користаючи з нагоди, що Тупий його не бачить, вийшов із сіний і справив ся йти на дорогу. Отже Тупий помітив його Неначе мав на спині очи або видів шкірою Лишив відро тай прибіг до Славка:

— А я приходив, аби-сте йшли на збори — сказав ненадумуючись. — Але відро стояло так на краю, що могло було впасти. Та я, бігме, не пив води, лиш поправив відро.

Славко здивував ся. Адже він видів на свої очи, як Тупий зачинав пити Була очевидна річ, що Тупий хотів украсти води. Тілько не знати, з якої причини. Чи для того, що вже давно не крав та бояв ся забути сю штуку, отож користав із нагоди, щоби заправляти ся до неї, чи може для того, що загирив зовсім розуміне власности. Не знав уже, котре бране чужої річи буде крадіж, а котре ні. Бо коли не вольно брати чужу курку, то чому би було вольно брати чужої води? А може ще й те бути, що Тупого сварив хто колись за питє води з панотцевої криниці. Досить того, що Славко не знав причини тої крадіжки ні тоді, ні потім не довідав ся.

— У кого-ж ті збори? — запитав ся Славко.

— У Петра Оскомюка. Отут зараз за потоком на горбку.

— Вас може присилав хто за мною?

— Ні!

— А ви також будете належати до читальні?

— Де мені до того! — Лишив Славка тай пішов собі

Хата Петра Оскомюка стояла на горбі немов ластівяче гніздо. Позираючи на неї, не вірив Славко, чи подумана річ, щоби на таку гору вела яка доріжка. Певне, думав, є там лиш якась стежечка. Але чи вдасть ся незнакомому її відшукати? Отже як прийшов ближче д горі, побачив справдішню дорогу. Ся дорога був то пояс піску, що йшов стрімко в гору аж до соснового ліса. Посеред того пояса виднїли ся два сліди коліс Неначе сюда приїхала лиш раз одна фіра А тим часом проїздила сюда фіра не один раз, тілько за кождим разом слід засував ся. Ідучи тим поясом у гору, Славко томив ся й дивував ся, як така невидна мужицька шкапа може видрапати ся на сю гору та ще й з возом

Хата Оскомюка складала ся лишень із одної комнати й сїни Славко переконав ся, що через сїни не пропхаєть ся до середини Такий там стиск. Для того пішов під вікно, чи не вдасть ся йому якого знакомого повідомити про свій прихід. Може в той спосіб зроблять йому дорогу. Але в вікні побачив лиш людські плечі й більше нічого. Бо ті, що були в хаті, страшенно глотили ся. Ніхто не знав, на якім місці має пристати, але пхав ся доти наперед, доки мав змогу. Доки ще мав трохи сили, доти кождий пхав ся. Загонив ся в таку глоту, що сїскали його з усїх боків і підносили до гори. Стиснений, позбавлений точки опору.

не міг уже рушити ні рукою, ні ногою: куди його сусїди похиляли, туди хилив ся. За те кождий у хатї був більший анїж на дворі, бо ледви черкав пальцями землю. Мимохіть повипростали мужики. Здавало ся Славкови, що й голка не протиснулась би крізь той здвиг. Отже дїти находили ще місце для себе. Вони снували ся краєм тої глоти. Вишукували сподом, поміж ногами, вільні кутики та заповняли їх собою.

Подобало се на той сосновий лїс, що до нього попри Петрову хату вела піскова доріжка. Тай там ті самі сосни, що одинцем росли криві, низькі та стрепіхаті, в лїсїж під натиском сусїдів випростовували ся, стріляли в гору та дорівнували ростом смереці й ялицї. Вільні місця: краєм того лїса з того боку, де намість піску простерала ся ромашина, поростали густо лїщиною, тернєм та всякими корчами.

Якийсь час стояв Славко безрадний: Не мав сміливости нїкого зачепити. Аж помітив його вйт, що вже западто був упрів у серединї та вийшов на двір на прохолоду. Кричав до сїней, щоби проступили ся та зробили місце для папотцевого панича. Сю вістку передавали один одному, але вона чим до середини, тим стихала. Так стихає буйний вітер, що краєм лїса лопотить лїщиною, свище тернєм, а заки лїйде до середини лїса, то зможеть ся зовсїм і нарешті втихне. Але почув сю звістку Йван, папотців паїмит, тай обібрав ся проломити Славкови дорогу. Навидїв Славка через те, що Славко в нїчім йому не заважав. А також через те, що їмость навидїла панича.

Як буря ломить лїсом дерева, так прьомощував Іван дорогу поміж нарід. Молодий чи старий, як тільки притулились до нього Іванові плечі, мусїв уступитись. Падали людські го-

лови перед плечами на боки наче надуть ті дерева, старі чи молоді, що доля їх поставила поперек струї сильного вітру. Але як буря теряє свою силу поміж лїщиною, терном і корчами, так не найшов послуху Йван поміж дїтьми.

Бо не поломити бури корчів до чиста! Вирве один, обірве листє другому, зігне в долину третїй. Отже признаки з того нема. Що одно: Сусїди вирваного попростягають зараз гилячки тай заступлять прогалину зовсїм. То друге: Попри обірване листє знимають ся майже на очах усякі буряни. Вони стелили ся доси попри землю назирци, чи не відчинить ся над ними простір, щоб їм післати сонячне промінє. Поспішають ся хутко заповнити той простір, бо як ні, то обчімхане гиляє встигне одягти ся листом, заступить їм свїт і вони знов марнїти муть попри землю. А третє: Зігнуті в долину корчі похиляють ся лиш доти, доки буря їх гне. Опісляж піднимають на ново, загиривши лиш іссохлі прутики.

Отак дознаку й з дїтьми було. Як тілько побачили неспевне, захмурене Іванове лице, так одні вибігли на двір, лишаючи своє місце для сусїдів, другі попереступали на инше місце, а третї поприсїдали, що буцїм вони та не заважають нїкому. Для Славка ж як не було дороги перед тим, так і тепер не промостила ся.

Але Йван знав спосіб на дїти. Не дурнож перетримував у себе чужі на вихованю. Як тілько переконав ся, що не находить у них послуху, так зараз перекинув ся в той вихор із громом, що як звіють ся, то рве корчі з коренем і відносить їх далеко, а на давнім місци лишає голу землю. Так же й Іван крикнув тепер понад дїтьми: „А бий же"! — В один

мив прочистили дітн дорогу. Бо се слово: „А бий яке"! вони добре розуміли. Неодин із батьків, схожих на Івана, послугував ся сим словом. При нім любила собі нагадувати діточа спина ті сині доріжки, що їх вишікав гнучкий прут. Оттаким заходом пробрав ся Славко до середини.

У кутї біля вікна за столом сидїв Семен Потурайчин, білявий молодий чоловік (пять лїт молодший від Славка), ще з дуже слабим зарістом на лиці. Білявих брів майже не видко було над очами. По круглім його чолї спадало косминками шовкове волосє; таке утле наче павутиня. Воно не зорюкало довгого пробутку на голові І так уже кути чола занадто закроювали ся. Лиця його палениїли майже сухітничими румянцями. Сидїв похилений над якимись паперами. Груди йому запались, а плечі вигинали ся в малий горб. Привитав ся зі Славком і зробив йому нехотячи велику неприємність, бо назвав його паном доктором: Припускав видко, що Славко має намір посвятити ся адвокатурі. Зараз побіч Потурайчина, але під другою стїною до Потурайчина боком, а лицем на хату, сидїв ще один студент, чорнявий хлопчина, з волосєм, чорним як галка, зачесаним до гори й рівненько пристриженим. Се був співак, що причинив ся в місті до Потурайчина, хоч нїхто його не просив. Але йому здавало ся, що без нього не обійдеть ся. Уважав себе за найрозумнїйшого й великого патріота, бо вмів співати з кантички. Для того думав, що робить велику честь зборам своєю особою. З сеї причини сидїв на лаві розперши ся, з руками в кишенях.

Підняв він нехотя руку й подав її Славкови, не дивлячи ся зовсім на нього. Не стрічав Славка нїколи в нїякім хорі, тому не при-

пускав, що Славко може бути йому рівня. За цілий час збірів співак нічим не цікавив ся, дожидав тільки, аби в хаті втихло. Тоді виймав камертон, тулив його до вуха й випускував усякі тони. Ще й намагав ся взяти низьке ц. Неначе втік недавно з дому варіятів. Дивлячись на нього, деякі лякались, а нещодні думав про себе: „Тепер лиш гавкав. Але хто зна, чи за малу хвильку не вихопить ся з за стола та не покалічить котрого"!

Далі на лаві сиділи всуміш старі й молоді. Посперали ся один одному на плечі, на руки, на голову: Де котрий засяг. У хаті була духота нестерпна.

— „Кинете хоч люльку курити"! обізвав ся війт, що вийшов зараз за Славком. Війт уважав себе за приятеля панотцевого дому, для того з приходом Славка заборонював курити, аби панича не душило. Та Славко був збентежений тим, що Потурайчин назвав його доктором, тож і сей розпорядок війта засоромив його. Дуже було йому прикро, що люде його мають за щось, коли він у своїй думці не варт був нічого. Просив війта, нехай не забороняє курити, бо то йому нічого не шкодить. Він би й сам хотів навчити ся курити люльку, але не може привикнути, хоч уже пробував.

— „А я вас навчу" — примилював ся війт до Славка — „бо то лиш треба знати, який ґютюн лібрати".

На те обізвав ся з під печі Іван Невакук, той що був капралем при войську: „Не слухайте, панічу! Мужик любить, аби його пекло в язик. Я сам такий, що курив дзиґарі при воську. Але як вернув ся до дому, а ще як оженив ся, вижу, що мене не витякне на дзиґарі. Беру ся я до люльки. Та ба! Язик задубів, став дубом, у горлі пече, а слина точить

ся — пречби ся казало — як коли скаженому. Не витримаю! Але всьо одно. Гадаю собі: Хоч погибай, а дзиґара рівно не оближеш, бо нема відки. Курю люльку далї. А язик так як би коти драпали. Як же шкірка з язика злїзла, а наросла нова, аж тодї я почув смак у люльцї. Та се, паничу, не для вас"!

Оба засумували ся: І війт і Славко. Війт тому, що не міг прислужити ся Славкови, а Славко, що стратив надїю вивчити ся люльку курити.

Зробили місце Славкови зараз біля Потурайчина, а той йому пояснив, що все полагоджено й читальники постановили, зараз завтра приступити до будови власного дому. На ту ціль обовязують ся читальники складати готівкою по 20 корон. Гроші має збирати Павло Гаєвий, бо його настановили касієром. При читальни закладають крамницю, а прибутками сеї крамниці сплачувати муть ті гроші. Котрий же не схоче брати своїх грошей назад, то йому виплачувати муть проценти.

Інде Славко не приїшов до себе з дива з причини такої постанови, як Гаєвий обізвав ся:

— „Колиж я касієр, то я зараз платю тих двайцять корон. Пишіть, пане"! — Витяг гроші й поставив на стіл. Але Потурайчин був тої думки, що лїпше нехай касієр сам собі записує, бо сьогодня всї грошей не дадуть, то й так колись мусить сам записувати. Гаєвий аж засіяв із радости. Обернув ся лицем до всїх тай голосно говорив:

— „Пан гадають, що я письменний. То вже неодин зловив ся на мої окуляри".

Потім обернув ся знов до Потурайчина й казав до нього:

— „Я, пане, письма не знаю, але окуляри то вжиткую щось уже дванайцятий рік. Так

собі знаю з ними заходити, як би-м уродив ся в „них“.

За прикладом Гаєвого пішов Іван-наймит. Витяг ізза холяви якусь стару, подерту шмату тай розвивав її довгий час. Вона звисла аж до землі. Із тої шмати витяг податкову книжечку, зложену в повздовж у двоє. Розложив її, відчинив, витяг відти двайцять короновий банкнот і ніс до стола. Руки йому дрожали, а банкнот трусив ся як лист на тремті.

— „Десь ви тих паперів там багато наскладали“ — обізвав ся війт.

— „Не багато! Що в таких шість. Се ще воськові гроші“! — відповів Іван тай усміхнув ся якось дивно. Лице його, завсїди захмурене, виглядало при тій усмішці дурновато. Пізнати було, що веселість на тім лиці була непривичним гостем. Іван захмурив ся знов тай розповідав, дивлячи ся на землю:

— „Я їх складав від першого дня, як ліш нарокував до воська. Із того „ленушку“, з тих шість крейцарів, що зковпір фасув на день. Наскладав я так рівненький срібний. А гроші держу в скрині. Раз я рано до скриньки, а замок розбитий! Пропав мій рівненький. Біла, гадаю собі, треба складати на ново. Навіть нїчого нїкому не кажу. Складаю знов. Але гроші вже держу в днину при собі, а в ночи під подушкою. Наскладав я так цїлу пятку. Аж пішли ми раз на варту; прийшов я з посту, сон мене зморив, лїг на лавку тай уснув. Будику ся вже над ранком. Думаю собі: Що се мене фрайтер не будив? Я до кишенї: Нема моїї пятки“!

Підняв голову, подивив ся по людях і знов засміяв ся тим дивним сміхом. Потім говорив далї:

— „Тай тепер нїчо нїкому не кажу. Але вже беру ся на спосіб. Кажу я до фельфебра

(бо я його цуцував): Не виплачуйте ви мені лєнунк, держіть у себе. Як буду йти з воська, то тоді дасте. Жадного лєнунку не беру гроші, лиш питаю ся, кілько їх уже є? Мало, гадаю собі. Шукаю я коханки. Найшов таку грубу мамку, що одному хлопові є що підняти. Важила зза корець пшениці. Танька називала ся. Дає вона менї вечерю, платить що неділї пиво. Але я їй кажу: Слухай, Танько, я твого пива не потребую, давай ти менї гроші! Дає! Що неділї по кілька шусток: те, що мала зо мною пропити. А я ті гроші до фельфебра: Складайте їх до лєнунку. На третїм року наскладав я так сїм десяток. Але їду вже на урльоп до дому, а фельфебер менї тицькає три десятки. Я остовпів. Що ви менї, кажу, пане фельфебер, тицькаєте? Я грошей дома потребую. Ой, каже, Іване, тепер я при собі не маю. Я тобі решту пришлю до дому на ґрунт. Нема куди правдати ся. Їду до дому, розгадав собі за гроші, беру таї плачу. Що я фельфеброви вдїю? Приїшов до дому, чикаю рік — нема моїх грошей. Чикаю другий — також нема. Але кличуть мене до вахенїбунку. Приїшов — уже я при нишій компанії. Гадаю собі: Що ти менї зробиш? Я вже старий жовнїр, нишї при воську, а завтра дома. Мельдую ся до рапорту. Питаєть ся мене фельфебер (не той, але ниший) чого? Кажу я: Так і так, нема моїх грошей. Став мене фельфебер просити. Дай спокій, каже, я піду до нього: Гроші твої будуть до трьох день. Гадаю собі: Се вже добре! Якурат на третїм дни приносить менї тої передний фельфебер усї гроші. Ще й картає мене: Я мовчу, що маю казати? А в собі таку гадку маю: Картай, можеш і вибити, добре, що мої гроші в жмени. Як стулив їх, як приїїс до дому, то не рушав і до нинї. Настають нові

гроші. я їх заміняю таї знов до книжечки. Так я собі постановив, що не видам їх, хіба на яке дуже велике свято".

— „А мені не позичили би ете з тих грошей десятку, аби я її тут положив на стіл? Зараз дома відам", — запитав віїт, сміючи ся, буїм жартом, щоби не набрати ся стиду, як би Іван відмовив.

Іван згодив ся: „Чому? На таке дїло позичу".

За віїтовим прикладом зачали й инші шукати грошей, а деякі зичили у сусїдів. Ті, що не мали намїру приступити до складки, висунули ся потихонько з хати таї пішли до дому. Тепер настало вільнійше: Люде вже так не глотили ся. Опрїч трьох усї, що були в хатї, одні зложили свої гроші, а другі пробували зложити їх як найборше.

— „А ти, Гриньку не дай? Таж ти приїс із Прус великі гроші"! — обізвав ся Неважук до парубка, одягненого в цивільну одїж. Ся одїж була зовсїм нова й порядна, тілько за велика на Гринька. На плечах вона якось морщилась, що здавало ся, немов Гриньо трохи горбатий. Штани на нїм за довгі так, що він мусїв їх підкотити, аби не приступати з заду запятком. Отже рукави не були за довгі. Видко, що в Гринька були руки за довгі проти його особи. Він міряв у склені одїж проти своїх рук і для того вона виходила для нього за велика. Ті руки були взагалї якісь незвичайні. Пальці на них якісь занадто грубі, гудзуваті, страшно покривлені так, що заскакували один на одного. Покривило йому їх мабуть у наслїдок якоїсь хороби. Він був чорнявий, волосє їжилось йому до гори й обростало майже цїле чоло аж до брів. Відповідаючи Неважукови,

рухав пікірою на голові, а попри то рушались потрохи й його малі вуха.

— „Я до складки не приставу, але за те в читальняній крамниці буду весь брати. А ковбаса, яка лиш буде, то куплю її від разу цілу. Як сам не зїм, то дїтям породаю".

Потурайчин уважав за відповідне намовляти Гриньку, аби пристав до складки, коли має гроші. Він устав із лави, трохи протяг ся, щоби випростуватись тай підійшов до Гриньки. Переконував його, що вложені гроші не тільки не пропадуть, але й будуть іще приносити процент. Гринько цїлий час позирав Потурайчинови десь на живіт: там висїв пїкльовий ланцюшок від годинника. Гаєвий підступив тихцем до них обох і пильно назирав за руками Гриньки. Аж нараз, ех! як не парне тою своєю величезною рукою по кривих пальцях Гриньки! Пішов лоскіт як із батога... Гринько схопив другою рукою побиту руку, махав нею по повітрю, скулив ся, скривив ся й спічав. Іще не зараз промовив до Гаєвого:

— „Ой, вуйку, таж я калїка"!

— „Ти калїка"? — відповів Гаєвий — „А за ланцюшком пасеш очима, як кіт за салом?!"

Гринько скулений, помахуючи побитою рукою, вийшов із хати.

На Потурайчиній ся подія зробила дуже немиле вражінє. Він сїв на лаву чогось засоромлений і згортав із чола космики свого довгого волосся, що лїзло йому аж на очи. Потім промовив до Гаєвого, що ще нїчого злого не стало ся, як Гринько позирав на ланцюшок. А зрештою сей ланцюшок нїчого не варт. Та Гаєвий був инакшої думки.

— „А нехай би й крейцаря не був варт, то не позирай на цього ласим оком" — сказав Гаєвий. — „Я вже знаю, чого він за ним так

Була вже пізна пора перед вечером. Потурайчин спішив ся до дому. Одначе на відхіднім хотів іще конче вписати до читальні хоч кілька жінок, бо доси вписались самі чоловіки. Та ніхто не хотів своєї жінки вписати. Потурайчин горячо поперав свою думку, намагаючи ся всіх переконати, що з того буде велика користь. До сеї справи навіть співак у гуртів своє слово. Обпер ся плечима об стіну, забрав на свій жакет усе вапно, переклав ногу за ногу й, позираючи на свій живіт, обізвав ся ситуваним басом: „А жіноцтво нехай уписуєть ся“! — Потім повів з горда оком по зібраних назираючи, яке вражінє зробив на них його гробовий голос. Коли ж переконав ся, що авдіторія за мало його поважає, кинув головою назад і намагав ся вже щось десятий раз у'яти низьке ц

На вперте домаганє Потурайчина згодив ся лиш Сенько Грицишин записати свою жінку до читальні. Він доси не обзивав ся ані словом. Сидів на лаві в кутику похилений, спертий ліктями на своїх колінах. Тепер підніс ся й показав своє лице, що на нім проявляв ся якийсь сум і безмежна доброта. Очи сині, немов чогось заплакані, гляділи ласкаво й смутно та наче нічого не бачили. Темний волос, буцім обстрижений, але вже на стілько відріс, що голова Сенькова була кудлата. Він говорив поволи трохи гикаючись. Отож сей Сенько згодив ся, щоби записати його жінку Катерину до читальні. Катерина одначе не була його слюбною жінкою. Слюбна жінка покинула Сенька перед кількома роками й утекла з коханком до Америки, лишаючи чоловікови троє дітей. Самому мужикови неподумана річ вести без жінки сільське господарство. Переконав ся про се найлїпше Сенько на собі, бо по році

водив очима, адже то мій якийсь велебний братанич".

Потім обернув ся лицем на хату тай говорив до всіх із досадою. Аж кричав:

— „То вже раз мовив нам має бути святий Неруш! Упадаймо, люде, на святого Неруша! Згадуймо свого святця на кождім поступі"!

— „Але той святець мусить бути дуже худий"! — обізвав ся другий молодий чоловік, що не хотів пристати до складки. Він був одягнений у військовий кабат, на шиї розчіпканий: Мабуть, щоби показати на твердо прасований, високий ковнірок і блищачу жовту спинку. Та ледви виговорив свій жарт, як із лавки підніс ся Іван-найміт і тріснув того чоловіка в лице!

— „Іди й ти за Гриньком та там будете оба сміяти ся з того святця" — сказав Іван — „а тут стули хавку"!

Ударений вийшов із хати, а йдучи, грозив Іванови, що ще з ним десь стрінеть ся.

В хаті якийсь час настала тишина: всім було ніяково. Навіть співак не користав із тої тишини, щоби хвалити ся своїм голосом. Аж нарешті обізвав ся Неважук: „О! се дуже добре! Шкода, що ще не було Тупого, аби й його так почастувати. Сьогодня каже мені під церквою: То ти, каже, до читальні? Ти, каже, не здужаєш стілько заробити, кілько я вкраду"!

Тепер і Славко пристав по розмови: Сказав про Тупого, що кликав Славка на збори тай показав йому, в кого ті збори.

— „Не вірьте, панічу"! — сказав на се Неважук. — „Ви певне його на чімось приловили та він вибріхував ся перед вами. Він на брехню такий спритний, що Цигана би обдурив".

так задовжив ся, що й до тепер не годен вилізти з довгів, та хто знає, чи вже з них і вийде коли. Зайшовши в великий довг, не видів Сенько иншої ради для себе, як лиш оженити ся. Та при сій нагоді довідав ся, що він — католик. Сим словом іще й доси не величають себе наші люде, вони його мало знають. Ще не навчили ся розділювати християн на партії. Католикович нема в Австрії розводу, для того Сенько не міг у другє женитись. Зійшла ся Сенькова родина й порадила йому, що коли піп не хоче дати слюбу, то нехай робить весїле без попа. Сенько мусїв послухати. Найшов собі дівку, Катерину, відправив весїле з музиками й з усїми народними звичаями та й жиє. Вже має з нею двоє дїтей. В очах селян уходить се подружє за слюбне. Як Сенько записав свою жінку, тоді вже й він помагав Потурайчиновi намовляти других, щоби й свої записували. Инші всяко відмовлялись, а Неважук сказав таки по просту:

— „Вам, куме Сеньку, не штука: В вас вже такі дїти, що підуть по паливо. А як би я свою вписав, то хіба менї загибати"!

Усї притакнули, навіть Сенько признав, що правда. Отже Потурайчин не міг догадуватись, що се має значити. Він довідав ся про се аж через тиждень у місті. Жителї Воронич ходили збирати сухе ріще до лїса на паливо. В сім лїсї батьки й дїди їх мали право служебности. Та вони з потреби те право не й тепер викупували, збираючи хоч сухе гилє та й то крадьки, бо як зловив зліський або побережник, то суд карав за злодійство. Колиж тепер віддали ся під покровительство святця Неруша, то самі не хотїли ходити по дрова, липаючи той захід своїм жінкам.

Вже сонце було над заходом. Потурайчин вибирав ся до дому. Його хотїли відвезти, але він відмовив ся, бо йому недалеко до Опеньковець. Ніде піхотою. Тілько співак не хотів ходити пішки. Йому зрештою треба було йти аж до міста. Виїшов із-за стола з руками в кишенях, із побілілими плечами, й обернувшись на одній зайнятій докола себе, вдивив ся в стелю й заговорив до неї силуваним басом:

— „А мені треба фіри. Я пішки не привик ходити".

Отже ніхто не квапив ся з фірою. Усї зглядали ся на Потурайчина, намагаючись затямити собі кожде його слово, навіть кождий рух його голови чи руки. Дивили ся на нього з любовю та з надією, що він відчинить для них ворота якогось нового світа. Ті ворота були перед мужиком до тепер зачинені, бережені завдрим оком мужицькими ворогами. Аж найшов ся чоловік, що показав їм ті ворота, відчинив їх широко, не дбаючи про те, що сильні вороги не подарують йому сього, що переслїдувати муть його за те на кождім поступку, а мужикам не під силу його оборонити. Дивили ся на Потурайчина як на свого пророка. Про співака ж байдуже. Ніхто його сюди не кликав, то й ніхто не чув на собі обовязку його відвозити. І хто знає, щоби було зі співаком, як би не добродушний Сенько Гриципин. Він зазнав без жінки стілько горя, що йому жаль зробило ся молодого хлопця. Зрештою Сенько був такий добрий, такий уже слухняний з роду, що був рад кождому прислужитись. Устав із лави, підійшов до співака, й поглядаючи на нього ласкаво, сказав трохи гикаючи (бо мав таку звичку):

— „А-а я в-вас п-повезу"!

Ще був третій чоловік, що не приступав до складки. Але се був сторонський чоловік із села Берберівки. Низького росту, в свиті довгій, з вузьким чолом і з костистими вилицями. Ті вилиці сторчали йому попід очима завбільшки в кулачок малої дитини. Чи не Татарин де за давних часів загубив ся в селі від орди та покинувши свого Магомета лишив по собі нащадків? Той чоловік ждав терпеливо на сам конець, а діждавшись, заговорив до Потурайчина:

— „Я приходив до вас, абисте заложили в нашім селі читальню".

Потурайчин здивував ся: „Адже в вас є читальня".

— „Також вона є, колиж я хотів би другої. Бо в нашій читальни є піп, а я його не хочу. Я чув, що ви радикал, та можете заложити другу читальню на супір попови".

Потурайчин признав ся, що він радикал, але думав, що другу читальню не конечне закладати. Можна бути радикалам при тій самій. Розходить ся лиш про радикальні газети, а їх можна брати до якої небудь читальні.

— „Коли вас є кількох" — говорив Потурайчин — „то домагайте ся, аби для вас записали радикальну газету".

— „Нема нікого, лиш я один".

Потурайчин зацікавив ся, що видить перед собою такого твердого чоловіка: сам один хоче йти насупроти цілої громади. Для того сів на лаву знову й випитував ся того чоловіка. А він так розповідав:

— „Я з попом у гнїву ще від початку літа. А про що, то прошу, послухайте вважно, а я скажу. Змовила ся наша громада наймити службу бовку проти градобитя. Маємо всі зложити від пумеру по двайцять по сїм крейца-

рів. Складаємо ми ті гроші, каже піп на мене: Не берім, каже, від Василя (бо мені Василь) тих двайцять і сім крейцарів, бо він, каже, бідний. Від усіх бере, від мене не хоче. Прощуй я вас, панове господарі тай ви, пане Потурайчине, то як я бідний, та вже мені має град вибити моє збіже?!

І піп, рахувати свячена особа, а він, як якийсь казав, важить на моє добро".

Потурайчин усміхнув ся: „Адже служба була відправлена за всіх, чи хто дав гроші, чи ні".

Василь заперечив головою: „Таке саме й адвокат мені говорив, бо я ходив скаржити попа до суду. Не хотів жаден адвокат робити скарги: Вони всі з нашим попом знакомі. Але ви тото не вірте, що воно однако, чи заплатиш за службу, чи ні. Я вже пробен. Може бути тому десять рік, а може й ні — я мав жито на якоїчім ґрунті аж у сусїдній громаді (бо моя жінка не родовита з Берберівки) та також не дав я тоді на службу проти градобитя. То, знаєте, в нашім селї не було граду, а на тих нивах, де моє жито, геть до чиста витовкло. Вірну вам правду кажу"!

— „То лиш вам витовкло, більше нїкому?" — запитав ся війт.

Василь трохи осердив ся: — „Що ви тото говорите?! На всїх нивах, де було моє жито"!

Війт далї допитував ся: — „А тіж решта не наймали в своїм селї служби проти градобитя"?

Василь був уже добре сердитий. Визвірив ся на війта й коротко відповів: „Я їх не ходив питати ся"! — Потім насїв ся далї на Потурайчина, щоби доконечне приїхав до їх села закладати нову читальню. Потурайчин, дознавшись ся, з яким радикалом має дїло,

зібрав ся зараз відходити. Але з Василем не було так легко розвязати ся. Він таки йшов у слід за Потурайчином і в одно домагав ся свого.

Щоби його визволити від напасти, задержав Невадчук Василя, вневиняючи його, що вони йому зараз дадуть добру раду. І радив за рядом майже кождий. Вигадували всякі пісенітниці, а жаден із них ані не веміхнув ся.

Уже сонце стояло над заходом. Славко вибрав ся підпровадити Потурайчина. Він також почував велику пошану до сього чоловіка. Та бо й зіправди! Годі було Славкови своїм очам повірити. Найгірше село в цілім повіті, знані злодії на ввесь округ, а тепер хто знає, чи не будуть першими. Сьов здивованє вповів Славко Потурайчинови. Тай Потурайчин дивував ся. Він не надіяв ся по Воронецьких людях такого захопленя справою. Знав із досвіду, що люде навіть по найбогатших селах дуже скупі на гроші. А тут зараз стілько зібрано, що можна не гаючись приступати до будови читальняного дому.

— „А чи від давна ви вже з ними сходитесь“? — запитав ся Славко.

— „Я занізнав ся з ними може перед трьома місяцями. Деякі приходили до Оленьковець до читальні, а з декотрими занізнав ся в місті. Але то знаєте, пане доктор, вистане занізнати ся з одним. Як той уподобає собі вашу мову тай впровумів, то потім зведе цілє село, а властиво те, що є лїпшого в селї. А ви знаєте, пане доктор, ближче Петра Оскомюка“?

Славко не видержав. Став на місци й сердито промовив:

„Прошу вас дуже, товаришу, не прозивайте мене доктором. Мене се ірітує“!

— „Алеж не гнівайте ся“! — заговорив хутенько Потурайчин. — „Я не мав наміру вас зневажити. Я думав, що ви вступаєте до адвокатури та коли — тогді поздаєте ріґорози“.

Славкож уважає се зневагою, що Потурайчин не хоче його називати товаришом. Незабаром успокоїв ся, роздумавши собі, що сей же чоловік не знає нїчого про його таємниці. Але тепер Славко злякав ся. За три мїсяці переробив Потурайчин майже ціле село. А він, Славко, сидить уже тут на місци по матурі майже вісїм лїт і навіть не познакомив ся з людьми. Ногож батько пробуває тут уже сорок лїт і за той час набрав ся лиш переконаня, що між Вороницькими людьми нема ані одного порядного чоловіка. А ті люди порядні були ось під боком, навіть на однім подвірю, тілько Славко не міг їх завважати. Його обгорнув страх, бо буцїм допевнив ся тепер, що він не в силї порозуміти те, що кругом нього дїєть ся. Стояв посеред дороги зі спущеною в долину головою й якурив ся. Потурайчин спішив ся. Побачивши, що Славко не рухаєть ся з місця, став з ним процати ся. Славко приїшов до себе.

— „Я вас підпроваджу“ — сказав і пустив ся далї йти з Потурайчином

Потурайчин, видко, думав тілько про Вороницьких читальників, бо зараз зачав хутенько про них розказувати:

— „Я переконав ся, що вони не такі злодії, як про них усї думали. Правда, є кілька запеклих і головних злодіїв, що сидїли вже по криміналах, ви їх сьогодні самі бачили, але сї злодії не є витвором села. Тут передовсїм завинила близкість великих міст, де є злодії, що перейшли всїх Вороницьких на куну. Від них набрали ся Вороницькі замилування й спри-

ту до сього промислу. А всї решта Воронцькі люде дуже порядні, а що найважнїйше підприємчиві. Вони майже всї займають ся торговлею свинєй. Але розуміють ся на дуже малі розміри. Купують у мужиків тай мужикам продають. Лиш одно було в них дуже дивно, з чим я собі зразу не міг дати ради. Нїхто з них не вважав краднж за зле дїло. Та ще мало того: Вони вважали злодїя за якогось лїпшого чоловіка. На кождий спосіб думали, що кождий чоловік був би дуже радо злодїєм, як би лиш мав змогу й умів. На їх думку кождий розумний і спритний чоловік — злодій, а хто не краде, то лиш для того, що не має нїякого хисту нї до чого. Ставляли менї такі аргументи, що менї з ними годї було справити ся. Я видко за мало ще студіював суспільну економію. Зрештою признаю ся, що окрім популярних брошурок я нїчого більше з економії не читав. Вам прийшлось би лекше збити їх аргументи, бо ви робили вже іспит із економії".

Славко зважив ся сказати правду: „Я, товаришу, зовсїм економії не знаю, що воно таке". — Був приготований признати ся до всього перед Потурайчином. Перед сим чоловіком не хотїв грати комедії. Але Потурайчин не порозумів Славка. Бо одно, що не мав нїяких підстав до правдивого випозуміння Славкових слів, а друге, так був захоплений своїм оповіданєм, що навіть не призадумав ся над глибшим значінєм слів свого товариша. Він говорив далї своїм звичаєм дуже хутко:

— „Передовсїм вони не видїли найменшої рїжниці поміж купцем і злодієм. Ставляли менї за приклад себе. „Як я — каже — куплю порося тай зараз перепродам із зиском, то я краду в того, що купує, бо як порося менї не вродило тих кілька корон. Або я вкрав у

того, що менї продав, або в того, що в мене купив"!

Через те не мали вони себе за лїпших від того Гринька, що оглядав мій ланцюнок. А ще ставляли менї такий аргумент, що купець краде в кождого: Бідний чи богатий. Головний же злодїй краде або в банку, або в якого богатиря. Тим то робить менину никоду як купець. Вони бачили в місті самих злодїїв: Що пан, то злодїй. Ще мене брали й на патріотизм. Переконували мене, що нам треба вчити ся розуму від Поляків, бо от вони крадуть голоси при виборах таї за те мають більше своїх послів, анїж би їм належало ся. Довго ми сперечали ся й мої аргументи якось не йшли їм до переконання. Аж одно їх переконало: Я їм говорив, що тепер світ переміняєть ся. Давно був такий світ, що хто був більший розбійник, спритнїйший злодїй, тому й лїпше поводило ся. Остатки сього світа ще заважають ся доси. Але ми, нові люде, маємо сей світ перетворити. Боремо ся за те, щоби в тім новім світї запанував порядний чоловік, той, що працює, а не злодїй і розбійник. Для того вони взяли ся з таким завзяттєм до будови читальнї, бо їм здаєть ся, що вони тепер поклонники якоїсь нової вірн. Вже навіть обібрали собі нового святця, „Неруша", за свого покровителя".

Сказавши ті слова Потурайчин сміяв ся щиро.

— „А чого ви так напирали ся, аби жінки вписували ся до читальнї"? — запитав ся Славко.

— „О, се треба конче" — відповів Потурайчин. — „Ви не знаєте, яка тут деморалїзація. Воронцицькі люде приймили з міста все, що найгірше. Віден кілька дївок чи молодиць приходить до міста на проституцію. Вони також

не вважають се ні за що злого, бо мають змогу йти в мамки, то родичі тїшать ся".

Опинились аж під лїсом, де Іван вивернув паволоки. Вже смеркало. Славко не хотїв далї йти, бо боявся вертати сам вечером через лїс. Уже мали попрощатись, як Славко пригадав собі одну річ.

— „Що ви менї казали за якогось Петра"?

— „Я за Петра Оскомюка. Ви його знаєте"?

— „Мабуть не знаю" — відповів Славко.

— „Той кривий високий мужик. Він сидїв за столом зараз бїля того співака".

— „Ага, знаю"! — відповів Славко. Нагадав собі, що батько сварив Петра за тели.

— „Той Оскомюк дуже розумний чоловік" — говорив Потурайчин — „тай дуже цїкавить ся книжками. Приходив до мене аж до двора. Менї, знаєте, було дуже неприємно, бо дїдич не любить, як до мене приходять мужики. Але що дїяти? Увійшов Оскомюк до моєї комнати та вже менї його не випровадити. Побачив у мене на столї нїмецьку книжку: Геольогію з ілюстраціями. Сю книжку купив менї дїдич у ларунку, як його син здав іспит до гімназії. Оскомюк зачав переглядати геольогію тай випитував ся мене, аби я йому докладнїше розповідав, що в нїй стоїть. Я пояснив, як міг. Межи иншими говорив я йому й про теорію Дарвіна. І що скажете на те: Мужик усе порозумів! Ще ставляв менї такі питання, що я не знав на них відповісти. Причепив ся до так званих передпотопових звірів (бо там були такі ілюстрації) тай мучив мене всякими подробицями. Кінче хотїв довідати ся, чи тим величезним яшіркам відрвали ся хвости так, як теперішним. Затямив собі навіть назви тих звірів, якихось їґваподонів, дінльодоків і лихо знає що".

Потурайчин хвильку сміяв ся, а потім говорив далї:

— „Варт йому давати такі книжки читати. Може маєте дома та зичте йому".

Вже як розходили ся переказав іще Потурайчин Славкови:

— „А як вам треба буде вам у таких справах послужити ся, то вдавайте ся просто до Сенька Грициного: Се дуже слухняний чоловік, усе зробить. Невилуп знов відважний, нїчого не злякаєть ся. А на війта не дуже покладайте ся: Він трохи хитрий. Отак любить побалакати, покартувати, а до дїла не візьметь ся перший. Усе аж за другими".

Славко вертаючи думав дуже сумні думки. Зичити Петрови книжки. Які? Славко не мав нїяких. Його батько також не любував ся в бібліотеці. Опріч кількох книжок духовного змісту про нинї книжки й не питай. Сам Славко також нїколи не заглядав до нїякої книжки. Він взагалї не розумів навіть, як може хтось почувати потребу читання таких книжок, коли його до сього нїщо не примушує. Після таких думок почував Славко до себе погорду.

Серед улиці стріла його якась молодиця. Перкатенька, невеличка, кругленька. Вона приостала й зачала розмову зо Славком. Дивувала ся, що Славко її не пізнав. Адже вона не дівчиною, завеїди робила в «ґомостя». І як вийшла замїж, а сього року повповіла. Вона приятелює з Іванихою, тому дивно їй, що Славко її не знає.

Видко було, що вона живенька молодичка, тільки при недїли трохи підхмелена. Зачала примилювати ся до Славка, натякаючи йому, що любила його ще дівчиною. Потім, не довго думаючи, замацювала його до себе зовсім простацькими, масними словами. Славко бояв ся

йти до чужої хати. Отяке пристрасть взяла над його страхом верх.

Молодиця мешкала лїворуч від ґанку, також на горбі. Але до її хати не було дороги, лишень крута стежечка. Ішла наперед, а Славко за нею. Сонце вже зайшло зовсїм. Над самим небосклоном жевріли хмари червоною поломінню, а подальші мінялн свою червону барву на фіолетову.

Прийшли до маленької як улий хатчини, мурованої з каменя. Славко хотїв увійти до хати, але молодиця його не пустила.

— „Не йдіть. Там паскудно. Така вогкість, що вола капає зо стїн" — говорила молодиця й засунула сїнешні двері на замок. Потім підняла з землї драбину й приставила до стриху. Вилїзла на гору й по хвили побачив Славко на стриху свїтло. Молодиця перехилилась і кивнула на нього пальцем.

— „Лїзьте сюди"!

Славко вилїз. Тут молодиця мала вже заздалегідь приготовлену комнату. На латах від стріхи були почеплені полотна й звисали як до поду. Се були стїни. Під вистеленим веретою наче килимом. З заду поличка, а на нїй фляшина, хлїб і кусник ковбаси. На середині стояла також мала, застелена лавиця. В переді тої комнатки лежали дві, вишиті по кутах, подушці, одна на одній.

— „Тут лїпше" — говорила молодиця. — „бо в хатї, то кождий дїлько зазирає до вікон". — Вона затяла перед Славком, що здрісні парубки люблять часом і шибки вибити, як побачать свїтло в хатї при замкнених дверях.

Молодиця налила ся горівки й частувала Славка. Але він відмовив ся. Наразі хтось сильно застукав до сїнешних дверей. Славко

так перелякав ся, аж кинув ся. Молодиця його вспокоювала:

— „Не бійте ся, панічу“, — шептала — „погримав трохи тай піде на зломану голову“!

Але стукане з надвору не переставало. Врешті обізвав ся голос: — „Відчини, Варваро! Адже я знаю, що ти дома“!

Славко трусив ся зострахи. Варвара йому шептала: „Се Гринько, той каліка, зараз я його відряжу“! — Наказувала Славкови шепотом, що вона зліве, а він нехай витягне тихонько драбину на під. Зняла з полиці лямпу й поставила її в кут за полотно, аби ясність не била на сіни. Злізла на долину й подала Славкови драбину. Потім рипнула хатніми дверми й відчинила сінешні. Тепер Славко почув розмову. Говорила перша Варвара:

— „Ти якого дідька товчеш ся по ночах? Хочеш, аби я тобі яким лихом голову провалила?! Марш мені, каліцуще, від хати“!

— „Та тихо!“ — відповів Гринько. — „Я принїс горівку тай ковбасу“!

— „Щось я тобі в твою ковбасу! Вступи ся мені від хати“!

— „Що тобі стало ся, Варваро“? — просив ся Гринько. — „Таж я приходжу до тебе як чоловік до жінки. Тиж сама казала, аби я позавтра тебе сватав“.

— „Ти здурів? Тобі треба жінки? Тьфу, погане“!

— „Таж я маю кусник поля тай гроші“.

— „А в кремінаї хто згине?! Не бій ся, головний злодій викупить ся або втече до Америки, а вас, поміщників, повисажують на шибеницю. А з рештою, якого лисого чорта причіпив ось ся до моєї голови?! Я тебе не хочу, западай ся отам у безвісти“!

— „Варваро“!

— „Уступни ся, кажу, чи ні"?!

— „Варваро"!

— „А вступи ся ж, кажу"!

— „Варваро"!

— „Маєш Варвару"! — І в тій хвили роздав ся лоскіт від бійки по тілї. Потім гримнули двері, заскочив замок і Варвара шептала: — „Спустіть, паничу, драбину"!

Вже пізним вечером вертав ся Славко до дому. А йдучи міркував, з якою немилосерною конечністю справджують ся його забобон. Ось він так перелякав ся на стриху й усе гаразд пішло. Гриньок мусїв дуже радуватись тим, що Варвара казала присилати позавтра сватів. А наслїдки великої радости завсїди прикрі. Вибив Гринька Павло Гаєвий тай вибила Варвара.

V.

Славко ходив на другий день до Краньцовської. Коли ж звезли матерїял на будову читальнї, то він зовсїм забув про свою обіцянку відвідувати Краньцовську що день. Намість до неї ходив на місце будови й приглядав ся доти, аж доки не прийшов час іти на обід. Читальню будували на громадській толоці над річкою, близько дороги. Кождий читальник дав підводу для звезення матеріялу, а опріч того кождий особисто помагав при роботї.

Всї читальники обібрали ся за майстрів. Тільки один із них Неважук, що розумів ся на майстерцї, проводив тій роботї. Робота йшла з великим поспіхом, бо робітника було так багато, що не кождий завсїди находив собі роботу.

Славкови здавало ся, буцім і він потрібний при будові. Мав навіть велику полекшу в своїй журі. Удало ся йому вмовити в себе, що доки читальня не скінчена, доти він сам не може брати ся за нїяке діло. Се його так переконало, що зовсїм перестав журити ся. На третий день будинок затичили. Діяло ся се як раз о десятій годині перед полуднем. По звичаю принесли читальники кілька фляшок пива й під тим будинком запивали справу. Посідали на підвалинах (бо, розуміють ся, ще не було нї стїн, нї даху) тай гуторили. Поміж ними й Славко. Але він постановив собі, доти не вертати ся до своєї жури, доки будинок не буде зовсім викінчений. Аж як покрнють дах, повставляють вікна й шиби, вилїплять і вибілять стїни, аж тоді мав Славко намір застановляти ся далї над тим, що йому з собою діяти. Тепер же він навіть повеселїшав і перестав себе вважати за гіршого від инших. Те задоволенє, яке дає иншим людям праця, обхоплювало Славка вже при самих обзоринах чужої праці самим почуванєм, що й він до сеї справи як не будь примішний.

Випив навіть із читальниками фляшку пива. Аж нараз Петро Оскомюк показав людям ящірку. Вона бігла попри них і сховала ся під травичку зараз біля каменя, що лежав недалеко від того місця, де сидїв Оскомюк.

— „А цитьтеж“! — сказав Оскомюк — „зараз щось побачите“.

Узяв кусник патичка, вигнав ящірку на вільне місце й притис їй конець хвоста патичком Налякане звірятко з усеї сили перло ся наперед. Аж нарешті урвало притиснену часть хвостика й утїкало просто перед себе Петро хотїв щось говорити за відорваний хвостик, але його ніхто не слухав. Усї тепер заїкавив-

лись ящіркою й війтом. Бо війт вихопив у Петра патик і скричав: — „Ану, чикайте, я“! Аж червоний із завзятку прудив ся за ящіркою, намагаючись притиснути їй остаткову частину хвостика. Бідолашне звірятко з розпукою обернуло ся головою до патика й ухопило його конець у свій беззубий ротик. Тоді всі, хто приглядав ся сьому, заверещали: — „Убийте, вбийте“! Війт сіпнув патичком, вихопив його з ящірчиної пащечки й підніс його в гору, щоби виконати над звірятком громадський присуд смерти. Але ящірка покористувала ся часом і кинула ся на втеки. Вигинаючись на всі боки, щоб обминати камінці, вилискувала ся проти сонця зеленавими й синявими красками й просувала ся з великою скорістю поміж людські ноги. Неначе плила водою.

— „Куме Павле! Запятком, запятком“! — гукали на Гаєвого, бо він був у черевиках. Гаєвий затупав на місци ногами. Отже було вже запізно. Ящірка лиш мигнула проміж його черевики, допала трави, що росла густо над річкою, тай щезла там із очей ворогів. Ще Неважук і війт бігли за нею й прогортали траву, як лиш верхом рухала ся. Дістали таку завзяту ману, щоби забити звірятко, для того, що воно живе. Як той рибалка, що йому вирветь ся з рук жива риба й шубовстне в ріку, то він у нестямі пхає руки в воду, чи не вдасть ся ще рибу піймати, так вони оба пробували найти ящірку в траві! А та проба лиш дала їм змогу переконатись і другим переказати, що ящірка вже пропала на невіднайдену згубу.

Аж тепер вернулись усі до Петра. Він стояв над відорваним хвостиком і приглядав ся йому. Хвостик, неначе розтоптана гадина, скручував ся безперестанку в вужевку, то в сей

бік, то в той бік, а при тім посував ся наперед. Петро схилив ся, узяв хвостик за молодший кінчик і підніс до гори. Хвостик вертів ся далі.

— „А виж не боїте ся того в руки брати“? — запитав ся війт.

— „Чого? Зубів не має, не вкусить“.

— „А хлібаж не гидко буде брати тими руками?

— „То чистеньке створінє“, — сказав Петро. Потім показував на відорваних місци карби. Такі карби обперізували цілий хвостик аж до кінця, рядками. Ті рядки входили один ув одного сими карбами й держали ся ними купи. Тепер Петро взяв другою рукою за хвостик і розтягав його. Карби розходились і можна було знов прорвати по середині сей хвостик рівненько як ножем. Потім пішов над потік і вирвав „сосонку“: Такий бурян, падиволос, що росте на вогких квасних ґрунтах, трохи схожий на сосну своїми гилячками. Показував сей бурян і розривав його на частинки. Сосонка легко прорівалась на колінцях, а ті коліньці держались купи також карбами. На сій схожости карбів сосонки з карбами на яшірчинім хвостику основував Петро свою теорію про походженє звірят від ростин. Говорив, що ся сосонка була в давних часах великим деревом та що з неї витворили ся поволи величезні яшірки їґванодони й діпльодоки, на прочуд нерозумні звірята, з дуже малим мозком. Ще не мало коли дерево так хутко вбрати ся в розум, хоч уже зважило ся повзати яшіркою по земли. Отак погодив собі Петро теорію Дарвіна з тими образками, що їх бачив у книжці про ґеольоґію. В його фантазії малював ся той перехід яскраво й природно. Отже не так було з иншими.

Се не було під силу їх фантазії перенести ся думкою в зовсім инакші світи. Вони розуміли ті річи так, як їх бачили. Тим то обізвав ся він: — „Ей, може бути, бо ще ніхто не підглянув, як саме плодить ся ящірка! А вона, собача віра, з сосонки"!

Всякі вияснення Петра нічого не помагали. Питали ся Славка, але він не знав.

За сей час вислала Крашьовська бону з письмом до Славка. Вона ждала терпеливо три дни на нього й сьогодня була би ще витримала. Одначе рано в кухни перечула від кухарки, що Славко ходив до вдови Варвари. Ся відомість уколола її в серце дуже болюче. Правда, вона не мала до нього ніяких домагань, уважала його за невинного й хотіла його таким задержати в своїм серци. Але тепер він вирвав ся від неї. Той образ вимріяного мужчини не приставав уже більше до того Славка, що собі заходить із простою сільською повією. Вона знала ту Варвару, нічку, що чіпляла ся кождого хлопа. Не вже до тої гурми пяних мужчин, що вганяють ся за Варварою, належав би й Славко? Алже вона хотіла бачити в нім ті всі прикмети, яких хибувало її мужеви. А тим часом Славко віддаєть ся залюбки тій самій забаві, що й її нелюб... Се не любов зраджена, але почуване затрати вимріяних дум завдавало муки душі Крашьовської. Здавало ся їй, що її прихильники відцуралисъ від неї й переходять на сторону її мужа. Він став ся переможцем, а вона пропащою.

Хотіла мати Славка докопешне біля себе, аби йому показати, що їй на нім нічого не залежить. Хотіла йому дати пізнати, що гнівает ся на нього. Хотіла його звільнити від того обовязку супроти себе, якого він ніколи не піднимав ся. Одним словом: Хотіла з ним зро-

бити те, що зробила би кожда жінка, бувши нею. Шукала би свого любка цілими роками, терпіла би невигоду, поносила би труди на те, щоби його відшукавши, могла сказати йому в очи, що його ненавидить.

Бона вибрала ся до Славка з Мундзьом. Мала на собі ясну блюзку й білу хустину. Темна чорнявка з круглим румяним лицем так і пашіла здоровлєм. Свіже повітрє й подостатком харчу служило їй. Зовсім не подобала на ту Француэку, яку собі придумують у нас: Худу та бліденьку. Хутше подабала на нашу чорняву дівчину з Буковини. Її називали панною Шарльотою. Хоч їй се й не наказувала Краньцовська, то вона однако старала ся передати Славкови письмо тайком, аби ніхто не бачив. Через те зайшла заднюю фірткою поміж грядки й квітки. Відси побачила, що панотець вештаєть ся по подвірю. Щоби перед ним сховати ся, схилилась над квітками й приглядалась. Се були самі майже астри білі й червоні. Урвала кілька червоних і пришпилила собі до блюзки.

Панотцеви не вело ся. Від тої пори, як висварив Петра Оскомюка й війта, ще до тепер нічого не сполював. Бо до Івана не мав уже сміливости, а за Пазею обставала імость: Посилала його на двір воювати. Крутив ся що дня по подвірю, як та блудна вівця, щось нишпорив усюди й нічого не находив. Але тепер назирив якусь жінку в городі. Мундзя не видів, бо він малий. Панотець, не гаючись ані хвилинки, подріботав борзенько в город. Заздрів, як Шарльота рвала квітки: панотцеви мелькнула на лици радісна надія. Колиж побачив Мундзя, надія щезла.

— „Щож там, Мундзю, ти до нас у гості? Дуже красно"! — Але Мундзьо перехилив го-

лову на бік і ніби тішив ся, ніби веміхав ся, тай нічого не говорив. Тоді панотець, показуючи пальцем на Шарльоту, запитав ся: — „А се хто“? — Мундзьо своїм звичаєм відповів, що Шарльота в них служить. Він послугував ся словом „служити“ на всі причини пробуваня.

Панотець порозумів, що се якась наймичка тай далі її сварити за те, що зірвала квітки.

— „Ти на що псуєш ружі“? — У панотця кожда червона квітка називала ся ружею. Але Шарльота не відповідала, бо не знала, чого від неї хотять. Вона була певна, що панотець далі говорить до Мундзя. Але панотець не вгавав: — „На що ти мені ружі псуєш“? — Шарльота щось бомкнула, а панотець не розумів. Його зачало се лютити. Мундзьо пояснив, що ся особа не вміє инакше лиш по французьки. Панотець зразу нарікав, на що пани приймають якусь німу наймичку, а потім жалував гірко в души на свою нещасливу долю, що не дала йому нагоди навчити ся по французьки. Одиноку ще надію мав панотець на Мундзя.

— „А ти вмієш по французьки“?

Мундзьо знов перекривив голову, виставив на двір кусник язика, прикусив його й несміливо відповів, що вміє.

— „Кажи їй, що я питаю ся, на що вона мені ружі псує?!“

Мундзьо щось балакав до Шарльоти, вона йому відповідала, а потім утихли обоє. Панотець водив цікаво очима з Мундзя на Шарльоту, а з Шарльоти на Мундзя тай усе таки не міг нічого вирозуміти. Став Мундзя допитувати ся, що вона йому казала? Хлопець знов виставив кусник язика, знов його прикусив і сказав стидливо кілька слів. Із тих слів до-

гадав ся панотець, що вона каже, буцім цвіт і так облітає.

— „Кажи їй: Що їй до того, чи цвіт облітає, чи ні“?

Але Мундзьо тільки стидав ся й не казав нічого. Панотець проказав йому ще раз своє запитанє. Мундзьо все таки мовчав.

Часом дитина знеровить ся не знати, з якої причини, й ані рушить із місця. Саме тепер Мундзьо так знеровив ся. Панотець просив. Погладив його по голові тай говорив:

— „Скажи, Мундику, я тобі цукерка винесу. А як ні, то скажу мамци, що ти непослушний“!

Не знати, чи обіцянка, чи погроза спонукали Мундзя до послуху, досить того, що він промовив до Шарльоти щось два слова. Шарльота за те щось довго йому відповідала. Але Мундзьо не знав із сього переказати панотцеви ані слова. Та панотець нїчого на тім не стратив, бо за той час обдумав собі докладнїйше Шарльотину провину.

— „Кажи їй, що вона мені велику шкоду наробила, бо я ті ружі лишив на насїнє“.

Тепер Мундзьо набрав відваги й сміючи ся, говорив довго до Шарльоти. Панотець притакував Мундзьовій, а як чув, що хлопцеви йде бесіда плавно, то приповідав за ним: „Шкоду велику“!

В решті прийшла черга на Шарльоту говорити й вона говорила.

Але її не слухав ні Мундзьо, ні панотець, бо вони оба далї радили ся, що їй переказати.

— „Кажи їй, що вона навмисне ті ружі попсувала, аби я не мав насіня, бо насїнє дороге“! — Панотець укладав у короткі слова багато думок, бо бояв ся, що як наговорить багато слів, то хлопець позабуває.

Мундзьо, знов сміючи ся, говорив до Шарльоти довго, а при тім бив кукаком об кулак, буцім грозив їй бійкою. Певне мав із нею якісь домашні рахунки. Отже панотець не перечив, хоч догадував ся, що се не може бути, аби кілька вкраїнських слів та треба було так довго по француськи переводити Навпаки, помагав іще хлопцеви Бо в тих місцях промови, де Мундзьо бив кулаком об кулак, то панотець приповідав:

— „Велику шкоду! Навмисне! Ага! Навмисне“!

Тепер говорили нараз і панотець і Шарльота, обоє до Мундзя. Але Мундзьо держав сторону панотцеву, для того його слухав, а її ні. Панотець допитував ся:

— „Казав єсь: „Навмисне“?

— „Казав“!

— „Кажи їй іще раз“! — Панотцеви дуже припало до вподоби те, що не потребує зважати на відповідь винуватця. Така відповідь нераз збивала його з пантелику, зводила на безпуте. а тут говори й не дбай, що тобі відповідять, бо й так не зрозумієш. Тим то не зважаючи на лепетанє Шарльоти. що стала собі помагати рухами рук, а навіть цілого тіла. намовляв панотець хлопця:

— „Кажи їй іще раз, що вона навмисне ружі поисувала, аби я не мав насіня“. — Знов Мундзьо говорив, а панотець притакував.

Як уже хлопець умовк, питав ся панотець іще раз:

— „Казавєсь: навмисне“?

— „Казав“.

Щоби допевнити ся, чи Мундзьо правду каже, зарядив собі панотець спробу:

— „А як по француськи: „Навмисне“?

— „Не знаю“!

— „От, на! маєш“! — застогнав панотець. Аж цмокнув, аж почіхав ся в голову, почувши таке слово.

— „А як по француськи: „На збитки“? Знаєш? А „на злість“? А „на супір“?

Мундзьо казав, що знає, лиш не хотів говорити ті слова панотцеви.

— „То кажи їй. Кажи все: і навмисне, і на збитки, і на злість, і на супір. Може хоч одно добре трафиш“.

Шарльота за той час голосно молола язиком, розкидала руками, вигинала ся, дубцювала ногами, але на неї не зважали Достоту як той мужик, що висажує порося на віз везти на торг. Воно квичить, пручаєть ся, а мужик мовчки своє робить

На сю розмову, ведену при помочи малого драгомана, надійшов Славко. Не мав уже що робити при будові, бо читальнищі вишли могорич тай розійшли ся до дому. Від тепер мала вже робота провадити ся через згоджених майстрів.

Славко приступив ся до Шарльоти, здоймив капелюх і подав їй руку. Батькови ж сказав, що се навчителька французької мови.

Панотець ув один миг обернув ся й хутенько подріботав від них на подвірє. Соромив ся. Але так як той Циган, що зїв чужий обід. Ніби сором Цигановi є, та бо й пожиток його не минув.

Краньцовська визирала Славка в вікні з великою петерплячкою Взяла собі до голови таку постанову, що як він прийде, то вона його приїме байдужно. Скаже до нього кілька слів і не дасть по собі пізнати, що вона звідала ся про його знакомство з Варварою. Потім буде мовчати, аби він доневнив ся, що їй на нім нїщо не залежить Колиж би він що до неї

більше говорив, то вона відповідати не лиш із чемности пів словами, нехай догадаєть ся, що можна йому вже йти до дому. Але Шарльота не вертала ся, тож Краньцовську напав острах що апуж він не прийде! Вона тоді зовсім безпоміпна, бо то лиш від нього залежить, а не від неї, чи він схоче з нею видіти ся, чи ні. Треба дуже великої сили волі, щоби спокійно переносити на собі ту зневагу, яку він тепер може їй заподіяти.

Але ні! Славко йде. Йдуть усі троє: Він, Шарльота й Мундзьо. Вже на хіднику, що провадить на веранду Неначе би її хто силоміць тягнув, так несамохіть і хутко вибігла Краньцовська на веранду. Де й подівась її постановa, щоби його стріти байдужно?! Розійшла ся наче мряка від полудневого сонця. Краньцовська почувала великий жаль до Славка й не могла здержати ся, щоби йому не докорити:

— „А! ґратулюю вам, пане Славку! Я й не надіяла ся, що ви так борзо змужнієте. Як же почуваєте себе після знакомства з Варваркою"?

Славко, не надумуючись ані хвильки, відпер ся всякого знакомства з якою не будь Варваркою. Ані одним моргненем брови, ані кліпненем повіки не дав по собі пізнати, що говорить неправду... Умів на славу скривати свої таємниці перед людьми. Уналідив сю прикмету по своїй матері. Краньцовська доразу повірила йому. Її жаль перекинув ся в один миг у велику радість. Неначе перепілка за одним поступком із колючих бодаків між запашні квітки.

— „Я сподівала ся, що се сплетні". — Була перекопана, що правду говорить, а тим часом вірила непорушно в ті „сплетні" аж до сеї пори. Потім румяпила ся тим горячим жа-

ром, що уймав трохи з її красоти й спустила очи в долину. Але лишень на хвилинку. Бо зараз глядїла знов на обличє Славка миленько. Протягла до нього руку з ледви помітно дрожачими пальчиками, схопила ними з легенька космик волося на Славковій голові й промовила:

— „Ви, бачу, запускаєте артистичне волосє". — Він, очивидячки, з тим довгим волосом не приставав докладно до того образа, що вона створила в своїй уяві.

На все те глядїла Шарльота й заховувала дуже поважну міну. Ніби вона з сього нїчого не розуміє, а зрештою все се для неї байдуже.

Крапцовська запросила Славка до маленької світлички, найближчої д веранді. Сїли побіч себе й розпочали розмову про те, де Славко пропадав через ті три дни Він став ся розмовний і розповів ій широко про закладини й будову читальні Тепер мав віру в свої сили, привична йому журба й несміливість щезли безслїдно. Розповідаючи мав почуваннє, що все те було його ділом. Вонаж більше дивилась на нього, анїж слухала його слів.

— „Я й не знала, що з вас такий гайдамака"! — обізвала ся всміхаючись, як він уже скінчив.

Він протестував, що се справа культурна, а не політична. Та завзята борня потопаючого народа порушила з легенька й Славкову дрімучу душу.

— „А ви не горячіть ся" — сміяла ся вона — „Адже знаєте мої переконаня"!

Потім нагадала собі за бону: — „Деж щезла наша панна Шарльота? Адже була з нами. Мушу її відпитати, бо боюсь ся лишати ся з вами сама без опіки". — Встала й дрїжучим пальчиком діткнула його носа, як тодї на по-

возиці. Потім відходила, а з дверей сказала ще на причинок:

— „Можуть нас люде про щось підозрівати. Коби хоч було за що“!

Як лишив ся Славко сам у світлиці, то зважив ся на думку, що Краньцовська його навидить.

Тепер уже не мав погорди для своєї особи, почував ся гідним хоч би й Краньцовської Розважав собі за неї як за простицутку, бо в ніякій жінці нічого иншого не бачив Отже з другого боку непокоїло його те, що вона дає йому за слабі натяки Ануж се все лиш пуста балаканина?! Адже Варвара говорила зовсім ясно. Розуміють ся, він знав те, що Краньцовська не говорити ме простацькими словами, але всеж можна їй висловитись трохи яснійше Вонаж говорить свої натяки при таких обставинах, що вони відбирають її словам балакане ним значінє.

Шарльота жалувала ся перед Краньцовською на Мундзя, що він був нечемний Панотець щось до неї говорив, а Мундзьо перекручував ту мову і вневияв її, що панотець хоче її бити за зірвані квітки.

Мундзьо був би допевне відобрав від Краньцовської довгу науку доброго поведеня, як би так не Славко. Вони змовили ся йти до ліса на прогульку, через те не було коли Краньцовській заходити в суперечку з сином.

Шарльота й Краньцовська вибрали ся в білих ряжових капелюхах. Зараз із самого краю ліса треба було дранати ся на стрімку гору. Не був би се великий труд, як би сей бік гори був порослий хоч одною травичкою Коликж бо тут виростали сосни, як у тій байці, з діяментової гори. Пісок білий-білий, кристалїчний, як узяти його на руку, то прозорий, чистісінький

скло. Лиш десь не десь виднієть ся чатинє з сосон, що задержало ся якимось чудом у піску, бо вода геть змиває. Ступили на сю землю, то ховзько як на леду. Навіть не можна вдержатись на вистаючім коріню сосновім, бо й воно через чатинє й навіяний пісок також ховзьке... Одинока рада помагати собі руками, хапаючись за кождим ступнем дерева.

Славко йшов наперед і брав ся помагати Краньцовській, подаючи їй одну руку, а другою держачи ся дерева. Вона хапалась його руки, а як тілько поступила ногою, ховзалась і приклякала.

Колиж дібрала ся трохи ближче до Славка, то обнимала його руками, щоби буцім удержатись на ногах. А попри се сміяла ся й реготалась як дитина. Шарльота вважала сю пору за догідну, щоби лишити їх самих. Обіцянками спонукала Мундзя до воротя домів. Краньцовська се не завважала, а Славко припадком побачив, як ті двоє вернули ся.

На самім вершку гори спочивали від утоми. Тут уже росла трава, а надто була широка межа, що віддїлювала старий ліс від молодника. Стояли обоє в тїни й віддихували ся. Славко питав ся за Краньцовського, поважив ся вважати його за свого соперника. Не знати, чи задумав над ним поглумитись, чи бояв ся стрічі з ним.

— „Ах! не згадуйте менї за того драба“! — відповіла Краньцовська. — „Кілько рази згадаю про нього, то роблю ся люта мов змия. Можете собі поміркувати, як менї мило жити на світї! Подумайте собі! Вам можу все сказати: Адже ви мужчина, вже розумієте ся на таких річах, тай знаєте мої відносини дуже добре. Подумайте лиш! Кілько разів погляну на свої дїти, стілько разів пригадаю собі, що

вони діти алькоголіка! Не знаю, чи здужаєте ви порозуміти, як ся думка точить мою душу?!"

Зітхнула й нагадала собі, що Мундзьо десь облишив ся. Славко сказав їй, що видів, як Мундзьо з Шарльотою вернули ся. Вона всміхнула ся якось нещиро.

„Ви не завважали, як вона дискретно лишає завсїди нас обоїх самих? Видко, що вже добру школу перейшла. Та менї се байдуже! Нехай собі думає, що хоче. Вже яку славу менї муж приспособив, то я не в силї гіршої собі напитати. А зрештою.. "

Подумала хвильку, ніби вагувалась.

— „А зрештою" — говорила далї — „чи найдеть ся хоч одна розумна людина, яка би повірила, що жінка за таким мужем, як мій, та жиє самотою без приятеля? Адже жінка також не скотина. Чей потребує з кимось розмовити ся, порадити ся, хоч трохи розвести душу. Не пропадатиж менї в такім багнї без ніякої відради".

Послїдні слова докинула ніби про себе.

Хоч не любила нагадувати про мужа, отже раз нагадавши, не переставала про нього говорити. Розповідала Славкови, що муж далї бавить ся й нема надії, аби вернув і через тиждень. Сьогодня приходив до неї економ із вісткою, що відпитав місце пробування Краньцовського. Певне хотїв, аби Краньцовська звелїла йому їхати по мужа. Бо та служба все лиш за тим пазить, аби при нагоді вандрівки Краньцовського щось облизати. Але вона відрядила економа з нїчим.

— „Я вже не така дурна, як була давнїйше. Чи повірите, пане Славку, що я вже вдавалась до ворожок? Іще й тепер менї соромно, як собі нагадаю".

Пішли далі дорогою попри молодник на зруб. Там устигли вже чорниці обрости цілі стаї зрубу. Неначе якісь мишачі гаї стелили ся вони попри зрубані пні. Чорними кругленькими головками заманювали прохожих із собі. Але прохожі на се не зважали. Ся ростина брала прохожих підступом. Стелила кладьки проміж траву землею своє довге прутє й показувала ягоди ще недостиглі, бо червоні. Але приступу до ягід боронила завзято, зо скаженою лютею, острими колючками Особливо чіпляла ся до спідниці Краньцовської. Вона мусїла приставати й видерати колючкам свою одіж.

Нараз над заходом вирнула чорна хмара. Із поспіхом висувала ся з поза обрію на сине широке небо. Куда простягла ся, лишала по собі чорну заслону. Вітер звіяв ся сильний. Краньцовська вхопила обома руками криса свого капелюха й бігла в напрямі ліса, що його ще не зачали рубати:

— „Біжім до будки“ — крикнула до Славка — „бо змочить нас дощ до нитки“

Ще встигли забігти перед дощем. Се був лїс старий із грубими соснами, призначений також на вируб. Не далеко й будка стояла, захист лїсних робітників. Просто й догідно виставлена. До двох дерев, що росли близько себе: Одно від полудня, друге від півночи, прибита поперечка на висотї росту чоловіка. На тій поперечці скосом до землї сперті широкі тріски з соснового дерева. Се була західна стїна. Від полудня і півночи дві простовисні, трикутні стїнки. На схід сонця відчинено зовсїм Споднм прибитї тріски мов до підвалини до трьох дощин, що стояли лїгма кантом до гори.

Як посідали Славко з Краньцовською в тій будці, то на дворі потемніло. Буря зняла ся страшенна. Нагло, доразу з цілою силою! Настала дивна сутолока гуку й рику Проміж гони чатиня шуміло й свистало. Грубі сосни, неначе гнучкі лози, нагинали ся верхами д собі й стукали одна об другу Дудніли й гудїли. Неначе дзвонили глухо великі дзвони, що в них обвито серце грубим оксамітом. Скрипіла й пищала якась надломана суха гиляка. А посеред того лускав инколи грім і гоготав по дебрах і верхах. Краплистий дощ товк ся немов горох до долівки. Ішла лісом музика на величезних струментах. Музика величня, могутна та дужа. Супроти неї людська музика на звичайних струментах подобала би на ляск батога супроти гуку гармати.

Найгірше незгідні голоси зливають ся в далечині в гармонійні тони. Якоюж чудовою здавалась би ся лісова музика для того, хто прислухував ся б ій відтіля, аж із поза тих чорних хмар! Варт великі гроші таке послухати!

Ся музика продералась аж до серця, аж до душі тих обоїх, що захистили ся в лісовій будці. Говорила вона не лиш до їх вуха, але до кождого нерву на цілім тілї. Щож вона могла говорити? Що кому треба. Наказувала певно Краньцовській, щоби шукала собі дитини. Не з алькоголіком, що плодить хору, зденервовану, дитину-відміну, але із здоровим мужем, що плодить здорову, збитошну, але любу дитину. Краньцовська не розуміла докладно слів тої музики, вона тільки почула бажане шукати захисту в того мужчини, що сидїв біля неї. Обняла його своїми руками й притискала ся, тулила ся д ньому сильно-сильно.

— „Ох, любий мій пане Славку, я так бою ся“!

Отже се не було в неї почуване страху. Се було бажане того незвісного, що його вливала їй у душу ся могутна музика

Він бояв ся. Тремтів на цілім тілї. У часі бурі й грому не був свідомий ні обіймів Краньцовської, ні її мови. Ще з малечку бояв ся блискавок і громів.

Буря вгамувала ся. Небо знов прочистилось, а крізь китиці чатиня зазирало сонце на траву, що піднимала спровола свої вершки в гору. Чисте повітре аж пахло. Як настала тишина, Славко спамятав ся. Поглянув на Краньцовську, що ще заєдно держала його в обіймах. Прийшли йому на гадку ті малесенькі губки, зложені в кружечок. Нараз обхопила його непереможна жадоба самця, кинутись на ті губки, цілувати їх, кусати, гризти. Уживати сього добра аж до гидоти, а потім плюнути й піти собі. Зовсім так, як наїдав ся обідом аж до обмерзіня. Почуване, набуте недавно, що він не найгіршій, і поводженє в Варвари, додало йому відваги. Нахилив ся до неї під її рижовий капелюх, махнув лицем під її ніс і притис міцно свої губи до того кружочка. Але не почув смаку в тім поцілунку. Се був тілько сильний натиск до чужого тіла.

Вонаж почула біль у спідній губі, притисненій до зубів. Налякана зірвала ся на ноги й відскочила на один крок від Славка. Потім поправила на собі капелюх, що трохи пересунув ся на один бік, і обізвала ся:

— „Не забувайте ся, пане Славку“!

Подумала хвильку й прикинула ще одно слово:

— „Адже се міг би тут хтось уздріти“. Не хотїла відберати недотепі надії, хоч такий нападистий поцілунок та відобрав їй на разї всю приману любови.

А він гадкував у своїй голові: — „Не хоче мене! Обнімала лишень зо страхи перед бурею". — Сидів у будці й бояв ся на Краньцовську поглянути. Утік би дуже радо, та не було куди.

Вона розсміялась.

— „Чогеж ви сидите? Наважили ся тут ночувати"?

Зводив ся лїниво на ноги і став перед нею захмурений, дивлячись десь у бік.

Вона знов сміяла ся. Веселила її та його дитиняча непорадність:

— „Може гнівається ся"? — запитала ся. — „Намість я на вас, то ви на мене"!

Дивила ся на його захмурене лице й поволи наберала знов приязни до нього. Горяча кров, що час до часу румянила їй обличє, тепер заливала їй очи. Через те Краньцовська глядїла неначе крізь якісь дивні скла. Вона бачила Славка таким, яким хотїла його мати. Ненавидїла у нїм усяку схожість із своїм мужом.

Для того казала:

— „От, лїпше би ви зробили, як би обстригли те артистичне волосє й дали собі вуса підстригти".

Її чоловік носив довге волосє, розчесане по середині, і замашистий вус. Любував ся в тих вусах і підкручував їх завсїди старанно.

Розлучаючись біля двірських будинків, наказувала ще Краньцовська Славкови, щоби не засиджував ся коло читальні, але приходив до неї.

— „Бо я вже за вами не буду посилати панну Шарльоту, тілько піду сама, а тодї..."

Покивала на нього пальцем.

Славкови здавало ся, що Краньцовська помогла йому доконати великого відкритя. Нехай він тільки приведе до порядку своє волосє й підстриже вуса, то буде мати щастє до жінок, як і кождий инший. Те щастє він уявляв собі так, що кожда жінка намагати меть ся дати почин до любовних із ним зносин. Був певний того, що як стане перед Краньцовською з підстриженими вусами, то вона заговорить до нього більше менше в той сам спосіб, як говорила Варвара. Нїчого й казати, що таке відкритє наповняло його серце радощами через край. Тілько одна-однїсїнька думка не давала йому спокою. А саме: Думка про той його забобон. Неприємности ніякої не було, а тут враз така втіха. Щоби припадком не спіткала його доля Гринька в Варвари. Сей також мав великі радощі зо сватів.

Вечером намовив Славко їмость, щоби їхала з ним завтра до міста. Вона згодила ся радо зробити се для сина. Казала, що має важні орудки в місті. На ділїж ті орудки міг би хто не будь полагодити. Але їмость тїшила ся тим, що син її набрав послїдними днями якогось житя й веселости. Тільки — своїм звичаєм — не хотїла до сього перед ніким признати ся, тому й звалила причину своєї їзди виключно на самі орудки.

Скоро по півночи пробудив ся Славко з тяжкого сну, взяв передо всім розмірковувати над своїм забобоном. Як воно могло стати ся, що сей раз забобон не справдив ся?! Допевне аж після сего жде його якесь велике горе. Се його дуже лякало Бо він був певний, що забобон мусить набезпешне справдити ся, як не передом, то опісля. Він би хотїв найрадше, щоби та неприємність уже проминула, а щоби теперішні поводженя були вже наслїд-

ками тої непрiємности. Отож передумував кожду дрiбницю з послiдних подiй свого життя. Всi вони не давали ще причини до такого постiйного щастя, яке його тепер дожидало. Тодi передумував вiн подiї з цiлого року, потiм із попереднього року і .. найшов! Дивував ся, як се йому зараз не прийшло на думку?!

Адже всi роки, починаючи вiд того вигаданого першого iспиту, були для нього нiчим иншим, як тiлько рядом часу безнастанної журби, грызоти й розпуки. Чиж пiсля сього дивниця, що по безперестаннiм горю та жде його постiйне щастє?! Таким висновком передумування вигнав Славко зовсiм із свого серця страх перед забобоном.

Тепер мiг супокiйно вiддати ся мрiям про недалеке щастє.

Ось Крaньцовська, богата жiнка, залюблює ся в його пiдстрижених вусах до нестями. Очивидно сажає собi його як проститутка свого гостя, на колiна, гладить його по пiд бороду, а може навiть удасть лiпше проститутки примилюватись: Адже вона його любить Схоче вона що днини такої забави без перестанку. Нiчого лекше, як узяти собi Славка на вдержанє, нехай буде: За чоловiка Зробить його господарем тих двiста морґiв, що купила за своє вiно. А тодi нехай журять ся iспитами собаки. Вона ще й гнiвати метъ ся на нього, як би вiн зважив ся хоч словом згадати за якусь науку. Лишень часом може буде поезiї писати для Крaньцовської. Вiн же пробував сеї штуки ще в ґiмназiї, а потiм зовсiм закинув. Не велика се штука. Треба тiльки так писати, аби й самому нiчого з того не розумiти Бож вiн не розумiв i чужих поезiй: Був певний, що автори також не розумiли. Тiльки з правописею й iнтерпункцiєю бiда. Але такi

справи належать до того, що друкує. Йому за те платять: Мусїв вивчити. Зрештою сею штукою займати ся буде від нехотя, принагідно, аби здивувати Краньцовську. Головним же його спортом буде господарка. Візьме собі такого Івана, як батько має, тай господарити ме так, як батько. Лиш коней держати ме більше: Молодих лошаків, бо він любить придивляти ся, як вони брикають. Правда на перешкоді стоїть Краньцовський. Але з ним коротка справа: Славкож вичитав у записках церковного права поради про вбийство мужа. Розуміють ся, за такий учинок Славко би не брав ся! Він мягкого серця: Не вбив би й горобця. Найдеть ся якийсь инший, що стане Славкови в пригоді. Справить ся так спритно з Краньцовським, що Славко навіть не буде знати, як і коли.

А зрештою: Чорт бери Краньцовську й її чоловіка Злакомить ся на Славка якась инша, ще богатша. Вона не буде мати чоловіка. Удова чи панна: Все йому одно, лиш аби мала такі маленечкі губки, як Краньцовська. Навіть може бути старша. Хутче її чорти вхоплять. Найде собі тоді иншу. Господарка приносити ме йому незміренні прибутки. Бо він патріот: Уникнеть ся до читальні. Мужики аж бити муть ся, щоби дірвати ся до роботи на його землях. Бігти муть досвіта на ввипередки, бо котрий спізнить ся, то вже не найде роботи в патріота.

Уже в крайнім припадку відрікаєть ся Славко й господарки Пристане й на жінку замужну. Нехай буде замужна й безземельна, лиш аби грошевита. Побудує йому вигідний домок і буде доїздити. Наїме йому кухаря, що годувати ме Славка як на заріз. Ще й заборонить йому під великою карою будити Славка до підвечірку Нехай Славко висипляєть ся від обі-

ду аж до опівночи. Намість вечері й підвечірку подавати ме сей кухар другий обід в опівночи. Тоді й зявляти меть ся та богата дама. В неї зовсїм такі губки й таке личко, як у Краньцовської.

Лиш то біда, де до лихої матері шукати за тими жінками?!

Славко не любить ніде рушати ся з дому. Певне в місті стріне його якась. Там же їх багато волочить ся. Зачепить його так, як зачіпали проститутки в Ильвові.

— „Може підемо“?

Славко глипне з під лоба, чи вона схожа на Краньцовську. Ні!

— „Уступи ся“! — скаже їй і піде далі. Аж ось йому на стрічу инша:

— „Може підемо“?

Ся вже викапана Краньцовська І такі губки й таке личко й така на зріст, іще й така утленька.

— „Ходїм“! — буцім від нехотя бовтне Славко. Вонаж на радощах скакати ме біля нього мов той горобчик.

Отак роздумував собі Славко. Правда, не сими саме словами, бо він і не роздумував словами. Він бачив усі ті події неначе в театрі на сценї. Навіть себе самого там бачив із підстриженими вусами, як відвертаєть ся від таких жінок, що не схожі на Краньцовську.

Ще актори не зійшли зо сцени, ще акція була в самім розгарі, як Славко заснув на ново. Спав, як звичайно, доти, доки ґмость не збудила його до кави.

У місті, ідучи до фризієра, побачив Славко Потурайчина й доктора Фалькенбавма. Оба йшли на зустріч Славкови. Доктор Фалькенбавм пхав ся на Потурайчина, підставляв своє

F. SAWIOUK
ISLES - SUR - SUIPPE
5110 BAZANCOURT
Tél. (26) 03.31.98

вухо під його рот і в той спосіб тручав його з хідника в рів.

Порівнали ся зо Славком, привитались і Фалькенбавм зачав говорити:

— „Я бороню їх цілком безінтересовно. Можете се кождому сказати“.

Потурайчин йому перебив: — „Та чекайте! Пан Матчук іще не знає, що стало ся“.

Фалькенбавм приклав праву руку до свого вуха й ткнув його Потурайчинови під ніс: — „Що! Що ви кажете? Може ви дали мені хоч крейцарь? Ані мені, ані мому шефови“.

Із гіркою бідою вдало ся Фалькенбавма втихомирити. Потурайчин розповів Славкови, що має візване до карного суду за проступок проти 2-го §-у закона про збори. Щоби заложити в Воронічах читальню, був у селї в Неважука й закликав до нього кількох господарів на параду. Потурайчин знав, що польські власти карають Русинів за всяку культурну роботу поміж народом, як тілько хоч тріщечки є за що не будь зачепити. Для того, навчений досвідом своїм і своїх товаришів, виставив кождому запрошеному письменні запросини, бо хоч 2-гий § таких запросин не вимагає, але практика виробила ся противна. Мабуть котресь із домашних дітей, що сидїло на печи, не мало запросин на письмі. Чи мабуть якась сусїда, що приходила зичити горшка, постояла трохи в хаті. Досить того: Староство донесло до суду, що Потурайчин і Неважук скликали в Воронічах збори без повідомленя староства. Бо закон вимагає, щоби про всякі публичні збори повідомити староство три дни передом. За недодержанє сього законного вимогу судити муть Потурайчина й Неважука.

Потурайчин жартував і буцїм сміяв ся з сеї справи, бо не чув за собою нїякої про-

вини: Все зробив, чого закон вимагає. Отже таки видко було по нім, що сміх його силування. Не так мабуть боявся засуду, як того, що стратить через те лекцію. Тож корив ся перед Фалькенбавмом очивидячки. Фалькенбавм і.дучи тручав його в рів, а Потурайчин лиш незамітно, потрошки, вступав ся. Фалькенбавм бесідуючи з ним пускав „із нервозности" просто йому в лице дрібонькі як мак крапельки слини, а Потурайчин навіть не обтерав ся з чемности.

У фризіера Славко не тілько привів своє волосє до порядку й підстриг вуса, але навіть — на втіху своєї матери — купив собі фляшчину з водою до голося. Сам на таку річ Славко був би не здобув ся, бо не мав сміливости, але фризіер йому поміг. Намовляв Славка, аби собі купив таку фляшчину. Захвалював ту воду, що вона й голову чистить і засіває на ній волосє. Як приклад чудодійства сеї води показував фризіер на свою голову.

Сей фризіер, його звали Юдка, мав дивно лису голову. Ціла голова гола від потилиці аж до носа, бо й над очами там, де мають бути брови, не було нічого. Ся голова вліскувалась як макогін облиганий. Але приглянувшись їй уважно, з близька, то — бігме — на ній був волос. Тілько рідонько, ой! як же рідонько: На цалі волосинка від волосинки. Відступивши ся від Юдки на крок, то кождий би присяг, що голова оскальпована! Але Юдка був переконаний, що на його голові буяє волос мов трощa краєм ставу. Бо він ув одно гладив ся по голові, а все злегонька. Любував ся, що волос скобоче йому долоню, до черепаж не доторкав ся. А як дивив ся коли на себе в зеркало, то з близенька, таї пантрував лиш за тим, аби вздріти волос. Так привик до сих об-

зорив, що очей своїх у зеркалї не видів, а волос видів! Томуж то й хвалив ся перед Славком, що вода йому помогла.

Отже сею хвальбою не відстрашив Славка. Він уже хотів ту флящину купити, тілько ще вагував ся з тої причини, що не знати ме, як сю воду вживати. Але Юдка обібрав ся вивчити. І то зараз.

— „Насамперед натереть ся сею водою голову. Отак-о“! — говорив Юдка й натерав Славкови голову.

— „Будете зараз видїти, що стане піна як із мила“ — приповідав Юдка далї й показав Славкови долоню. Намість піни був там чорний бруд, бо Юдка ще сьогодня не мив рук. Але Юдку се й трохи не збентежило.

— „Видите, який бруд із голови“?

Потім учив Славка далї: — „А тепер треба обмити голову теплою водою“. — При сїм слові обернув ся Юдка до другої стїни тай крикнув: — „Суре! Гіб ер вармес вассер!“[1])

— „Гоб нішт“![2]) — обізвав ся сердитий голос ізза стїни.

— „А ще лїпше: студеною водою. То здоровійше“! — поправив ся Юдка й обмив Славкови голову студеною водою.

— „А тепер треба добре витерти чистим ручником“ — учив Юдка далї й крикнув до другої стїни: — „Суре! Гіб ер а райнес гандтух![3]).

— „Гоб нішт“! — відповів той сам сердитий голос.

— „Але лїпше брудним“ — поправив ся Юдка — „бо як зовсїм свіжий рушник, то ще

---

[1]) Дай сюди теплої води.
[2]) Не маю.
[3]) Дай сюди чистий рушник.

твердий, рапавий, а як уже вживаний, то мягкий, податливий".

У такий спосіб прийшов Славко до фляшини з водою на волосє.

Ґмость радувала ся з того. Натомісь не злюбила, що Славко підстриг собі вуса. Аж засумувала ся, як побачила його.

VI.

Як Ґмость із Славком вернула, то не застала Пазї дома. Відносячи сама справунки до спіжарні, переконала ся, що бракує муки й сира. Ніхто инший не міг узяти тільки Пазя. Ключі від спіжарки лишила Ґмость у панотця в канцелярії тай ще йому наказувала, аби їх пантрував. А він забув про се. Мав багато важнїйшу роботу. Лазив сьогодня на стрих тай позносив відти до хати всї старі рамки з побитими шибами. Насмітив повну хату. Поскладав ті запорошені рами в великій комнатї під стїну та хвалив ся перед Ґмостею, яке він дїло доконав. Сеж вікна зовсїм добрі, лиш повставляти де кілька пових шиб.

Ґмость не говорила анї слова. Пішла до Славкової кімнатки й зі злости плакала. Ті рамки з шибами були призначені на інспекти. Тепер їх висажуй знов на під. Кілько разів виїздила Ґмость із дому, завсїди застала якусь „новину". Треба вважати на панотця як на малу дитину, треба ховати перед ним усе, як перед дитиною сїрники і ніж. Намість пантрувати ключів, то його висадило на стрих, аби Пази лишити час нишпорити по спіжарни. Навіть не знає, коли Пазя вийшла. Та ще й тїшить ся як та маленька дитина, що вдало ся їй розпороти пішевку й пустити пірє на хату.

Пазя вернула ся задихана. Вибріхувала ся перед ґмостею, що лиш тепер вийшла. Ходила буцім до Іванихи передати їй гроші на шнурки до черевиків, бо пірвали ся, та в неділю не мати ме в що взути ся. Кляла ся в душу й тіло, що правду говорить. На доказ того розповіла ґмости, що до Іванихи принесла сьогодня акушерка свіжу дитину.

Як ґмость її запитала ся, чого в спіжарни бракує муки й сира, то вона обрушила ся Її ще ніхто на крадежи не спіймав тай дасть Господь милосерний, що ніхто сього не діжде Вона не боїть ся й зараз присягнути, що нічого ніколи не поруши ла

Не було що ґмости далї й допитувати ся. З ренітою не хотіла зчинати великого крику, аби паноґець не довідав ся. Бо він би зараз розвів таку сварку, що ще до тої пикоди сміх би з себе зробив.

Пазя правду казала, що ходила до Іванихи, що передала на шнурки та що до Іванихи принесла акушерка свіжу дитину Але також правда, що Пазя вкрала муки й сира тай віднесла до Іванихи.

Як тільки в паноцтя полягали спати, відчинила Пазя тихесенько в кухни вікно, вискочила на ґвір і пішла бігцем до Івана.

Там сьогодня з нагоди гостюваня акушерки був могорич.

Іван мешкав недалечко від церьви. Там стояло рядом може яких десять хат, межи ними й Іванова. Бо на сих піскаx не держить ся село так купи як на чорній земли. Село Вороничі порозкидане на великім просторі. Хоч невеличке, а ділить ся на три присілки Скоро кілька хаток при купі, то вже й присілок. Майже кожде господарство має ввесь ґрунт у купі. Там і будинки стоять. Такі будинки не чіпля-

ють ся сусідських як на Поділю, але стоять одинцем. Котрий господар богатший, то має до обійстя свою дорогу, а котрий бідніший, то обходить ся стежкою.

Такою стежкою зайшла Пазя до Іванової хати. Хоч мала, отже мусіла Пазя схилитись, як уходила до середини: Такі двері низькі! Хатчина пісенька. Перейти ся по ній не було місця, можна лиш сидіти або стояти. Зараз біля дверей на право стояла велика піч із припічком, що займала собою майже третину хати. Насупроти дверей стояв стіл під стіною на перехрестних ногах, вниз застелений скатертю. Попід обі стіни, одна на ліво від дверей, а друга напроти них, простягала ся широка лава на ковбках, закопаних у землю. Біля печі прилавок, а на нім спираюсь одним кінцем кілька дощин. Другий їх конець сперав ся на лаві, що йшла попід стіну. Сі дощини будім лежко. От і вся обстанова в хаті. Не було тут ані килимів, ані вишиваних подушок, ані миснika, ані мальованого комина, ані навіть тарката верети, як по инших українських селах. Голісінько. Не знати, чи через бідну землю затеряли тутешні люде почуте потреби прикрашувати свою домівку, чи через недалеке вже сусідство Мазурів. Бо Мазур не любуєть ся в прикрасах. Він старає ся за те, що йому потрібне, а не за те, що красне.

У хаті душно й воняло, бо під припічком мало свою леговище порося, що Іван його приніс собі від напотця. Ся духота й сей сопух запаморочували дораз кождого свіжого, що входив до хати.

Але за те був добродійством для тих дітей, що жили на вдержанню в Івана. Сі діти, заголомшені вбійчими ґазами, западали в глибокий сон або кунялі на печи затуманені, тра-

тили апетиту і не потребували причати з голоду.

Опріч акушерки застала на Пазі з чужих удову Варвару. Сиділи за столом і балакали. Акушерка невеличка, але груба, вже старша жінка. Таке мала лице, що як би їй приправив вуса, то ніхто би не пізнав, що се жінка.

Іваниха була ростом більша від Івана. З виду на свій вік за стара, хоч на дилі молодша від Івана. Лице в неї червоне й напухле від горівки. Заєдно лучалась їй нагода випивати ся, бо бувала з часта в місті та діставала від акушерки напитки. Так привикла до сього, що й за свої гроші купувала. Іван про се не знав гай не міг знати, бо він приходив лиш на ніч до дому. Він був скупий, не позволив би їй видавати гроші на горівку. Одначе вона мала такі гроші, про які він не знав. А як їй сих грошей забракло, то відносила до корчми муку й збіже.

Ждали на Пазю з вечерею. А як вона надійшла, кинула Іваниха на окріп пероги. Але горівку вже пили, бо на столі стояла надпита до половини фляшка, а побіч неї кусень хліба.

Ще пероги не зварились, як увійшов до хати Гриньо. Приніс із собою кошіль і зараз таки зачав відти вимимати горівку, пиво й ковбасу. Бояв ся, щоби Іван не вигнав його зараз із хати, для того показував на самім вступі, що не прийшов у порожні, але в повні. Добре зробив, бо Іван таки налагодив ся був викидати. Та як побачив стілько добра, то лиш усміхав ся тим своїм придуркуватим сміхом. Іван був наче та бжола-сторож, що чатує в вічку улія цілий день і цілу ніч. Скоро занюхає чужу бжолу порожну, так зараз викидає, а як сама не здужає, то кличе других на підмогу... Тоді її, голодну гостю, жальцем у спину: Не

лїзь, уражка дочко, до чужого улия. Коли ж гостя повна, що не лишень має для себе досить, але мусить і другому вділити, бо як ні, то мід боки порозпирає, тоді сторожиха низький поклін перед гостею: Просимо, сестричко, ближче, то все одно чий, аби улий.

Зачала ся вечеря таки від Гринькового приносу. Пили горівку й їли ковбасу. Іваниха напувала горівкою й свої рідні, малі діти, два хлопчики й доненку, що ще не спали, але сидїли рядком на тих дошках, що становили ліжко. Була такого перекопаня, що горівка додає цїгям здоровля. Як же їм дала по кусникови ковбаси, то котре перше вхопило, зараз тїкало на піч на самий зад. Там обертало ся до стїни й, держачи ковбасу цупко в руках, рвало її зубами стілько, кілько влазило в рот. Але однако лупало очима на боки, чи не закрадаєть ся хто видерти. Достоту, як та собака, що вхопить кістку й ховаєть ся з нею на недоступне місце. Нехай тільки що ворухнеть ся поблизу, зараз собака гарчить.

По вечери пили пиво, а акушерка не так пяна, як запоморочена духотою й сопухами, наказувала Іванисї.

— „А памятайте, Іваниxо, що на похорон сеї дитини призначено сто корон. Скоро лиш умре, то я вам сама своїми руками принесу гроші. Отут перед вас поставлю на стіл. Аби мені так матінка Христова допомогла зайти до дому"!

А Іваниха була в одно пяна: Вона зачинала вже пити від досвітку. Сперла ся ліктем на стіл і кивала побожно головою за кождим словом акушерки. Потім промовляла до неї ласкаво:

— „Ей! Не кленіть ся, пані, бо я вам і так вірю. Очи видять, що сій дитини не мо-

же бути довгого життя. Таке воно марненьке, таке делікатне, як пупок. Не знати, чим би його прокормити. Але чим Бог дає, тим християнин годується. Самі не їмо нічо инше, тільки бульбу та капусту, та воно мусить до сього привикати. Скоро непривичне, то зразу дістане такий животик, як бубен, але що діяти? То всьо дар божий. Дякуймо йому, небесному, що родить бульбу та капусту"!

А Гринько провадив розмову з Пазею. За кождим словом рушав шкірою на голові та вухами. Просив Пазю, щоби вставила ся за ним у Варвари. Нехай Варвара вийде за нього замія. Пазя вставлялась, а Варвара не хотїла й слухати. Тодї Пазя сказала до неї:

— „Та він каже, що давав тобі якісь грошї".

Варвара вдоволила ся:

— „За дурно менї грошей не давав. Що собі такий каліка гадає? Та мені в місті пани, такі біленькі з золотом на зубах, та дають по дві корони. А якийсь панич та дав менї такий маленький, вишиваний черевичок. Висїв у нього на стїні над ліжком".

Вийшла за пазухи червону платинку, розвязала й витягла підставку на годинник у формі маленького, вишиваного тихолазика. Певне вкрала з над ліжка, бо ся річ їй ні до чого непридатна, то й нікому би до голови не прийшло робити їй такий дарунок. Показала Пазї й обі оглядали те диво. А тимчасом Гринько говорив:

— „Будеш видїти, Варваро, що візьмеш гріх на душу. Бо я, бігме, повішу ся"!

— „Таки се найлїпше зробиш" — відповіла Варвара спокійно — „бо ти в кременалї мусиш сконати, такий каліка, як ти, та не витримає кремінальським мурам".

Потім обернула ся знов до Пазі й оглядала черевичок. Були вже обі пяненькі й задурманені сопухами, тим то й не дивилали добре, особливо що маленька лямпа на стіні задля браку чистого повітря майже погасала. Іван сидів мовчки на лаві під вікном. Спер ся ліктями на свої коліна, а пальці запустив у розкуйовданий волос. Дрімав. Варвара завила старанно тихолазик у платинку, сховала за пазуху тай обізвала ся до Пазі:

— „Я се хочу подарувати вашому панничеви"

Пазя розсердила ся. Її маленькі очка займили ся вогнем, а лице почервоніло як на морозі

— „А тобі зась до панича"! — крикнула на Варварку й додала зневажливе, простацьке слово.

— Варвара також розлютилась:

— „То я сяка-така! А ти ліпша"? — Устала з лави й справила до Пазі кулак. Кивала ним над її чолом і приповідала:

— „Коли хочеш знати, то я вже була з паничем"!

Пазя також устала й крикнула їй у відповідь. — „Брешеш"!

Потім відбила її кулак своїм і сказала: — „Ти накивай матери своїй пат гробом, не мені над головою"!

Тепер обі разом прозивали себе послідними словами й тягали ся за волосє.

Ані Іваниха, ані акушерка. жадна не обзивала ся. Вони тільки витріщили здивовано очи й приглядали ся. Ні одна з них не була певна, чи се зіправди діють ся чи лиш їм привиджаєть ся. Такі були пяні й запоморочені.

За те Іван умішав ся поміж розюпені жінки. Устав повочи з лави, позіхнув і зовсім

не кваплячись приступив ід ним Одною рукою вхопив Варвару за коси, а другою Пазю. Потім розвів руки широко, розділив жінки й крикнув на них:

— „А тепер мовч одна з другою“!

Але вони не мовчали. Паплюжили ся далі й рвали ся одна до одної з кулаками. Іван над ними гукав.

„О! небого, як я держу, то руки мають бути в вас за короткі“!

Потім враз сіпнув їх обі до купи таї товк чолом об чоло

Від сього пішов такий голос наче би хто стукав чиколонком до стола.

— „А тепер буде тихо чи ні“? — примовляв за кождим стуком.

Помогло. Жінки втихли. Іван випустив їх із своїх рук і сказав:

— „Махайте спати“

Варвара вийшла без „бувайте здорові“. За нею потяг ся Гринько. Пазя чимшила ся.

— „Таї ти вже йди“! — обізвав ся до неї Йван. — „Завтра рано вставати би до роботи“.

Пазя вийшла, а за нею Іван. Завів її до сгайні. Се була прибудова до його хати, під одною стріхою, як раз місце для одної корови Він тут спав у жолобі

— „А вважай, не впадь на корову“! — говорив Іван до Пазї Але вона не могла ще забути своєї суперечки з Варварою. Взяла Іванови докоряти, що він не обстав за нею таї зачала йому доказувати, що її була правда, а не Варварина. Та Іван не хотів сього слухати, чия правда, а хто провинив ся. Він так привик уже до бабських сварок і бійок, що зовсім не кортіло його довідати ся, зза чого посварили ся Варвара з Пазею.

Гринько провожав Варвару й без перестанку намовляв її, аби йшла за нього заміж. Варвара навіть не чула, що він говорить. Зовсім так, як би його біля неї не було. Ішла, трохи потикаючись, і говорила сама до себе. Відказувала на Пазю. Називала її всяко. Всі зневаги, які знала з малечку й яких вивчила ся в місті, сипали ся тепер із її рота, як із рукава. Викрикала голосно про всі крадіжки Пазі в паноцця та про своє знакомство з паничем. Належала до тих жінок, що не вміють по тихо думати. Тож виповідала навіть такі справи, що їх знать людьми могло їй пошкодити. Розмовляючи з криком сама з собою, вимахувала ломакою, ніби когось бючи; уявляла собі свою ворожницю зараз тут перед очима. А без ломаки почею не випускала ся, хоч се не є звичаєм молодиць ходити з палицею.

Помітила Гринька аж коло своєї хати перед дверми. З разу приглядалась йому, дивуючись, відки він тут узяв ся. Нараз присіла й загримала хутко ломакою об землю. Так виганять курей або свиней із грядок.

— „Марш! А підеш ти“! — кричала на нього як на пса. Пішла до сіней і замкнула за собою двері.

Гринько стояв мов не при собі. Ті Варварині присюди й той гриміт ломакою об землю налякав Гринька. Зовсім забув, яку мав постанову, йдучи сюди. Він думав зайти силоміць до хати, бо тепер Варвара п'яна, то легше здасть ся на підмову та й не мати ме сили вибити його. Отже цілу сю постанову викинув йому той переляк чи зачудованє, яке нагнала йому Варвара своїм поведенєм. Почував ся так, як той зайчик, що наскочить у лісі на сидючого чоловіка. Намість тікати, то зайчик із дива

стає на задні лапки, нащурює вуха й приглядається тій чудасії.

Коник отямив ся Гринько, то вже не мав охоти добувати ся до дверей. Обернув ся й пішов. Розумів тепер дуже добре, що Варвару вже стратив на віки. Лиш один мав жаль до свого калїцтва, а саме: Що не має спромоги вбити Варвару. Коли б так руки йому служили, то зараз украв би десь сокиру, розбив би двері й морснув би Варвару сокирою в чоло. Нехай би ані дрігнула!

Любив Варвару так, як любить заїчник своє житє, коли за ним лис гонить. Тепер бачив, що те житє втікає від нього. Знав добре, що жадна дівчина за нього не піде. Лиш одна Варвара була йому під пару: Він злодій, а вона сільська повія. Він — злодій пятнований, бо він сам вірив у те непохитно, що покрививши йому пальці — назначила його природа на злодія. Ніхто з кревних не хотів держати його в хаті, бо він до гялкої роботи не здатний. Батька ні матери не мав уже, відумерли його перед пяти літами, лишаючи йому чверть морґа ґрунту. Хату дістав старший його брат, що вмер перед двома роками, лишаючи вдову з трома дітьми. Удова вийшла заміж у друге й обоє гонили Гринька від хати, як скажену собаку. Ще часом його стрик, Павло Гаєвий, передержав його якийсь час у себе. Але недовго. Тепер меншав Гринько на оборозі в Павла Гаєвого. Одначе крадки, так що ніхто не знав, навіть Павло ні. Закрадав ся на гої оборіг у ночи, як уже всі спали в хаті.

Гринько ходив також до Прус. Казав, що був там за міропшика в якімось млині. Чи воно правда, ніхто сього не доходив. Знали тілько, що торік приніс гроші з Прус. Сього

рокуж пішов також, але вернув за два тижні. Роботи не найшов, грошів приніс.

Роздумав собі так, що оженить ся з Варварою, бо вона має хатчину й городець. Рахував, що на бульбу й капусту вистане їм ґрунту. А на ренту старати муть ся кождо по своєму. Вона в молодих панів жароблятиме, доки ще сама молода, а він також буде промишляти так, як досі.

Він ходив що дня рано до міста та старав ся щось украсти. Горнець, склянку, батіг, фарбу, цвяхи, що не будь. Розуміють ся, се не завсіди йому вдавалось, але все приносило йому деякий крейцарь. Мав знакомости з львівськими злодіями, виїздив навіть до Львова помагати їм. Головна його поміч була переховувати крадені річи. Як заходила небезпека, що поліція попадала на слід злодив, то вони передавали йому річи на сховок. І він їх ховав добре, що їхто инший не вдав би так. Розносив ті річи по селу й ховав їх людям уж острішки або закопував десь у дебрі. За якийсь час віддавав злодіям ті річи, а вони за переховок йому платили. Але він би з тої платні не багато зискав, як би не вияв ся на спосіб затаювати з тих річей де що для себе. Продавав потім знакомому Жидови. Отак упрятав собі більше як двісті корон, а опріч того держав у сіні в Гаєвого пять маленьких ложочок. За всі пять давав йому Жид три крейцарі, для того він їх задержав собі. Не знав, чи Жид його опукує, чи ті ложочки зіправди нічого не варті. Ще від весни не зголошувались злодії до Гриньків. Або їх полапано, або вони вже покинули Гриньків. Оце заставило його призадумати ся над тим, що з ним дале буде. Він думав і з сих думок вирнула любов до Варвари.

Се була любов пристрасна, ідеальна, зві-

ряча, чи як її хто схоче назвати. Досить того, Гринько почував, що без Варвари нема йому життя. Тільки про неї одну думав, тільки про неї одну любив розмовляти, тільки при ній одній почував ся весело. Зовсім не зміняє стану річи, що колиб инша була тою вдовою, що тепер Варвара, не схожа навіть на неї з лиця, то він би цю иншу так само полюбив. Так само бажав би зимувати її, забути, щоби вона до другого не належала, як би допевнив ся, що вона не хоче належати до нього.

Гринько прийшов на обісте Гаєвого, видрапав ся на оборіг і ліг. Думав знов про Варвару. Навчений гвердим життєм розуму, не дурив ся надією, що ще якось воно все обернеть ся на добре. Видів докладно, що Варвара його ненавидить і навидіти вже не буде. Розумів також, що при своїм каліцтві не здужає її вбити. Розпука обгорнула його душу й йому здавало ся, що потопає. Зараз близько берега на глибокій воді. Ціла гурма людей стоїть на березі та дістати ся до нього не можуть. Він видить їх, чує їх голоси, розуміє їх мову, а промовити до них не здужає. От який безпомічний!

А Варвара? Вона побоювала ся, що Гринько вліне якось до хати. Тому вийшла на стрих і потягла за собою драбину. Ненавиділа того каліцуна. Тай у загалі не хотіла й думати про відавнє. Теперішнім своїм станом була зовсім довольна. Любила молодих паничів. Як їх бачила, то трохи не прилипала до них. Але ніколи не бажала собі, щоб який хлопець держав ся її вірно. Піпов один, то лучить ся другий. Через те не завидувала Пази панича. Була тільки люта на неї, що Пазя її зневажила перед людьми. Коли ж тепер забула про зневагу, то

заснула на полі таким твердим сном, що хоч гармати коти, то не добудиш ся.

Пазя не те, вона з природи була зазд рісна. Не могла стерпіти жадної дівчини побіч себе. Навіть надсажувала ся роботою, лиш аби не допустити до того, щоби взяти яку наймичку їй до помочи. З кождим, із найсердитішим чоловіком згодилась би, а з найлішою жінкою ні. Зо Славком хотіла лиш часом пожартувати, а як довідала ся, що й Варвара кинула оком на нього, то булаб їй очи видерла, як би так сила. Для того не могла забути своєї суперечки з Варварою.

Уже як верцула на плобанію й лягла в кухни, то сон її не брав ся. Така була люта, що трохи своїх рук не кусала. Здавало ся їй, що своди до Славка не має приступу жадна дівчина, жадна молодиця. Аж ось та повія, Варвара, наважила ся замапити його до себе. Хто знає, чи й не вдасть ся їй се. Адже Славко ходить десь ув одно перед полуднем у поле. Варвара може його перейти тай закличе до себе. Як би Пазя знала, коли він там зайде, то би побігла й повибивала тій повійниці вікна. Наробила би такого вереску, що люде би позбігали ся. Але ні! Пазя не може до того допустити, аби Славко запізнав ся з Варварою. Ніяким світом. Щось треба конечне придумати, аби заводі розбити всякі сходини між ними. Постановила сповістити змость, що Варвара задумала. Але се мабуть нічого не поможе. І Пазя в безсильній люти трохи не плакала. Передумала всі можливі способи, як би з одного боку відстрашити Славка від сходин із Варварою, а з другого боку піместити ся на ній. Так таки придумала. Аж тоді вспокоїлась і заснула.

На другий день пантрувала Пазя, щоби стрітити ся десь із Славком на самоті. Удалось

ій зловити його, як іншов із саду від своїх ямок на другий снідань. Обізрівшись навкруги, чи хто не підслухує, приступила до Славка й обізвалась:

„А панич най не заходять собі з Варварою, бо вона заражена. Учора була в Іванихи акушерка таї оглядала Варвару. Казала, що незабаром їй ніс відлетить. Піде мабуть до шпиталю".

Побігла назад до кухні, лишаючи Славка переляканого, трохи не в обмороці. Всі його надії розвіялись ув один миг. Ось де він, той забобон. Якою невмолимою правдою переслідує він кожду людину. Покаже один нужденний промінчик утіхи й зараз дає за те ціле море гризоти. Щож тепер Славкови по його підгрижених вусах? Що йому з того, що жінки липнути муть до нього? Ось нині він був певний, що як тільки покажеть ся Краньцовській на очи, так вона зараз із ним замкнеть ся, посадить собі його на коліна або йому сяде, а то ні відси ні відти маєш: зараза! І щож йому тепер діяти? Хіба зовсім не йти до Краньцовської. Але чи можлива се річ? Він же для неї привів волосє до порядку, підстриг вуса, а навіть зважив ся купити воду на волосє, і після того всього мав би сидіти дома? Найгірше лякало його те, що треба буде йти до лікаря. Але може ця біда ще не причепила ся до нього? Промінь надії блимав йому перед очима. Адже не може бути, аби той забобон жартував так погано. Дав йому стілько літ гризоти й розпуки, то за те належать ся Славкови якісь тривалі радощі.

По другім сніданку, як вийшов Славко на двір, то ще вагував ся, чи йти йому до Краньцовської. Може би ліпше заждати до тої пори, коли довідаєть ся, що здоровий. Але його так

тягло до Краньцовської, що доти думав, доки не придумав собі такі причини, котрі не тільки не забороняли, але просто наказували йому йти туди. Вигадав собі, що се доля навмисне піддала йому гризоту про заразу, аби зменшити трохи його радощі. Бо як би його втіха не була нічим затемнена, то зараз по ній мусів би наступити смуток. А так при тих великих радощах усе буде потрохи закрити ся хоробою, тож вони стануть ся для нього зовсім будними, а через те тривалими. Іншж мусів докончє сьогодня ще й для того, що до завтра підросли би трохи вуса, а через те зробив би на Краньцовській слабше враженє собою. По такій розвазі пішов ні надто радісний, ні надто сумуючи, як раз у такім настрою, якого вимагав його забобон, щоби все було гаразд.

Краньцовська ждала на нього й сьогодня. Отяке вже не з нетерплячкою, але з несупокоєм. Коли роздумала собі на самоті, що з сього всього може скоїти ся, то трохи перелякала ся. Вчора навіть рада була, що Славко не прийшов. Мала час розважити собі докладно постанову, як має заховувати ся супроти нього. Тепер тільки була неспокійна тому, бо бояла ся, чи вдасть ся їй виконати сю постанову. Вона пізнала вже себе, що як тільки побачить Славка, то забуває зовсім на те, що передом собі поставовила. Коли дивить ся на нього, то набераєть ся якогось дивного почуваня. А те почуванє заставляє її язик говорити таку мову, яку вона зовсім не паміряла.

Вчора роздумувала цілий день над сею справою. Погодила ся вже з тою думкою, що їй вольно мати свого приятеля. Уяже хоч би з тої одинокої причини, аби пімстити ся на своїм нелюбі. Одначе були до сього ще три важні причини. Що перша. Загальне перекo-

нанє, що вона має такого приятеля. Бо помнувши навіть сплетні її мужа, ніхто розумний не повірить, що вона вдоволяєть ся таким пяницею, як її подруг. Друга причина, що вона почуває таки потребу полюбити якогось мужчину й забавити ся з ним. А третя, що їй любові ніщо не стоїть на перешкоді. Бо одно, що її подруг на цілі тижні пропадає з дому, а друге, він їй не важив ся би нічого сказати, хоч би навіть довідав ся про се. Удавав би, що не догадуєть ся нічого. А хто знає, чи й не був би з того радий, що й вона має якийсь гріх на душі. Бо тоді не бояв сяб її так дуже за своє пянство, як тепер боїть ся, тай мав би причину до нових „вандрівок". А від них він уже не відвикне.

Славкаж вона дуже полюбила, бо здавалось їй, неначе він подобає зовсім на той образ, який вона в серци своїм носить. Змалювала собі сей образ у хвилях горя й зневіри. Тоді, як сиділа самотою й роздумувала, що сини її се діти алькоголіка. Старший син не проявляє ніяких здібностей, мабуть учити ся не зможе. Молодший, хоч уже йому два роки, не вміє ще говорити, а надто мав уже гістеричні напади. Змалювала собі сей образ тоді, як роздумувала над тим, що загибла свій вік молодий. Ані одна мрія молодости не справдила ся, все сталось як раз на виворіть. Соромить ся навіть показати ся між люде. Здавалось їй, що ніщо инше не може її ждати, як лиш усякі сподівані й несподівані нещастя.

Сей вимріяний образ був противенством до її подруга: з виду й з удачі. Але вона не знала, чи сей образ виринув передом, заки пізнала Славка, чи може саме Славкова поява змалювала їй той образ. Досить того, що Славко подобав на нього. Особливо своєю вдачею.

Краньцовська хотіла мати мужчину тихого, смирненького, що сидів би завсіди біля неї тай був їй слухняний. Через свою мовчазність і сум подобав Славко на такого. Любила також Краньцовська його невинність, бо вона думала, що він зовсім невинний. Остогидла їй фізична любов. Вонаж зазнавала ся любов від чоловіка, що не вдоволяв ся своєю жінкою, але приставав також із усякими повіями. Тож Славкова несміливість чарувала її серце. Хотілаб його видіти таким завсіди. Та попри се ні за що в світі не згодила ся б, щоби Славко задля своїх мужеських забаганок шукав собі иншої жінки. Він би сим опоганив себе в її очах так, як її подруг. Із другогож боку виділа, що Славко не є зовсім вільний від таких забаганок. Той нападистий поцілунок у лісі, що відобрав їй на хвилю всю приману любови, та був ніщо инше, як саме така забаганка. А навіть вона сама почувала часом до нього несвідомо фізичну любов. Вона — старша жінка та розуміла ся вже на таких почуваннях. Нераз тягло її щось силоміць, щоби його обіймити або хоч доторкнути ся з легонька кінчика його носа. Або ті обійми в лісовій будці, коли кругом гуділа буря. Вона зробила се з переляку, а отже дрожала на цілім тілі з любови.

Тепер здавалось їй, що зловила ся в якусь пастку. Бо коли відкажеть ся, то стратить Славка. Він тоді шукати ме таких жінок, як її подруг. А тоді він для неї пропащий, хоч би навіть пересиджував з нею всї дни й усї ночи. Також поцілунків відмовити йому не може. Вонаж хоче відкрити перед ним усї тайни свого серця, мусить його до себе зосміливити. Бо нїчого їй так у житю не бракує, як людини, що перед нею могла би відчинити свою душу. Сьогож їй доси не судилось зазнати. А попри

те все обіймав її серце страх перед скандалом. Вона знала, що належати до иншого серцем і душею, то се більша зрада подружної вірности, аніж належати тілом. Отже загальне переконане про якіюсь неславу лякало її дуже. Хоч розуміла, що се забобон, защеплений їй із малечку, то все таки не могла розлучити ся з тою думкою, що доки лиш любить другого, то се їй вільно, колиж віддасть ся йому тілом, то вже стане ся простою повією. Тоді й сама затратить пошану для своєї особи.

Отакіж гадки зродили в ній почуване, що вона сама зловила ся нечаче в пастку. Бо відмовити Славкови — не сміє, пристатиж на його забаганки не може. Вона вірила непохитно, що приязнь із Славком вижене з її серця дотеперішню гризоту. Із другогож боку бояла ся, що ся приязнь та нажене на її душу непереможний несупокій душевний.

Такими думками мучила ся Краньцовська цїлий учерашній день. Аж у кінци додумала ся до постанови, котра навела на її серце розвагу. Постановила собі зачинити супроти Славка всякі натяки любовні. Колиж він сього бажає, нехай сам допоминаєть ся. Тоді вона йому не відмовить. У любовних обіймах скаже йому, що він своїми забаганками намагаєть ся їх любов споганити. Колиж се не поможе, то нехай робить, як знає. Але почин і заохота від неї самої не сміє вийти. Тоді в неї буде совість чиста. Неслава на неї в їй очах не може спасти, бо все стало ся на супереч її волї. Колиб тільки вдалось їй заховати при Славкови сю задуману здержливість. Бо доси як його тілько побачить, то теряє зовсїм свою постанову. Якась дитиняча веселість обхоплює її серце. Стаєть ся тоді такою бесідливою, що не може вдержати свого язика. Завсіди вихопить

ся з таким словом, яке зовсім не наміряла сказати. От і тоді, коли посилала за ним Шарльоту Адже хотїла його лиш на те мати при собі, щоби показати йому свою байдужність, а тим часом зачала йому докоряти Варварою, хоч не мала до сього нїякого права, бо їх із собою доси ще нїщо не лучить

Але тепер постановила бути панею свого язика. В жаден спосіб не скаже ані одного необдуманого наперед слова. Можнаж ті натяки залишити. Є й без того об чім розмовляти.

Вже бачила Славка крізь вікно, вже лиш із трудом відгонила сердешний сміх із своїх маленьких губок, уже аж тягнуло її щось вибігти насупроти нього, а все таки не забувала про свою постанову. Ждала на нього в малій світличці, що біля веранди. Не рушить ся відсїля, нехай її шукає. Але він не шукав, бо сеж була найближча світличка.

Увійшов до неї з підстриженими вусами. Трохи не кинулась і не вицїлувала його за те. Зовсім не з тої причини, що се його занадто прикрасило, але для того, що він її послухав та що задля неїж їхав до міста навмисне до фризієра. Подумала собі на свого нелюба з тими великими вусищами. Ах! якіж вони гидкі! Він же мачає їх завсїди в пиві, в страві, розчісує щіточкою зо свинської шерсти! Здало ся би Славка похвалити за його слухняність, за те, що хотїв зробити їй приємність, що такий добрий для неї Але нї, сеж були би знов натяки! Не питати меть ся навіть, де він був учора, бо з такого питаня та зійшла би таки розмова на вуса.

Попросила його сїдати й розпитувала за читальню, а в серци тїшила ся, що таки перемогла свій непосидющий язик. Наказала йому

говорити те, що вона хоче, а не те, що яякови було би мило. Славко відповідав від нехотя; він надіяв ся инакшого привіту від Краньцовської. Та вона помагала йому в відповіди. Розпитувала про кожду частину будови окроме. Чи вже стіни виліплені, чи дах покритий, чи вже є який стіл, лави, то що? Рада би сама побачити те диво вороницьких гайдамаків. Може підуть там.

— „А ви чого так нахмурились? Гнівасте ся, чи що?“ —

Він сидів туманом. Той сум, що нападав його в часи пристрасти, переміг його тепер зовсім. Його очи, що в них малювала ся похіть, соромили ся самі за себе й утікали лячно від її погляду.

— „Вам, бачу, знов, щось сіло на ніс. Мушу я вам те „щось“ зігнати“. — Усміхнулась і з легонька доторкнула ся своїм пальчиком до кінчика його носа. Була свідома сього діла, навіть намірила його. Отже мала совість спокійну, бо не вважала се за ніякі натяки, тільки була переконана, що мусить його якось розрухати. Але він сидів мовчки. Його несміливість смішила й бавила її. Уважала за свій обовязок додати йому трохи відваги. Зачала йому допікати Шарльотою. Певне він почуває щось до Шарльоти, бо видко, тужить за її товариством.

— „Я не дбаю за ніяку Шарльоту“ — відповів він сердито. Був у такім настрою, як той мужчина, що сидить на самоті з любкою, а то хтось навмисне приходить і заважає. Тай ся сердитість бавила її.

— „Ну! Не сердьте ся, я жартую. Адже не маю найменших причин уважати вас за такого, що одну жінку цїлує, а за другу думає!“

Тай се вона не мала за ніякий натяк. Навпаки, була переконана, що говорить йому „мо-

рали". Адже молодий чоловік повинен знати, що жінок не гарно зраджувати. Але попри те можна йому ще трохи Шарльотою допекти, бо инакшим способом годі від нього слова добути.

— „Кажіть же, куди волите піти? До ліса, чи до читальні? Як хочете до ліса, то я можу вам зробити ту вигоду, що лишу вас у лісі самих із Шарльотою".

Він відповів на те знов сердито, що йому все одно, куди, лиш аби без Шарльоти.

— „В такім разі не забудьте ся знову. Таких нападистих поцїлунків я не приймаю. Ви в загалї не вмієте цїлувати, пане Славку. Натиснули мені губу до зубів, що аж болїла. Ось вам за те!" — При сім слові вдарила його по руцї Се також, на її думку, не був нїякий натяк. Совість у неї чиста; вона тільки хоче йому пояснити, що й поцїлунком можна зробити жінцї прикрість. Уважала навіть за вказане навчити його, як має цїлувати, щоби з сього був сякий-такий смак. Для того говорила далї:

— „Ви, пане Славочку, мусите собі затямити, що люде цїлують ся на те, щоби собі й другому зробити приємність, а не на те, щоби комусь заподїяти біль. Цїлувати треба легонько тай, ждати на відповідь, бо поцїлунок без відповіди не має й половини того смаку. Не вжеж аж я мушу вас учити, ви самі не знаєте!!"

Дивила ся на його захмурене обличє й не могла здержатись від веселої усмішки.

А він подумав: — „Уже зачинаєть ся!". Зараз вскинуло йому на губі горячковий міхурець. Сей міхурець його свербів, а він його легонько гриз зубами. З таким сильним битєм серця, що аж дух йому заперало, ждав у горячковій нетерплячці на дальші слова й учинки Краньцовської.

Слів посипало ся ще багато, але вчинок не наступив жаден Славко почував ся сердитий і здивований. Краньцовська говорила без перестанку, але Славко її не чув і не розумів. Пересидів так майже безпритомно аж доти, коли вже було час іти на обід. Краньцовська бавила ся за той час дуже добре. Вона любила дивити ся на сього несміливого мужчину, що з такою ввагою мовчки слухає її мови. Який же він невинний! Вона бачить, що він має мужеські забаганки, але мабуть сам навіть несвідомий того. Як раз противенство до її мужа, що не хоче з жінкою й посидіти дома та не видить у ній нїщо инше, як тільки самицю. А ще на додаток навіть неперебірчивий, якої раси ті самиці!

Просила Славка, щоби лишив ся з ними на обід. Але він відмовив ся. Казав, що дома ждати муть на нього. Про себеж подумав, що нема ніякого рахунку лишати ся, бо видів, що з його думок сьогодня вже жадна не сповнить ся, а зрештою втратив би пообідне спанє.

— „Коли не можете лишитись у нас, то ми вас проведемо“ — сказала Краньцовська. Почула в своїм серци вдяку для нього тай хотїла йому показати її своїм супроводом. — „Ви заслужили собі нині на те. Проведемо вас аж до читальні“.

Вийшли всї четверо. Шарльота з Мундзьом ішли не передї. Краньцовська не вгавала балакати. Говорила, що їй імпонують „гайдамаки“. Вона любить їх за те, що мають якусь ідею, тай так безоглядно йдуть до неї. Вірила польським ґазетам, тому говорила про безоглядність. Славко трохи оживив ся. Йому все здавало ся, що читальняний будинок се по части його дїло. Розповідав їй про крамницю й просив її, щоби брала в ній товари. З охотою на те пристала.

Для служби буде брати доневно, а для себе, коли товари відповідати муть добротою

На читальняним будинку вже повзав ся бляхарь. Побивав дах. Стіни вже були вставлені, тілько вікон іще не було. Краньцовська не могла зо Славком розлучитись. Не подобало їй провожати його — далі, для того прийшло їй на думку, що тепер він повинен їх провести назад. Сміяла ся з такої видумки, але не попускалась її. Славко хоч нерадо, мусів іти назад. Мовчав уперто, не намагав ся навіть бути супроти неї чемний. Його надії не сповнились і він сердив ся Думав про свій забобон. Чому він не справдив ся? Адже мабуть усе заповідало ся добре. Для чого нараз усе попсувало ся? Лютив ся на Краньцовську. Вона зачинає й не кінчить: тільки дратує його. Послїдними днями набрав довіря в своє поводженє. Се довірє відобрало йому пошану для Краньцовської Як перед тим не важив ся навіть подумати про якісь блискучі стрітнин з нею, так тепер мав те переконанє, що вона має обовязки супроти нього й не хоче тих обовязків виконати. Тільки дратує його. Зліть розберала його й він був готовий сю злість їй показати.

Вона помітила його невдоволенє. Зразу її се бавило, але коли він уперто мовчав, стала ся непокоїти. В решті сказала йому се:

— „І чогож ви знов надули ся, стара дитино?“

Не обзивав ся.

— „Та скажіть же!“ — напирала вона. — „Мені здаєть ся, що коли ви на мене гнівaєтесь, то повинні сказати мені, за що? Може хоч стільки я варта в вас!“

Схопила його за руку й потиснула Він кивнув сердито головою на Шарльоту, що йшла з Мундзьом перед ними. Краньцовська засміяла

ся. Догадала ся причини його невдоволеня; він сердитий, що Шарльота їм заважає. Тішила ся тим дуже, що він волить бути з нею на самоті.

— „Ах, Боже мій! Щож я тому винна?“

— „Як би ви, пані, не хотіли, то її б тут не було“ — відповів Славко сердито.

Вона знов узяла його за руку: — „Не будьтеж дитина! Адже вона не розуміє ні пів слова з того, що ми говоримо.“

— „Ат!“ — сказав Славко. — Вона сміяла ся. Вимагала від нього, щоби говорив виразно, бо вона такої мови не розуміє.

— „Чи то люде лишень говорять із собою?“ — запитав ся Славко глибокоумно. Її на радощах аж під серцем скоботало, що й він та здобув ся на патяки.

— „Ну! не гнівайте ся, завтра вже будемо самі двоє.“ Знов доторкнула ся його руки.

— „Ат!“

Вона сміяла ся, — „Чесне слово вам даю, що не розумію сеї мови. Се може з литовська?“

Він думав над тим, як би їй свою думку сказати. В решті придумав: — „А завтра скажете знов, що завтра. Ви все, пані, відкладаєте на потім. Зачнете й не кінчите.“

Вона дивувала ся. Не пригадує собі нічо таке, щоби могло дати йому привід до такого перекопаня про неї Він лютив ся, що вона така недогадлива, а не мав відваги сказати, чого від неї хоче.

— „Скажіть же, пане Славочку!“ — просила вже його на правду. — „З таких недомовок та родять ся потім непорозуміня й кваси.“

Славко соромив ся й лютив ся. Соромив ся виповісти свою думку, а сердив ся на Крыньцовську, що вона не догадуєть ся. Аж у кінци лють перемогла сором і Славко обізвав ся:

— „А ви, пані, зачали говорити за поцїлунок — —“.

Вона счервонїла ся на лиці тим вогнем, що долоні на нїм не вдержати, так пече. Потім ухопила Славка за руку:

— „Кінчіть же ви!“ — говорила з нетерплячкою. — „Менї докоряєте, що я не кінчу, а самі цілий час розмовляєте недомовками.“

Його голос дріжав, бо стукіт серця трусив йому горло:

— „Ви, пані, обіцяли навчити мене, який смак у поцїлунку.“

Неначе зняв величезний тягар із свого серця. Отже воно таки стукало далї.

Краньцовська не випускала його руки з своєї, тиснула її, але говорила зовсїм спокійно:

— „Одно, що я вам се не пообіцяла. Я казала тільки, що ви не вмієте. А друге...“. Вона стала, придержала Славка. Глядїла в слїд за Шарльотою, чи далеко відійшла. Потім говорила пошепки:

— „А друге, ви сього від мене не домагали ся“

Дивила ся йому в очи й усміхалась. А він думав: — То ти, небого, схочеш, щоб я від тебе домагав ся всього!“ — Почув у собі якесь невдоленє, наче якїсь несмак. Вона випустила його руку з своєї й обоє пішли далї. По хвили мовчанки, буцім зовсїм не навязуючись до своїх попередних слів, сказала Краньцовська:

— „Прийдїть із полудня. Чи ви не можете нїколи покинути свого занятя?“

Він надумував ся. Постановив прийти.

— „От видите, вже все в порядку. А тепер мене гарно перепросити за те, що гнївали ся без причини.“

Були вже біля дому Краньцовської й мали розходитись. Він брав її руку, щоби поцілувати, а вона розкладала пальці, підносила їх у гору так, що він не міг їх уловити. Її се тішило, а його дратувало. Розійшли ся.

Вона була дуже рада з себе. Таки вдержала свій язик, про вуса не згадала й словом. Совість мала чисту. Те, що після сього станеть ся, то станеть ся не з її причини. Була рада й зо Славка.

А Славко не був радий ні трохи. Ані одна справа не зложила ся так, як він про се мріяв. Давно йому знакома зневіра закрала ся на ново до його серця. Се й з полудня не варт іти. На що? На пусту балаканину. Але що стало ся з його забобоном? Із тим забобоном, що завсїди справджував ся. Хіба би він тепер Славка здурив? Се не може бути! Ніяким світом! У пїщо, але до слова в пїщо так Славко не вірив, як у той забобон. Тільки тепер якось вони оба не порозуміли ся.

І Славко задумав ся. Задумав ся глибоко: Всї сили умислові зібрав до купи, напружив їх і радив ся з ними, в чім він схибив своєму забобонови. Ага! Є, найшов! Ой, який же він дурень! Сама доля дала йому притоку журити ся, а він не журив ся! Адже зараза, зараза. Тільки було нею перелякати ся, загризти ся, а за те в Краньцовської збирав би самі тріюмфи. Так же ні! Він собі байдуже про заразу. Зараз таки потїшив ся, що вона його не вчепить ся. Та хто знає, чи Славко здужає журити ся коли тою зарозою так, як того треба на те, щоби його мрії здійснили ся?! Але ще попробує. Попробує навіть піти до Краньцовської, бо почуває по собі, що щось його до неї дуже-дуже тягне. Не вірить навіть, чи вдало ся б йому лишити ся дома, хоч би й завзяв ся.

Обідом наїв ся до цілковитої втоми. Щезла сердитість, щезла зневіра, щезла пристрасть. Сї всї почування зійшли ся в одно й перекипїли ся в одну велику дрімоту Очи дивили ся, але видїли не все. Вони так привикли за такий довгий час заплющувати ся по обіді, що тепер у них затемнювало ся, хоч були отворені Ноги, руки й инші частини тіла по черзі завмирали, хоч Славко ще жив і думав.

— „Піду по підвечірку" — потїшив ся Славко й лїг.

Але по підвечірку заворот голови, кислота в роті, здепервоване й сердитість, скажена сердитість. Ніяким чином не спромога прочунятись. Чи хотїло ся б Славкови в такім станї десь їти на любовні сходини?! Нехай чорт ухопить і Крапьцовську й усї жінки й його з ними!

VII

На другий день вибрав ся Славко до Крапьцовської. Зараз по другім снїданку. Ішов у бадьорім настрою духа Цїлу передопівніч перегадкував над тим, які його виглядп па любов Крапьцовської. Перекопав ся, що дуже добрі. Видів, що вона його любить і все для нього зробить. Ішов тепер як на жнива, збирати врожаї, що їх доля так щедро для нього засіяла. Серце в ньому хололо, а цїле тїло проймала солодка дрож. У мисли його розбирало дожиданє забороненого, а тим самим милїщого щастя.

Ідучи попри читальню, почув Славко відти крики. Поглянув і побачив, що читальня вже докінчена. Вступив до середини. У правій комнатї находила ся крамниця, вже заповнена товарами. Петро Оскомюк обібрав ся за крамаря. Стояв за лядою й продавав. Купцями були

самі дїти, що їх поприсилали родичі за справунками. Поміж ними стояв Гринько. Закупивсю ковбасу й не знав, що з нею дїяти. Держав у руках фляшку горівки й намовляв Петра, аби з ним пив. Петро не тільки не хотїв пити, але ще кричав на Гринька, щоби вступив ся й не заважав йому.

— „Але я вас дуже прошу, напийте ся зо мною. Напиймо ся, Петре, за Варвару, аби вона ще сконала сьогодня до вечера!“

— „А я тебе дуже прошу, відчепи ся ти від мене по добру“ — відповів йому Петро.

Дїти стояли, позирали на Гринька й тиснули в кулачках гроші.

— „Пийте, Петре,“ — достоював свого Гринько. — „Я хочу з вами цїлу ковбасу зїсти“.

— „Зараз ти будеш їсти пісок на дорозї, лиш не вступи ся!“

Петро зачав питати ся дїтей, за чим вони прийшли. Як побачив Славка, сказав йому, що будинок уже скінчений.

— „Зовсїм скінчений?“ — запитав ся Славко.

— „Зовсїм“.

Славко задумав ся. Щось мав зробити після скінченя будови й не міг собі нагадати що. Петро говорив далї:

— „А вчера засудили Неважука на три добі, а нашого Потурайчина на чотири тижнї. Та Неважукови байдуже, він таки сьогодня пішов сидїти. Але за Потурайчином нам жаль. Подав ся ще на рекурс до висшого суду, коби йому Господь поміг. Отак воно, паничу; мужикови нїщо не вільно, зараз пани замикають. Але ми собі так постановили, що нехай нас усїх посажають до кремінаду, то ми свого не покинем ся. Дуже ті Поляки не люблять, як Русини приходять до розуму!“

— „Потурайчин на чотири тижні" — сказав Славко не розуміючи навіть, що Петро говорив; він тільки чув слова та не розумів їх значіня. „Се не те — думав про себе — я щось инше мав зробити."

Вийшов на двір, бо Петрова бесіда перебивала йому думки. Тут на самоті пригадав собі. Має роздумати над тим, що йому тепер із собою зробити, адже два роги вже минає від часу вигаданих іспитів Родичі йому скажуть, нехай уступає де до якого обовязку. Щож йому тепер діяти? Думав і не міг придумати нїяк. Стояв стовпом і дивив ся в землю. Не завважав навіть, як попри нього вилетів Гринько за Петровою підмогою. Не чув Гринькового відказуваня Хоч Гринько кричав порядно. Але не на Петра. Відказував на Варвару й присягав ся, що вона ще здохне до вечера.

Славко думав заєдно: Що йому тепер робити, куди йому дїти ся? Ага! Нагадав. Адже йти там — під лубин. Чогоя він тут іще стоїть? Пішов бігцем на те своє давне місце. Ішов хутко, широкими кроками, трохи наперед похиленнй. Неначе тїкав перед чимось.

Застав лубин на давнім місци. Се був лубин мішаний, синїй і жовтий, під приоранє. Синього більше, чим жовтого. Але цвіту на нїм уже в загалї менше, бо головні гони вже відцвили. На них показали ся купками, як би хто поналїплював, стручки. Неначе слимаки, такі здорові та круглі. Тай гречка за деброю вже відцвитала. На місци цвіту показали ся гранчасті зерна, одні чорні, а другі ще зелені.

Славко сїв на давнім привичнім місци, крутив несвідомо дзиґари один за одним тай без перестанку курив. Журив ся. За тих кілька днів назбирало ся тої жури багато-багато Забута Славком набрала ся тихцем сили далеко

більшої, аніж перед тим. Тепер обхопила Славкову душу немов той горячий перун, що обхоплює цілий будинок нараз від верьха аж до споду. Не бачив Славко собі пїякого порятунку. Коби хоч та заразa мала міць над ним Нехай би його підкосила, щоби залїг без тямки. Нехай би його завела до шпиталю й там точила його доти, доки зовсїм не розточить. Але й ся надїя показуєть ся Славкови марна, бо він чує, що мабуть із неї не мати ме потїхи. Не показала ся ще доси та либонь уже й не покажеть ся.

Ще одинока розрада — спанє. Тодї жура не має над ним сили. Коби хутче до обіду, ляже тодї горою. Почуває в своїм серци якесь тяжке олово. Воно привяже його до ліжка ланцюхами й прожене ті муки від нього

Надбіг „льорд“, зовсїм мокрий Такий пес любить лїзти в воду для прохолоди. Мабуть найшов якусь криничку в дебрі тай там і скупав ся Льорд істріпав ся біля Славка, скропив його водою й лїг. Виставив із морди довгий язик і дихтїв борзо. Дивлячись на нього, нагадав собі Славко Краньцовську. Аж сам перед собою засоромив ся. Не вжеж він міг припускати до своєї голови такі дурниці?! Адже се смішно й подумати, що яка це будь жінка та візьме його на вдержанє! Правда, доси Краньцовська мабуть його любить, але як довідаєть ся, хто він, то тим глибший буде в її очах його впадок, чим вище вона його цїнила. Не почував ся тепер Славко достойним пїякої жінки опріч Варвари й на неї схожих. Не мав би вже відваги вказати ся на очи Краньцовській. А на яку не будь любовну розмову з нею тепер би його язик і не повернув ся.

Отакі гадки зносили Славка, заки не пішов до дому й не відогнав їх спанєм.

А Краньцовська? Вона навіть не знала добре, до якого фаху лагодить ся Славко. Хотїла його мати таким, яким він тепер був. Ждала на нього вчора й сьогодня. Вчора сполудня думала, що Славко чим не будь та перешкоджений. Не була би нікому повірила, що Славко через спанє не прийшов до неї. Адже вона не без радощів завважала, яким жаром він до неї горить: Сьогодняж гадкувала собі, може він що не здужає. Адже він, хоч уже мужчина, та в її очах хлопець зовсїм невинний. Легко могло стати ся, що він із надмірної, незаспокоєної пристрасти трохи хорий. І веселість і жура обхоплювала її душу на переміну з тої причини. Таке дознаку мала почуванє тоді, як завважала в своєї маленької дитини горячку, що віщувала проколюванє перших зубів.

А Краньцовська знала те знемаганє з любовної пристрасти. Пригадує собі тепер дуже докладно. Була тоді ще дуже молода. Мешкала з родичами в місті Х. До них приходив із часта медик; вона його називала „паном Ясьом“. Хотїв з нею женити ся. Хоч родичі пантрували, то він усе виглядїв таку догідну хвилинку, що цмокнув її в губки По таких поцїлунках вона завсїди почувала ся якась нездорова; голова її боліла, а цїла була якась нездорова, майже в горячці Не розуміла тоді причини того знемаганя, тепер же їй мило все те нагадати собі, бо вірить, що Славко як раз те саме переживає.

Не судилось їй вийти заміж за свого Яся, хоч любила його дуже. По скінченю медицини він пішов до Боснії й там напитав собі тяжкої хороби. Тепер вона знає, що то за хороба, але тоді не знала. Родичі казали, що се дуже погана хороба й вимогли на ній, що вона розійшла ся з Ясьом. Він тепер є лїкарем окружним

у західній Галичині. Живе старим кавалєром. Приватної практики не має ніякої, бо мабуть терпить на параліжу ніг. Тепер їй здаєть ся, що ліпше булоб для неї, як би була вийшла за нього. Але родичі не хотіли пристати на се в жаден спосіб. Вона була в них одиначка, тож родичі були певні, що ще лучить ся їй якийсь королевич. А то ніхто не лучав ся, хоч вона була не без маєства. Зашкодило їй те, що загнала ся в літа. Старий не мав сміливости старатись о неї, а молодий не хотів.

Тимчасом батько її вмер, а їй доходила ось-ось трицятка. Стара мати налякала ся, що дочка по її смерти лишить ся самотою. Для того сама постарала ся про те, що в них зачав бувати Краньцовський. Гарний був мужчина. Вона з самого першу його навиділа. Та тепер уже не може порозуміти, чи та прихильність до нього мала свою причину в тім, що вона його любила, чи може в тім, що вважала його за свого визволителя з дівоцтва.

Вийшла за нього заміж насупереч усяким пересторогам. Бо її перестерігали перед сим подружєм усякі люде. Одні говорили їй просто, а другі писали анонімні листи. Говорили їй, що Краньцовський великий пяниця, а писали, що він неслюбний син баронової. Але все те не відстрашило її подружити Краньцовського. Припускала, що се люде з зависти хотять їй відраяти. Так воно по трохи й було. Одно те, що не всьому вірила. Друге те, що неслюбне походженє не вважала ніяким гріхом, а пянство не вважала тяжким гріхом. Думала, що як оженить ся, то встаткує ся. А третє, дійшла вже до того віку, що нїкуди було їй довше ждати. Тим більше, що мати наперала на дочку доконешне виходити заміж. Бояла ся старенька, що вже її вік не довгий.

Чи Краньцовський дійсно неслюбний син баронової, властительки Воронич, про се Краньцовська доневно не знала. Ніколи не допитувала ся про се свого подруга. Деякі події казали догадувати ся, що воно зіправди так. Перше всього, мабуть таки на бажанє баронової, купила в неї Краньцовська двіста морґів ґрунту за своє віно. Ціна купна була дивно низька, ледви сто корон за морґ. Та хоч се самі піски, то все таки на так недавні часи в прирівнаню до мужицьких ґрунтів се купно по стороні Краньцовської було золотим інтересом тим більше, що Краньцовський вибрав найлїпший ґрунт. Далї, що зараз по весілю побудував ї чоловік на сім ґрунті теперішні будинки, а своїх грошей не мав Мабуть те віно дала баронова на будинки. Також дивувало Краньцовську, що мати ї подруга, опріч на весілє, не показувала ся ніколи до них. Краньцовська навіть не знала, де вона тепер обертаєть ся. Батько Краньцовського буцїм давно вже вмер.

Щось мусіла знати про се небіжка мати Краньцовської та се знатє забрала з собою до могили Коли Краньцовський дуже пиячив, то Краньцовська хотіла звідатись, де пробуває його мати, щоби написати їй про поведенє ї сина. Отже мати Краньцовської завсіди відрадила їй таке писанє. Натомість у досаді грозила Краньцовському, що напише бароновій про його поведенє та ще випоминала йому, що се було бажанєм баронової, щоб він женив ся та що лиш завдяки його жінці держить його баронова в Воронічах.

Також неясна була Краньцовській справа, чи Краньцовський тут лиш завідателем баронової, чи може арендує ї добра. Сам Краньцовський не завсіди однако говорив. Бо раз

казав, що має відсилати чинш, а другий раз, що чистий прибуток. Із тим прибутком чи чиншом відїздив Краньцовський раз до року до баронової. Але Краньцовська не знала доневне, як він ті справи полагожує. Часом навіть здавалось їй, що він лише цезає на свій звичайний „вандер“.

З рештою їй не залежало нїщо на тім завідательстві, чи на тій арендї. Навпаки, вона все була в страху з тої причини. Бояла ся, що її муж пропє колись грошї баронової, а Краньцовська для ратованя його перед криміналом мусїти ме нарушити своє вїно. Вона волїлаб, щоб він спекав ся вже раз тих дібр баронової. Думала, що тодї не мав би за що впивати ся, бо всї доходи зі свого ґрунту вона сама побирає. Хоч завсїди він усе те від неї досї вмів витуманити.

Своєю дорогою в своїй недосвідчености вона дуже помиляла ся. Перецїнювала прибутки зі свого ґрунту. Не числила те, кілько коштує її вдержанє, бо се вдержанє покривав Краньцовський прибутками з ґрунтів баронової. Здавалось їй, що все було би по давному Вдержанє би нїчого не коштувало, або дуже мало, а чистї прибутки зо свого ґрунту складала би На всякий спосіб відобрала би мужеви спромогу впивати ся.

А він зачав пяничити зараз по двох місяцях, як оженив ся. Пропав тодї лиш на три днї. Небіжка мати мешкала при них. Обі вибрали ся відшукувати його. Найшли в жидівськім шиночку обдертого, пяного, в товаристві таких обідранцїв, як сам тодї був. Послухав їх і вернув з ними до дому. Взагалї на першім року вертав з нею завсїди до дому, кілько разів його відшукала. А на другім року вже тїкав

і ховав ся перед нею. Мусів свій час відпиячити. А той час чим далі, тим усе був довший. Зразу вистарчала йому тридцівка. Потім тиждень, а послідними часами менше двох тижнів не забавляв ся.

За кождим наворотом до дому каяв ся й приобіцював, що вже поправить ся. А вона йому вірила за кождий раз. Попросту думала, що чейже надійде колись така пора, що він уже раз „вишумить ся“ й устаткує ся. Уже навіть здавалось їй раз, що настала така пора. Се діяло ся перед трьома роками, як й мати вмерла. Був тоді на своїй вандрівці, вернув на самий похорон її матери. Присяг їй тоді, що вже встаткує ся. Поїхав навіть із жінкою на другий день по похороні до міста й присяг у костелі від усяких трунків на ціле своє житє. Видержав так чотири місяці. А потім як пропав, то вернув аж за два тижні.

Тоді переконала ся Краньцовська, що се в нього вже така натура. Він сам не в силі її перемогти. Отож удавала ся до лікарів, спроваджувала всі ліки, які де вичитала, або які їй хто порадив. Колиж і се нічого не помагало, то вона вдавала ся до ворожок. Тепер уже бачить, що на його на ліг ліку нема.

Від смерти матери не мала навіть перед ким пожалувати ся на свою недолю. З ніким не жила, в нікого не бувала опріч Матчуків і своєї тітки Марії. Та Матчукам, як людям чужим, не признавала ся до всього, а тітка Марія якісь дивні давала їй ради на те. Вона була стара панна. Але не з тих старих паннів засушених, набожних і ворожиць мужчин. Навпаки, виглядала здорово й червоно, любила забавити ся, особливо в мужеськім товаристві. Про неї ходили вістки, що вона ще й доси має свого старого коханка. Отож ся тітка раяла

Краньцовській, щоби й вона найшла собі яку потіху, коли її подруг бавить ся без неї.

Краньцовська на таку раду тільки сердила ся. Думала, що тітці не штука таке говорити, бо вона не розуміє гризоти Краньцовської. Як би вона мала діти й такого мужа, то певне відійшла би їй усяка охота до таких жартів.

Тепер найшла собі розраду в Славковій приязни Як тільки його бачила, забувала про все своє горе. Якась дитиняча веселість закрадала ся до її серця. Навіть ті тітчині поради не здавались їй тепер такими занадто дивними.

Та сьогодня вона трохи занепокоєна тим, що Славко не прийшов. Може бути, що він трохи знемагає. Але здаєть ся їй, що те знеманіє повинно ще вчора проминути Зрештою вона знає по собі, що така слабість не заважає зовсім тому, аби ще раз повторити причину слабости. А Славко мабуть пестить ся; трошка головка заболіла, трошка зденервований тай уже має себе за хорого. Зовсім не вважає на те, що хтось може ще більше денервуєть ся, як його не бачить. Постановила віддячити йому тим самим добром. Завтра він уже допевно прийде до неї. Отже розчаруєть ся так само завтрішнім днем, як вона розчарувала ся сьогоднішним. Бо вона поїде завтра до міста. Має орудки, що залагодити може їх й пізніше. Отже навмисне поїде завтра. На безпечне він буде їй за те докоряти. Тоді вона скаже йому, нехай він також засмакує трохи розлуки. Як він один день, так вона мучила ся через два дни. А він не має нїякого оправдання, бож приобіцяв їй прийти. Для приятелїв же треба слова додержувати.

З такої причини поїхала Краньцовська на другий день до міста. Рада була, що має Славка чим подрочити. Та Славкови й не снило ся

відвідувати Краньцовську. Він зачав своє попереднє життє. Ходив під лубин, ховав ся перед людьми немов який злочинець і журив ся своєю давною журою.

На третій день не вдало ся Славкови докінчити порпаня ямки. Прийшов до панотця Сенько Гриципин і питав ся Пазї за Славком. Пазя справила Сенька до саду. Привітом Сенька налякав ся Славко дуже. Так само як тоді, коли Пазя зловила його при порпаню ямки.

Сенько переказував Славкови просьбу Краньцовського. Він вернув уже з вандрівки ще вчера в вечір. Ночував у Сенька. А тепер просить, щоби Славко доконешне зараз прийшов до Сенька.

Сенько так настоював на Славка, що Славко мусів піти. Пішов одягти ся, бо був у полотняній, без краватки.

Сенько мешкав у тій ґрупі хаток, що недалеко двора. Отже не хотів іти дорогою попри читальню. Казав, що сюди за далеко. Він знає ближчу дорогу стежками. Як повів Славка тими стежками, то він аж язик вивалив із утоми. Бо ті стежки крутили ся дебрами й горбами, переходили через людські обори, забігали в лїс і губили ся десь над річкою. За те нескушно було йти, бо по дорозї підслухали розмову Іванихи з дочкою тай стрітили Грицька кривого.

Ішли краєм лїса попри Іванову хату й почули, що Іваниха картає свою дочку, Гандзю, що прийшла сьогодня до матери в гості. Сенько приостав, щоби послухати, тай Славко з ним.

Вониж обі стояли за хатою, обернені спиною до лїса. Дочка висока, може трохи вища від матери. Мабуть через те, що дочка держала ся просто, а мати трохи похилила ся.

— „Та як пан до тебе залицяється“ — говорила Іваниха — „то чого ти, дурна, фиркаєш ся? Ти йому годи, як можеш. Пристань на все, що він тобі каже. Не бій ся, він тобі багато не пошкодить, уже старий. Ледви волочить ті сухі ноги за собою. А будеш мати, дівко, вигоду І гроші дасть і одягне тебе красно, ще й горівки напєш ся, кілько схочеш. Тай мамі принесеш. А він пан гойний. Як я була позавчера в тебе, то він мені дав рипський срібний лиш за те, аби я тебе намовляла“.

— „То йдіть ви з ним“, — відповіла дочка — „коли він вам припав так до вподоби. А мені не розказуйте!“

— „Я не розказую, бо я тобі не маю що до розказу, ти вже на своїм хлібу. Але я тобі раджу так, як рідна мама. Не будь, дівко, дурна! Ти з своїм розумом нічого не дослужиш ся. Послухай ти мене старої. Я бувши тобою та би собі з паном накладала, кілько би він забаг. А попри те найшлаб я собі жовнїря, привела на світ дитину: Плати, пане, за гоцки! Бо нині суд не питаєть ся, від кого дитина, тілько питаєть ся, чи ти, пане, заходив собі з мамою“.

— „Не говоріть мені се“ — відповіла дочка — „бо я не любю й слухати за діти. Ще мені такого клопоту треба“.

— „Ти не любиш слухати, бо ти дурна. А щож ти собі на світї божім гадаєш? Ти може рахуєш на те, що вийдеш заміж? А я тобі кажу, що нині люде помудріли. З голою ніхто вже не хоче женити ся. Шукають ґрунту або грошей. Тай за голака також не варт іти заміж. Лише петлю на шию та від разу вмерти, аніж у з піднях що дня копати. А так дитиня дала би-сь до мене, а сама до Львова в мамки. Кажу тобі, що двадцять пять корон місячне платять. Тай годують, аж розперає“.

Дочка таки не хотіла пристати на мамину раду.

— „Ти собі рахуєш, що доробиш ся на службі. А я тобі кажу, що нічого не доробиш ся. Тепер нічого не маєш тай потім нічого не будеш мати. А ще собі то подумай, що за пару рік тай по твоїй службі. Поки молода, то беруть, а як постарієш ся, то вон! А в Прусах як? Не знаєш? Заки пішлють де до роботи, то ставай, дівко, перед дохторями, як до бранки. І в очи загляне і в зуби, всюди. Чи здорова, чи не минув сороковий рік. Як найде найменший ґанч тай махай назад, відки прийшла. Ти не знаєш, як тато твій журить ся, що з тобою буде? Та ти вже дівка. Твої ровесниці мають уже по двоє дітей".

Сенько зі Славком пішли, а ті дві ще далі правдали ся. Славко не знав, чия правда з тих двох жінок, чи материна, чи доччина. Постановив запитати ся Потураїччина про ся справу при найблищій нагоді. Сенькож обстав за матерю. Непитаний зовсім Славком обізвав ся до нього

— „Іваниха правду каже. Тепер настали дуже тісні часи: як не маєш свого, то при чужім не притулиш ся. Де хто давно чув за старого парубка?! А тепер таки в нашім селі, такім маленькім, є щось кільох, що їм уже минуло тридцять. Про женячку їм ні гадки".

Славка заболіло дуже се слово. Він доси не задумував ся ніколи над тим, кілько йому літ. Мав себе ще за дуже молодого, бо бачив, що заки зачне свій самостійний проживток, то ще неодин рочок пробіжить. Аж ось довідуєть ся від Сенька, що для парубка тридцять літ, то вже старість. А Славкови тридцятка вже не за горами. Погадав собі, що до старої грижі прибула ще нова. Журити меть ся ще й віком

і ся жура його вже не оставить. Славко ще гірше посумнів.

Як вийшли з лїса, стрітили на стежці Гринька. Ішов супроти них. Із обох кешенів стирчали йому фляшки. Лїве лице мав червоне й напухле. Як тільки їх назирив, виймив одну фляшку й частував Сенька пивом. Сенько приостав і показував пальцем на Гринькове підпухле лице.

— „А дивіть ся п-паничу!“ — говорив Сенько до Славка, не зважаючи зовсїм на Гринькову прищуку до питя. Неначе Гринько не був чоловік, але якийсь пень. Так говорять про того, хто зсунув ся з глузду. — „Дивіть ся, як йому лїве лице напухло. Се з бійки; так били в морду! К-кождий б6 правою рукою та все в л-лїве лице. Тому так напухло“.

А Гринько не вгавав просити. Відважив ся навіть припрошувати Славка до пива. А Сенько гикав ся далї:

— „О-отак причепить ся до кождого так бють. Що як би на лївака лучив, то поправив би його в праве лице. Усе лекше! Бо лївак б6 в праве лице. Але в нас уже нема лїваків. Був Іван Савоків та вмер. Тепер же к-котрий відки та все правою рукою в лїве лице! Тільки Павло Гаєвий та бив ковбасою по зубах. Гринько його також частував. Учора в читальни. А Павло відобрав ковбасу, та по зубах, та по зубах! Ковбаса груба, тверда, а однако покришила ся на дрібні шматочки. Доневно мав зуб нарушити!“

Аж тепер обернув ся Сенько з бесїдою до Гринька:

— „Ану покажи зуби, чи не вилетїв котрий?“

— „Що там зуби?“ — сказав Гринько. — „Напийте ся зо мною пива!“ Сенько не відповідаючи, пустив ся йти.

— „Не хочете?" — крикнув йому в слід Гринько. Підніс фляшку в гору, щоби її кинути з розмахом до землі. Але криві пальці не послужили. Фляшка вихопила ся з руки й упала легко на пісок Не збила ся. Тоді Гринько зачав її товкти запятком. Потім приповідав:

— „Отак би я Варвару. Отак її, отак!"

Як нагадав собі Варвару, то товк із таким завзятком, що фляшка тріскла.

Ті два обернули ся й приглядали ся Гриньковій роботі. Потім пішли далі. Сенько говорив:

— „Він удає Краньцовського. Д-де тобі, жебраку, рівнати ся з паном жонцом. Він пан, а тебе бє, хто не хоче".

З Гриньком уже ніхто не хотів приставати. Всі ним гордили, всі ним помітували. Ніхто не вмів би сказати, з якої причини, хоч усі знали, що як раз від тепер Гринько не належить уже до людського товариства На ділїж причина сеї погорди була зовсім зрозуміла. Гринько не належав уже до мужицького стану. Ані господарь, ані робітник. Хати не мав і не міг уже мати. Робити не здужав, бо каліка. Ще доки була надія, що оженить ся з Варварою, доти люде вважали його собі рівнею. Тепер же, як ся надія пропала, то Гринько — хоч іще мав гроші — та належав уже поміж жебраків. Тай то до жебраків найбільше зненавиджених, бо молодих і злодійкуватих.

— „Він удає пана жонцу" — сказав ще раз Сенько. — Учера зайшов собі до Івана-музики, приніс горівку, пиво, ковбасу, тай: — „„Грай мені!"" — каже до Івана. А Іван, не бій ся, то також такий, що очима вздрить, то руками озьме, їсть, пє, гроші від нього туманить тай грає, доки ніхто не видить. А як сусіди дослухали ся тай стали зазирати попід вікна, а він Гринька за обшивку та на двір:

Уступи ся, жебраку, не паскудь мені хати. Ще й дав йому на дорогу кілька полишників, бо не хотів із своєї охоти вступати ся"

Потім розказував Славкови про Краньцовського, як він забавляєть ся в Івана-музики тай хвалив ся, що Краньцовський дуже зчаста кінчить у Сенька свій вандер. Пані жонцова все приходить до Сенька забирати свого подруга.

— „Дуже він добрий і п-порядний чоловік" — говорив Сенько — „але йому щось пороблено. Як його якась біда причепить ся, то водить світами."

— „Десь йому мусить бути тепер соромно!" — сказав Славко. Бояв ся, що Краньцовський перед ним стидати меть ся за своє пянство. З такої думки робило ся Славкови дуже неприємно.

Сенько подумав трохи. Не знав, що поставить у кращім світлі Краньцовського, чи сором, чи байдужість. Виміркував собі, що для пана краще стидати ся пянства. Тому обізвав ся до Славка:

— „А-а та певне, що має йому бути соромно. Таже він баронової сини, а то така паскуда з ним стала ся сеї ночи. Пив квасне молоко без перестанку, так його палило в середині. А потім уснув такий зморенний, а рано коло нього (вибачте за слово) так, як коло малої дитини Я мусів досвіта бігати ще по рум до корчми, бо не міг витримати. Ще — видко — його час не минув".

Ще перед самим порогом Сенькової хати вагував ся Славко, чи йти йому доразу до середини, чи може заждати, аж Краньцовський його сам закличе. Дуже було йому ніяково стрітити ся з Краньцовським; думав, що він так стидати меть ся, що й не погляне на Славка.

Але Сенько не дав йому довго дожидати. Просив до середини.

Славко схиливши ся, щоби не вдарити ся в одвірок, уступив несміливо до хати. Краньцовський сидів на лаві за столом, а перед ним мала плескатенька фляшочка з румом, трохи надпита, тай чарка. Волосє на голові побурене, вус один у долину, а другий стирчав до гори. Видко було, що в ночи приліг його до подушки. Червоні очи й неголене обличє робили його вигляд якимось страшним.

Устав, як побачив Славка, й досягав головою аж під сволок, бо хата на його зріст за низька. Заговорив до Славка захриплим голосом і здивував своєю мовою Славка не трохи. Бо показало ся з його мови, що він не тільки не стидаєть ся своєї вандрівки, але навпаки, чванить ся нею. Уважає її за якийсь подвиг. Передо всім сміяв ся зо Славка, що Славко тоді так хутко втік від нього. Потім хвалив ся, що за час своєї вандрівки спав усього дві ночи. Зрештою лише стілько мав спання, що трохи дрімав у корчмі за столом. Хвалив ся також тим, що дуже мало їв, а найбільше намагав напитками. За найбільшуж свою заслугу вважав те, що пропив усї гроші, які мав при собі, а опріч того наробив іще чимало довгу. Капелюх, черевики й усю одежу мусів узяти на борг, бо давна була так зніжечена, що викинув її до каналу. Дійсно Славко завважав, що Краньцовський уже не в тім безполім анґлезі, але в літній, маринарковій одежи, що встиг її вже добре помняти, бо спав не роздягаючись.

Розказував іще далї Краньцовський, що теперішня вандрівка одна зі слабших. Йому її перебили, тому він її не докінчив. Мусїти ме незабаром на ново її відбувати. Давнїщі вандрівки були лїпші. Передторік, пригадує собі,

що на одній вандрівці та вийшов із дому в таку пору, що жито ще зеленіло таї стояло на ниї. Як же вернув, то воно вже пожовкло таї геть вилігло.

— „Зовсім змінилась околиця“ — сміяв ся Краньцовський. — „Тямиш, Сеньку?“

— „А-а ч-чомуж би я не ть-тямив?“ — образив ся Сенько. — „Таж пан жонца тоді також начували в мене“

Жалував ся Краньцовський, що борода його свербить, бо непідголений. Колиж Славко заявив готовість принести йому бритву, то він памісць відповіди, пальляв собі чарочку руму, протяг трохи руку й показав Славкови. Рука з чаркою грусилась, аж рум вихляпував ся.

— „Видите, як делькотить?“ — казав Краньцовський. — „То якеж моє голеня? Я би підрізав ся“.

Потім розповідав Славкови, яку має просьбу до нього. Просить його, щоби пішов до його пані й приготовив її на прихід Краньцовського. Залежить йому передовсім на тім, щоби його жінка не думала зле про нього. Бо він учора довідав ся, що мав відгрожувати ся своїй жінці тоді, як вона приїздила зо Славком до міста. Також довідав ся, що він мав пускати про жінку якісь сплетні. Отож він дає слово чести, що нічого з того не тямить. Та баби такі дивні люде, що чоловік ляпне по пяному, то вони зараз роблять із того цілі історії. Він удаєть ся тепер до Славка з цілим довірєм, що Славкови вдасть ся зєднати собі його жінку.

— „Ви любите держати ся бабської запаски“ — сміяв ся зо Славка. — „А такі мужчини мають послух у жінок. Скоро ви ще не заглагоїте якось моєї жінки, то вже й не знаю, до кого вдати ся. Тоді хіба мені вертати ся назад на вандер. Чи як кажеш, Сеньку?“

Сенько якийсь час кривив лицем, аж у кінци всміхнув ся. Достоту, як би те обличє вже забуло тай через те не могло доразу потрафити на сміх.

— „Т-та хіба так".

Славко відмовив ся зробити Краньцовському сю послугу. Казав, що справі не поможе, а радше зашкодить, бо він не вміє з жінками розмовляти ся. Славко таки не мав сміливости показати ся на очі Краньцовській.

— „Алеж саме така вдача як ваша припадає жінкам найбільше до вподоби" — говорив Краньцовський. — „Ви скажіть лиш кілька слів, решту вона собі сама доповість. Уже як я вас прошу зробити мені сю вигоду, то знаю для чого. Адже..."

Не міг докінчити своєї мови, така сильна гикавка його напала. Пожовк і дрожав на цілім тілі Потім сів, ухопив із поспіхом чарку з румом і випив. Не діждав ся полекші від одної. Наливав другу. Рука трусилась, а рум виливав ся на стіл. Випив другу, трохи полекшало. Забув, що мав Славкови сказати. За те говорив до Сенька:

— „За мало одної фляшини, мусиш скочити ще по одну. Мені треба цілий день ниї по трошки попивати..

— „Як треба, то нічого не поможе", — сказав Сенько.

Краньцовський не переставав просити Славка. Вже не вимагав від нього нічого більше, як тільки, щоби повідомив його жінку про його поворот із вандрівки До просьби Краньцовського прилучив ся й Сенько. Намовляв Славка зробити Краньцовському сю прислугу.

Славкови здавало ся з початку, що ніяким світом не згодить ся піти до Краньцовської Отже таки в кінци послухав просьби. Найбільше

промовила йому до серця Сенькова намова. Не мав своєї волі Перед котрим чоловіком почував пошану, то не міг опертись його намові. А від часу будови читальні почував пошану до всіх Вороницьких мужиків. Іще не розумів, для чого саме, але вважав їх лїпшими від себе. Вже злагодив ся йти, коли прийшло йому на думку, що се ще за рано. Ніколи так рано не ходив до Краньцовської, через те не мав відваги в непривичній порі показувати ся до неї. Пішов би, але в одинадцятій годині, а тепер лиш пів девятої. Краньцовськомуж залежало на тім, щоби зараз.

— „Алеж не бійте ся“ — перекопував Славка — „не застанете мові жінки в неґліжу. Вона встає в літї, особливож як мене нема дома, найпізнище в шестій годині рано. Тепер буде в кухни, а ви зайдете з другого боку від веранди“.

Ще більшого заходу треба було, аніж перше, щоби спонукати Славка йти зараз, негайно, до Краньцовської. Його лякала дуже непривична пора відвідин. Мав таке почуване, неначе в незвичайній порі всї мешканцї й сам дім Краньцовської та стають ся якимись зовсїм инакшими, йому незнаними. В решті вдало ся Сенькови намовити його

Пішов, але лишень для браку волї оперти ся намові На ділїж усе таки лякав ся непривичної пори. Дивував ся дорогою з поведеня Краньцовського. Надїяв ся застати його засоромленого, а тим часом застав його зовсїм удоволеного собою. Славко не міг собі се пояснити. Але потім надумав ся. Адже в поведеню Краньцовського нема нїчого дивного. Кілько разів Славко чув від товаришів хвальбу з того, що вони та запивають ся цїлими ночами. Кілько

рази чванив ся неодин, що він по пяному зробив таку й таку дурницю! А навіть його шваґер, отець Радович, инакшої розмови з ним не мав, як тільки про свої подвиги в нетверезім стані. Чим же ріжнить ся Краньцовський від них усіх? Хіба тим, що більше пропиває. Але й вони би стілько пропили, як би мали. Такий погляд, що Краньцовський негодяй, розпустили жінки. Передо всім сама Краньцовська. А звісно, що жінки мають менше образованя від мужчин. От Сенько вважає Краньцовського за порядного чоловіка.

По такім міркованю постановив Славко взяти Краньцовського в оборону перед його жінкою. Через те набрав відваги зайти до неї.

Але та відвага трівала лиш доти, доки Славко не наближив ся до двірських будинків. Тут відвага оставила його зовсім. Те саме почуване, що наказувало йому не ворохнути ся в повозці при обіймах Краньцовської, хоч дуже невигідно сидів, те саме почуване не пускало його тепер до середини. Стояв і не міг себе змусити рушити ся з місця. Розумів те, що як би тут, біля нього, напився ся Сенько або Краньцовський, то він би пішов. А так стояв, викидав, аж набере сміливости. Але чим довше вагував ся, тим сміливість слабшала. Дознаку, як той боягуз, що тікає зострахи. Чим хутче й довше біжить, тим більшого собі страху нагонить.

Уже переконував себе, щоби тепер вернутись, а прийти опісля. Хоч знав, що се лиш пусте оправданє, бо він і потім не прийде. Аж нараз одна думка зелектризувала його цїлого й вирвала страх із коренем із його серця. Подумав собі, що сеж лучаєть ся йому добра нагода здурити Краньцовську й викрасти з її губок той смашний поцїлунок, що вона йому пообіцяла. Адже вона ще доси не знає, хто

він. Уважає його за рівню собі. Потім довідаєть ся, що він її здурив, але буде вже запізно. Навіть не могти ме його насварити, бо він не покажеть ся їй на очі. Краденаж річ смакувати ме йому так, як і заслужена.

Сильне бажанє додало йому відваги, закрило його розум темрявою. Про ніщо инше не думав. А як же?! Навіть боязкий песик та закрадаєть ся до чужої каменицї аж на третій поверх, хоч знає допевно, що там його вибють, бо вже били не раз і не двічі. Але може, може вдасть ся хоч один разочок глипнути на любку.

Пішов Славко з твердою, неподатною постановою. Почував ся так, буцім се його послїдне передсмертне бажанє. Виконати має його тепер або вже ніколи. Зайшов від веранди, попробував двері, замкнені на ключ із середини. Біда! Отже не налякала його ся перешкода. Зважив ся йти навкруги, попри кухню. Ішов неначе той лицарь помежи градом куль. Страх мав великий. Отже завзятє й відвага більші.

У сінях стояла бочка з водою, бляшана коновка й березовий віник із довгим держаком; десь мабуть во стелї змітали павутинє. Не злякав ся. На право двері до кухнї, на лїво до якоїсь комнати. Пішов на лїво.

Якась стара баба застеловала ліжко.

— „Де паня? Менї зараз треба панї“. — Славко говорив із поспіхом, неначе сповіщав про пожежу.

Баба покинула стеленє й вийшла. Рипнули двері від кухнї. У Славкових грудях застукало серце

— „Уже їй каже. Ануж Краньцовська не схоче вийти до нього?!“

Радив ся свого забобону, одначе не розумів його відповіди. Такий був зденервований, що не міг спокійно розмовити ся з своїм забо-

боном. Щось баба варить ся. Се не добре віщує.

Аж ось рипнули знов двері Воріг наближаєть ся. Перша битва неминуча. Баба ввійшла. Горячим бажанєм Славка було, що вона йому приносить відмову, то нехай би ще не говорила. Відповідь була добра; перша битва виграна. Славко зітхнув. Переказувала Краньцовська, щоби Славко на неї заждав, вона зараз прийде. Баба завела його до тої малої світлички, де він доси заєдно стрічав ся з Краньцовською. Ішов через чотири комнати якийсь роздратований. Неначе не пізнавав сих комнат, хоч бував у них нераз. У світличци не мав відваги сісти, неспокій його не покидав.

А Краньцовська сьогодня не здужала: боліла її голова й кряжі. До тогож усього довідала ся в місті про нові події, що її дратували. Постановила навіть зараз по десятій годині лягти до ліжка, щоби не бачити ся зо Славком, бо вона надіяла ся, що він надійде. Ще навіть не чесала ся сьогодня.

Відхилила трохи двері від світлички тай просила Славка, щоби їй сказав причину свого приходу, бо вона ще не одягнена.

— „Я мушу, пані, з вами бачити ся. Дуже важна справа“. — Славко говорив із розпукою та мав намір, як би вона не хотїла ввійти до нього, силоміць відчинити двері.

По голосі його пізнала Краньцовська, що він зіправди приходить до неї з такою важною справою, що її ніяк не можна відкласти на потім.

— „То прошу. затримайте ся хвильку, я зараз“.

Пішла перед зеркало. Боліла її так сильно голова, що здавалось їй, неначе лице її від того болю споганїло. Але зеркало показувало

инакше. Тільки очи сталисъ якісь скляні, лицеж як звичайно Вона не подобала на свої літа, здавала ся молодшою. Маленечкі губки, дрібні черти лиця, густі, гоненькі брови, буйне волося уймали їй літ. А понад усе утлість її тіла й жваві, неносидющі рухи робили її зовсім молодою. А саме, не так молодою, як те, що нїхто не вгадав би її віку.

Тепер накинула на себе білу хустину, щоби зовсім закрити волосє. Так прийшла перед Славка Уважала за важнїщу річ оправдувати браки своєї краси, анїж слухати новин, із якими Славко зайшов до неї. Передо всім зачала від хустини. Видко, не навиділа її. Отже зовсім неслушно! Бо хустина прикрашала її далеко лїпше, чим капелюх. Славко забув язика в роті, побачивши маленький, кругленький кружочок, що ще докладнїше виднів ся при білій хустині.

Нарікала також Краньцовська на свою пораню спідницю. Тай се неслушно, бо вона додавала її утлій постати якоїсь таємничости. Глядючи на неї в тій звичайній поши, Славка аж серце заболїло. Із заздрісним сумом думав собі, що вона дуже гарна, на причуд!

Краньцовська сіла й узяла ся рукою за чоло; від бесіди розболїла її голова ще дужче. Потім завважала, що Славко стоїть біля неї.

— „Сідайтеж, пане Славку, не церемоньте ся. Не повірите, як мене голова болить: я навіть не завважала, що ви стоїте“.

Славко сів і сказав їй, що Краньцовський уже вернув.

— „То се та важна справа?“ — Хвильку мовчала й знов хапала ся рукою за чоло.

— „Я знала, що він вернеть ся, вчора довідала ся в місті“.

Тут Краньцовська розповіла Славкови, що її муж дістав від пана Шубравського кілька-

надцять тисяч корон на аґітацію. Бо вибори до сойму вже розписані, а пан Шубравський кандидує.

— „А то все на мою голову. Він гроші пропє, а я потім мушу платити. Я вчора радила ся тітки, що маю робити. Тітка раяла не дати ані крейцаря. Але то все так діється, кажуть мені, що не потребую платити, а потім та сама тітка лякає мене скандалами, як би я її послухала й не заплатила. Бо він уміє тітці придобрити ся".

Хоч була хора, отже розговорила ся: так дуже допікала їй та виборча аґітація її мужа. Може бути, що він сі гроші не пропустить, але за те мати ме нагоду зараз по виборах завдати собі новий вандер, а кошти сеї прогульки вже вона заплатить. Було би лучше стало ся, як би приятелі пана Шубравського не могли були відпитати її мужа Нехай би був отам де западав ся. Все би менша страта, аніж при сій новій події. А так його відшукали на те, щоби тепер зовсім явно міг тягати ся по селах

— „І який він із біса хитрий" — говорила далі. — „Вже вдаєть ся до вас за посередництвом Чи знаєте, для чого він вас посилає? Він думає, що я піду по нього. Бо очивидно не має лиця сам приходити. Я доси була така дурна, що ходила по нього. Кажу вам, ціла комедія виходила з того. Варта сміху. Я тепер не можу вам те все розказати, бо хора. Але як видоровію, то розповім вам докладно про ті комедії. Бо він по такім повороті клякає передо мною, перепрошує, присягаєть ся, що вже більше мене саму не лишить".

Знов ухопила ся рукою за чоло, бо біль голови не дозволяв їй нагадати собі, що ще мала сказати Славкови. За хвилю пригадала.

— „Він прислав вас, а не кого иншого, бо ніхто вже в селі не важить ся йти до мене з таким посольством. Бо я кождого сварю. А він до вас удав ся. Хитрий! Але й я вже навчила ся хитрости. Не піду, щоби мав там сконати. Яким лицем вийшов із хати, нехай таким уходить. Я вас прошу, щоби-сьте йому се сказали. А ще ліпше зробите, як зовсім не покажете ся йому на очи. Се буде для вас ліпше. Бо він як унадить ся, то приходити ме до вас після вандрівок на ніч“.

Славко вважав, що тепер уже надійшов слушний час сказати Краньцовській своє бажанє. Заки вона до нього надійшла, склав собі був цїлу фразу на сю тему. Одначе тепер не міг зважити ся сю фразу їй повторити. Обізвав ся тільки несміливо:

— „А я би просив ту обіцянку“.

Вона силувалась усміхнути ся. Та скривила лишень болючо своє лице, але на сміх не спромогла ся.

— „Тямлю дуже добре, пане Славку! Але мусите мені сей раз вибачити. Хіба ж не видите, яка я хора?“

Зневіра й розпука обгорнула його душу. Думав, якими словами напятнувати таке її поступованє. Врешті сказав:

— „Я догадував ся, що ви, пані, відложите знов на завтра“.

Вона ж йому хутко відповіла:

— „Але ж, пане Славку, не будьте дитина. Чи ви не розумієте, що то значить слабість? А опріч того я така зденервована тим, що мене ще чекає з тою аґітацією! Вірьте мені, так мене голова болить, що я вас ледви бачу. Даю вам слово чести, що як тільки трохи вспокою ся, то зроблю вам усе без вашої просьби. Ви не маєте за що мені докоряти. Адже ви самі

не приходили через два дни. Певне були-сьте хорі. Але все не так, як я тепер, а отже таки не прийшли".

Славко налякав ся. Йому здавало ся, що вона говорить про його заразу. Але прикмета затаювати в собі свої тайни не оставила його й тепер. Сказав їй, що він не був і не є хорий.

— „Тим гірше для вас. Бо я не винна, що ви прогавили нагоду"

— „То не маю вже чого надіяти ся?" — запитав ся він серднто.

Вона ак проспла ся: — „Але ж, пане Славку, змилуйте ся! Клену ся вам на все в світі, ну, на нашу знакомість, що се сьогодня неможливо. Ви порозумійте, що до такого поцілунка, як я вам пробіцяла, людина мусить мати відповідний настрій. А я не то, що не маю настрою, але присягаю вам, що як би мене хто доторкнув пальцем до лиця, то я би крикнула Така я нервова".

Славко відвернув голову й дивив ся десь у бік. Вона його знов проспла: — „Не дуйте бо ся, пане Славку! Прийдіть завтра, я трохи вспокою ся. Щиро не знаю, як вам те сказати, щоби ви порозуміли Одним словом, по тім усім, що я перебула вчора в місті, потребую що найменше три дни, аби прийти до себе. А отже для вас роблю виїмок. Завтра як лиш трошки вспокою ся, то виконаю свою обіцянку. А сьогодня вірьте мені, що се неможливо. Зрештою, як упрете ся, то вже пристану на сю муку. Але аби-сьте знали, що почуєте такий сам смак, як там у лісї! А ще до того буду кричати тай нарікати, що через вас болить мене гірше голова".

— „Та я не думаю вас примушувати, коли не хочете" - відповів Славко сумно.

Вона встала: — „Який же бо ви невірний Годі мені вас переконати. А я вам даю найсвятіше слово чести, що лишень із трудом здержую ся, щоби не показати вам своє роздратованє. Ось подивіть ся, що я в приступі роздратованя зробила. Та хоч знаю, що з сього вийде маленький скандал, отже таки не покину ся свого".

По сих словах вийшла до другої комнати. Якийсь час шукала й найшла запечатаний лист. Взяла його в руки й застановляла ся часочок над тим, чи би не вволити Славкову волю. Не могла ніяк. Ще би за оден поцілунок нічого їй не сталось Але вона була певна, що він не вдоволить ся одним. А тоді вона може заслабнути направду тай пролежати довгий час у ліжку. З рештою боїть ся, що зі зденервованя може так поводити ся супроти нього, що він се возьме за зневагу. А опріч того зденервованє й біль голови додавали їй упертости. Адже — думала собі — я маю також право домагати ся від першого поцілунку якоїсь приємности. .

Вернула ся й показала Славкови лист. Був заадресований до пана Шубравського.

— „Я написала тут цілу правду й не перебирала зовсім у словах. Скоро пан Шубравський так забаг бути послом, то нехай сам іде людей розпивати та перекуплювати. Нехай сам покаже з себе ошуста та дурисвіта. Слово в слово я йому так написала. Як не вірите, то я лист розпечатаю".

Славко не домагав ся сього. Вона знов хапала ся за чоло, бо біль голови не зволяв їй нагадати собі дальших слів листу.

— „Я знаю, що з сього вийде маленький скандал, бо те саме можна було написати трохи делікатніше. Але нехай уже так лишить ся.

З рештою мені вже все одно: пан Шубравський знає, що за зілячко мій муж. Та мабуть їм таких треба".

Славко сумував. Навіть не застановляв ся над її словами. Тільки відчував розпуку, що вона не хоче вволити його волї. Вона як була зденервована, тож його сум не мягчив її серця, а радше дратував її Більше з привички, як зо щирости просила його, щоби не гнівав ся

— „Не хочете мене розуміти, пане Славку! А я вам кажу щиру правду, що зараз лягаю до ліжка, така я хора".

Він вийшов, не слухаючи її запросин, щоби навідав ся до неї завтра. З мужеської вдачі задержав Славко непарушену одну прикмету, що в таких справах не хотів розуміти ніяких речинців. Така забаганка має бути йому виконана зараз, негайно.

Ішов неначе вибитий. Розмірковував собі, що се все не для нього. Не дивувала його зовсім відмова Краньцовської. Мав таке переконане, що се заслужена для нього річ Яким же правом він, безіспитенко, найгірший понад усіх, та посмів мріяти про якесь приятельство з такою панею?!

— „Копнула мене в порядку", — думав собі — „ще хибувало, аби мене вибила по пиці, так як Варварка Гринька!"

Дивував ся тільки, що його про се забобон не перестеріг. Але ні! Перестерігав, лишень Славко не розумів його вищого голосу. Адже вже для того, що він ішов до Краньцовської такий певний своєї справи, та не могли його відвідини вдати ся. Він же хотів уже вертати ся з дороги. Лишень неподатна постанова викрасти в Краньцовської її приобіцянку спонукала його зайти до середини.

З другого ж боку, якої мари казала йому Краньцовська підстригати вуса? Хіба вона ще на добавок кепкувала собі з нього! Аж голову похилив і присоромився ходи з сорому Може підстрижені вуса спогани́ли його до чиста. Адже мати жалувала дуже за його вусами тай казала, що йому не гарно з підстриженими А він, дурень, так вірив Краньцовській. Коли б казала йому голову обголити, то обголив би був!

— „З нудьги, що чоловіка нема при ній, та забавляла ся мною. А я, дурень, підстригав вуса, купував воду на волосє, робив із себе варіята на її втіху Тото десь обоє з Краньцовським сміяти муть ся надо мною!“

Уявляв собі, як Краньцовські регочуть ся, аж за боки беруть ся Лють розібрала його страшенна.

— „Ах ти, шельмо!“ — сказав до себе в голос. Тепер розумів Грицька дуже добре. Можна жінку любити, а разом із тим ненавидіти з цілої душі. Уже перед тим нераз сердив ся на Краньцовську. Але та сердитість обхоплювала його мимохіть, без наміру. Тепер же ненавидів її з цілою свідомістю. Любов і ненависть одна одній помагала й обі рвали Славкови серце на шматочки.

Думав уже навіть над тим, щоби якось німстити ся на Краньцовській. Але чув ся безсильний супроти неї. Се його також боліло Порадив собі так, що творив у своїй голові такі події, в яких він знущаєть ся над Краньцовською Фантазував собі дуже немилі ситуації для неї та ще й приповідав їй: — „Отсе тобі за те, що так мене обдурила!“

Як би ті його фантазії справдили ся, то хто знає, чи Краньцовська остала ся б між живими?!

VIII.

Розуміється ся, Славко не вступав уже до Сенька Грицишиного. Пішов просто до дому, де застав уже другий сніданок. Та хоч забобон його не дав йому сьогодня ніякої втіхи, отже мусів Славко перебути ще одну неприємність. Прийшлось йому вислухати докори від свого батька й стати ся причиною суперечки родичів.

Від кількох днів не мав панотець на кім зігнати серця. У неділю спробував уже сварити в церкві святого Николая. Як по службі божій розійшли ся люде з церкви, то панотець закликав війта, що був також паламарем, тай показував йому на образ.

— „Чи ти втераєш коли сей образ?“

— „Ото робота! А чому ж би ні?“ — відповів війт. — „Адіть, як улискуєть ся“.

— „А чого ж він неоднаково дивить ся на очи? Видиш, яке праве око заскулене?“

— „Певне так намальовано“ — говорив війт.

— „Ти мені кажи, як намальовано! Намальовано було добре. Він дивив ся однако на обоє очей. А сьогодня дивлюсь, а в нього праве око заскулене. Я гадав, що ти може не втераш його, та може яка біда запаскудила йому око Але ні! Образ чистий, а він таки заскулив око. Чи дивп ся відси, чи відти, все заскулене“.

Панотець поступав ся назад, заходив із боків і разураз приглядав ся святцеви.

— „Та чого заскулюєш око?“ — говорив уже просто до святця. Святець ні чичирк.

Панотець пішов на право: — „Таки заскулене. Та чого заскулюєш?“

Панотець пішов на ліво: — „Чи не комедія? Та чого скулиш ся?“

Як би був святець писнув хоч однісеньке слово або вийт обізвав ся, то була би вже сварка готова. Але нїхто не обзивав ся, то ж панотець мусів перервати свою розмову... Лиш на відхіднім сказав із досадою буцім до себе, але мав на гадці святця:

— „Ти його втерай, а він на тебе заскулюють ся!“

Від тоді аж до сьогодня не мав панотець нагоди з ніким зайти в суперечку. Доля так запорядила, що все те мало скрупити ся на Славкови. Властиво панотець не мав наміру сваритись ані зо Славком, ані з ґмостею. Хотів лишень побалакати Коли ж бо сварка, притаєна в серци, лиш чатувала на те, аби язик обізвав ся У ту-ж мить скочила на нього. То ж панотець і не зчув ся, як зачав Славкови докоряти, а з ґмостею зайшов у суперечку.

— „Ти, Славку, хочеш подавати ся до суду“ — говорив панотець при сніданку. — „А чи ти подумав над тим, що маєш бути кілька місяців безплатним практикантом? Скажи мені, з чого ти будеш жити?“

Славко перестав їсти. Таке питанє вкололо його в саме серце Панотець помітив, що лучив як раз там, де мріяв. То ж смакував собі далі в такій розмові:

— „Ти певне рахуєш на то, що я тобі дам. А ти на мене не май надії, бо я не маю відки“.

Славко мовчав, але видко було по нім, що аж дрожить із зденервованя. Та се для панотця було за мало:

— „Я виджу, що ти собі се в лексі маєш, а я не жартую, не дам ані крейцаря. Я надіяв ся ще на жито, але вчора переконав ся, що

воно невидатне. Не маю відки, хоч бери мене на муки

Довголітним досвідом виробила собі ґмость відповідну тактику на панотцеві напади. Сею тактикою все його перемагала. Не виступати з неприятелем до явної битви, але змучити його супокійним поведенем. Отсе була основа тої тактики Ґмость завсіди мовчала і вдавала, що з панотцевої розмови не розуміє ані однісінького слова. Не догадуєть ся навіть, що панотець говорить до неї. Потім серед найгорячішої панотцевої промови відходила потихо до кухні, лишаючи закукуріченого вояка, щоби промовляв до стін і до вікон. Панотець стояв ні в сих ні в тих, поконаний своєю власною зброєю. Отже не могла ґмость сею тактикою послужити ся сьогодня. Хотівши Славкови помогти, треба було стати явно до битви. А помагати треба було доконешне. Ґмость видїла, що без підмоги Славко пропащий

— „Прошу вас“ — говорила ґмость буцім до обох. — „Може би вперед ізїли, а потім сварили ся“.

— „Хто сварить ся?“ — дивував ся панотець. — „Я лиш раджу ся, що з ним буде. Ти як сама казала, що жито сього року зле видає“.

— „Я казала, але може я жартувала? А ти знаєш, господарю, як воно видає?

Се був удар, заподіяний панотцеви з заду, ненадійно. Трохи його скалічив, одначе не зробив його нездатним до дальшої битви.

— „А хоч би навіть жито добре видавало“, — відповів панотець, удаючи, що його ґмостині слова не заболіли ані трошки — „то таки не можу нїчого Славкови дати. Длятого раджу ся, що з того буде? Що він собі гадає?! Ти кажеш,

що я сварю ся. А я не сварю ся, я журю ся. Нехай і він сам собі щось радить".

— „Не журіть ся ж так дуже, бо ще з жури похорубте ся" — знов говорила ґмость буцім до обох. — „Як буде Славкови треба, то я йому дам сама. А більше нікого нехай за те голова не болить!"

Здавало ся ґмости, що вже перемогла панотця. Отже ні! Нагнаний із одного боку, забіг підступом панотець із другого:

— „Отсе ж бо й біда, що все хтось та має йому давати. Час уже, аби те даванє скінчило ся. Чому другий дає собі раду сам?"

— „Який другий?" — запитала ся ґмость і поповнила сим запитанєм великий тактичний промах. Сама подала панотцеви зброю до рук.

— „Який другий? — повторив за ґмостею панотець та аж проспяв із радости. Буцім заманював ворога в чисте поле. — „А мужицькі сини? Та на що нам так далеко шукати? Озьмім мене самого. Що я коштував свого батька по матурі? Але не берім університет. Берім ґімназію. За мене платив батько по пять ринських, а я за Славка не платив менше шісдесяти корон".

Панотець навмисне помішав обі валюти, стару з новою, щоби вийшла з того більша непропорціональність. Славкови не лїзла страва крізь горло. Ґмость те завважала й зараз поспішила з підмогою.

— „Та дай уже спокій! Нагадав колишнє, як баба дівкою була".

Але панотець мав під рукою й новійші події.

— „Нехай буде по твоєму, що се вже передавнене, пропало" — говорив згідливо панотець — „але я тобі скажу за теперішні часи. Чужі дїти в його віку та не беруть від своїх

родичів, але ще їм посилають. Та Боже мене борони від того, аби я мав зійти на дїточу ласку. Я ще, Богу дякувать, сам зароблю на себе. Але ніхто не знає, як би то було батькови мило, коли би мав докази, що син за нього памятає. Я би не вимагав багато, аби він менї прислав на вдержанє, лиш аби він менї прислав знак, що не забув на старого батька. Нехай би менї прислав лиш одну корону на місяць, то й за се спасибі! Мав би я чим похвалити ся перед людьми, що ось якого я доброго сина маю. А то не тілько .."

Ґмость стратила терпець, промовила вже лукаво: — „А як же! Зараз би побіг до Василька-пастуха похвалити ся".

— „А хоч би й до Василька!"

Славко розсердив ся й устав від стола. Він часом умів батькови дігнати, особливо тоді, як батько говорив про золоті ковніри. Але сьогодня по таких невдачах не міг найти слів на свою оборону.

Панотець побідив на цілій лїнії. Тепер лиш мав використати розумно сю побіду. Те використованє смакувало йому лїпше як сама баталія.

— „Не розумію, за що ви обоє сердите ся на мене. Як би я неправду говорив, то можна мене й вилаяти. Але скажіть менї, що я тут злого сказав?"

Подивив ся весело на поконаних тай смашно говорив далї:

— „Я з вами раджу ся, а ви на мене сердите ся".

— „А я дякую за таку раду при їдї Тай каяжу вам із гори" — говорила ґмость буцім до обох — „відвоюйте своє на дворі, бо як зачнете ще таку раду при обідї, то я заберу

Славка до кухні, а ви тут радьте ся, з ким хочете".

По сих словах вийшла ґмость, а за нею Славко. Переможець лишив ся сам із сумними думками Знав, що ґмость не жартує. За близько підступив, переслідуючи поконаних. Тікаючи, вони зловили переможця на аркан. По татарськи.

Ґмость завсіди обставала за Славком. Навіть тоді, коли він сам здужав оборонитись. Він виріс на її очах, вона тямила його ще маленьким таї з привички вважала його за дитину. Через свою сварливу вдачу й недбалість стратив панотець раз на завсіди всяку прихильність у ґмості. Вона завсіди стояла за Славком проти панотця, хоч би часом навіть була панотцева правда. Зразила ся до панотця зараз на першім році, як стала його дружиною.

Вона була дочкою учителя в тім самім селі, де батько й мужа був священником. Приготовляла ся навіть сама на учительку. Але судилась їй ліпша доля, вийти заміж за панотця. Думала, що робить велике щасте, бо в тих часах священник — се найлїпша партія. І власне з тої причини, що ставляла за високі вимоги до свого мужа, зразила ся до нього зовсім. А через те до цїлого стану священничого. Для того не хотіла в жаден спосіб на те пристати, щоби Славко йшов на теольоґію.

Була переконана, що священник багато інтелїґентнїйший від учителя. А тим часом побачила, що її муж лиш має зарозумілість на свій стан, а більш нїчого. Має втїху в тім, аби когось зловити на такім учинку, щоби мав за що сварити. А вже аж гидко їй робило ся від того, що її муж властиво дитина. Привик, аби все за нього зробити, все дати готове під ніс, майже, аби годувати його з руки. Як лу-

чить ся яка найменша недогода, то він, намісь її якось поконати, йде до імости жалувати ся. Неначе до матери, хоч вона молодша від нього майже десять літ. Вона привикла дома, що її батько про все старав ся, усім завідував, у найскрутнійшій справі вмів собі порадити. Коли ж вийшла за панотця, переконала ся, що її муж ні до чого непригожий. Ціла господарка на її голові. Вона через те попадала в розпуку. Сама на тім не розуміла ся, а порадитись ні з ким Навіть розмовити ся не могла з панотцем. Не було про що. Його лиш цікавили такі події, при яких можна би когось насварити

Серед таких обставин прийшов до Воронич молодий учитель Дибяків. Називала його жартом: Дибко. З ним вона заприязнила ся. Скинула з себе гордощі попаді. Дибко знав їй у всім порадити. Що не знав з досвіду, то раз два розпитав у других і все ставав їй у пригоді З ним вона любила розмовляти і завдно бажала його товариства. Цінила його далеко вище від свого мужа. Хоч Дибкови того не казала. Мала таку вдачу, немилі справи таїти в собі. Дибко використав раз ту приязнь і поцілував імость. Вона йому того за зле не брала. Уважала се за загальний блуд мужчин, що беруть ся жінок цілувати. За себе не бояла ся, бо вона була з роду така, що не любувала ся в ніяких романсах, ні в дозволених, ні в заборонених. Коли ж кому мило її поцілувати, то що се їй вадить? На її думку навіть не подобало їй боронити ся. Була переконана, що лиш ті жінки боронять ся, котрі відчувають при поцілунках іще якісь инші бажаня.

Як панотець зловив їх на тім учинку, то вона відрядила Дибка, а сама налагодила ся сказати відважно панотцеви, що з Дибком мусить приставати, бо не має з ким инпим. Що ж

вона тому винна, коли Дибко так як кождий инший мужчина домагаєть ся від неї ознаків приязни? Мала намір сказати також панотцеви, що не зрікаєть ся й надалі приязни Дибкової з тої простої причини, що панотець не може їй дати тої приязни. Може бути, що в той спосіб хотіла зміпити панотцеву вдачу. Але до сього не прийшло Панотець намісь боронити загрожені права подруга, жалував ся перед нею, що вона його не любить. Жалував ся так сердешно, що вона мусіла його також пожалувати. Панотець заспокоїв ся сим цілком. Дибко бував у них по давному й усе йшло своїм порядком.

За два роки переніс ся Дибко в далекі сторони. Ймость не знала навіть, де він обертаєть ся та що з ним діють ся, чи оженив ся, чи остав ся неженатим. Тепер не знає навіть, чи він жиє. Та розлука з Дибком не справила їй великої прикрости. Мала забаву з дітьми. Зрештою привикла так до свого життя, що здавалось їй, ніби кождий муж такий, як і. Журила ся тільки тим, щоби її син не був схожий на батька.

Але про Дибка заховала память і до сьогодня. Нагадувала собі його завсіди в таких хвилях, коли сама не могла собі в чім порадити. Задержала його в своїй памяти ще таким молодим, як бачила його в послїднє. В її мріях перекинув ся він у якогось ідеального мужчину, наймудрійшого й найлїпшого. Хотїла, щоби син був схожий на нього.

У Славка не бачила злих прикмет. Часом лиш приходила їй сумна думка до голови, що Славко такий сам непорадний, як панотець. Але зараз потїшала ся тим, що Славко ще має право бути дитиною. Прийде слушний час, то Славко змінить ся.

Панотець чув велику пошану до ймості. Був переконаний, що як би не вона, то він би загинув із голоду. Ото ж тепер узяв собі до серця ймостину погрозу, що вона піде зо Славком обідати до кухні. Для того постановив не чіпляти ся вже при обіді до Славка Тільки одно його кортїло звідати ся, чи діправди жито зле видає, чи ймость лиш так жартувала. Зважив ся піти до кухні Ймость потвердила, що жито справді зле видає.

Але в сім випадку ймость помиляла ся. Жито видало так, як звичайно, лишень Іван забув ся тай сховав за багато для себе. Іван мав такий спосіб, що разураз при млинкованю збіжа, ховав трохи для себе. Звичайно чвертку. В стодолі попри поперешну стіну, складаючи солому, лишав вузенький прохід. Для безпеки закладав той прохід з переду соломою. Проходом тим можна було протиснутись аж до другої, поздовжної стіни в стодолі. Тут уже лишав Іван більше місця вільного й вистелював те місце мішками. Сюди зносив Іван усяке збіже й складав кожде на иншу купку. При кождім молоченю, як робітники йшли на обід, Іван відберав свою пайку. А відносив до дому в ночи. Але аж тоді, як уже стілько назбирало ся, що варт було потрудити ся.

Стодолу завсіди замикав панотець що вечера на ключ. Але в брамі від стодоли була маленька фірточка, що замикала ся з середини на гачок. Ото ж через цілих сорок літ, від коли панотець обняв парохію в Вороничах, правильно забував ту фірточку замкнути. Брама ніби замкнена, а до стодоли можна було зайти кождого часу дуже вигідно. Отсего ж то й бояв ся Іван. Ану ж злодій зайде й закраде то все, що Іван наскладав. Тому Іван закладав сам ту фірточку. Заходив до середини, закладав

гачок, а сам вилазив із стодоли попід стріху. В одним місци поміж платвою і латами, міг чоловік пролізти, бо кроква на кінци була відложена.

Також у такий спосіб виносив Іван із стодоли збіже. Виносив його мішком крізь фірточку, ставляв перед стодолою, потім вертав ся до середини, замикав фірточку й вилазив попід стріху Він зрештою про сі виходи не дбав, бо мав багато способів, куди дібрати ся до стодоли. Міг зайти попід підвалину, міг виймити одну дошку зі стіни, а навіть у прикрім разі міг пролізти крізь стріху Але вживав ті проходи, які застав.

Брав мішок на своє грубе карчило й ніс до дому. Так само носив пашу для корови. Ані він, ані ніхто в селі не вважав се за крадіж. Іван брав лиш стілько, кілько було йому треба. Кождий знав, що з тою платнею, яку панотець давав, наймит не міг прожити. Для того було загальне переконанє, що сі „боки“ наймит мусить мати. З рештою се так увійшло в звичай, що сі „боки“ вважало ся за згоду, заключену мовчки. Іван навіть не припускав що нічними виносинами збіжа нарушує закони святця „Неруша“ Як би він брав більше, чим потребує, а! то се вже була би крадіж. А так бере тільки те, що йому належить ся.

Що таку заслуженину треба брати в ночи, гайком, се нічого не вадить Адже кождому хрестянинови жаль віддати те, що завинив. Лекше йому, як опісля довідаєть ся, що довг відобраний. Або й жінка. Кождий розумний знає, що жінка не буде гола ходити. Вона потребує одягнути ся тай то ще краще від чоловіка, А грошей на її витребеньки чоловік би не дав. Нехай собі постарає потай господаря. Так само й з дочкою.

Мука й сир, що Пазя доносить, то се — правда — крадіж. Але тут Іван нічим не причинний. Се полагоджує Пазя з Іваниxою. Крадене ж добро ніхто з хати не викидає. Його треба сполитикувати, бо як ні, то змарнується ся. А се вже гріх!

Зрадити ж злодія, повідомити про шкоду властителя, о! про се ніхто в Вороничах не чував ані, дасть Бог, не почує. Тихий заговір, виссаний із грудей матери, носить кождий у своїм серці. Аби не знати яку річ побачив хто, то має її задержати собі. Перед судом виповісти А се ж подумана річ? Чи є хто на світі, щоби за таку справу свідчив перед судом на свого сусіда"? За свою справу, то — инакше. Але за чужу, а ще може за справу якого сторонського, то се вже ні.

Отакі погляди мало ціле село тай такі мав Іван. Вони наслухали ся нераз, що се погляди хибні. Але не вірили. Бо чули се або від своїх ворогів або від тих, що живуть подалеки від них та життя їх не розуміють. Від Погурайчиха тільки й довідались, що читальникови не ялося бути злодієм, бо паніс би нечесть для читальні. Знають також, що обовязком їх є працювати разом над зміною теперішнього світа. Але в який спосіб, то ще не знали. Мали свої старі звичаї, а не були свідомі того, котрі задержати, а котрі покидати.

Імость догадувала ся, що в Івана липкі руки, але мовчала. Не признавала ся перед паноцем. Тай на що? Се би злому не зарадило, а дало би притоку лиш до гризоти. Щоби наймит не крав, на те треба дозору господаря. А такого дозору не буде, чи служити ме Іван, чи хто инший. Відрядити ж Івана імость не хотіла Бо хоч він ненависний, упертий і неласкавий, то за те до роботи лїпший, як усї

дотеперішні наймити. Правда, робить лиш тоді, коли йому хочеть ся. Отже таки вся робота в свій час була виконана.

Із житом же стало ся вчора таке, що Їван намісь чвертки взяв цілий корець. Він злагодив чвертку та опріч того стояв кірцевий мішок у стодолі. Іван припізнив ся дома на обіді, а як вертав, то мусів бігти, щоби перездогонити робітників, бо вони вже пішли до роботи. У поспіху схопив Іван кірцевий мішок із житом і затаскав його до свого складу. Як процихав ся тим вузким переходом між соломою й стіною, то помітив, що обмахнув ся. Але вже пізно було завертати ся. Подумав собі, що за те на другий раз не возьме нїчого. Коли ж імость дивувати меть ся, що жито не однаково видає, то він скаже, що мабуть дівки зле вчора рахували, як подавали на машину. Не бояв ся того, що може не стати кіп до рахунку, бо він для безпеки завсїди рахував менше кіп, аніж було їх на ділі.

Для панотця було се дуже вигідно, що жито не видає. Аж просило ся жалувати ся що дня перед Славком, що панотець бідний, не має відки грошей устарати. Бо панотець не мав наміру зачинати сварки, вона приходила сама непрошена. Але сьогодня було небезпечно розмовляти при обіді за жито. На таку розмову не хотїла пїяк пристати їмость. Панотець роздумував над тим, чи не вдало ся б якось утягнути до сеї розмови Івана На разї не міг нїчого придумати. Але був певний, що трохи згоді якось воно само на то зийде. Зачне Івана випитувати ся, для чого жито зле видає? На те Їван відповість, або що не знає, або в загалї не схоче відповісти, лишень своїм звичаєм щось недотепного відворкне. На оба способи мати ме панотець нагоду висварити Івана. Бо

є Іванови обовязком знати, чому жито зле видає. Скоро намісь відповіди лишень бомкне щось сердито, то тоді може панотець удати ся до їмості або й до війта з запитанєм, чи йому — як господареви — прислугує право звідувати ся в наймита за причину злого видатку. Надієть ся панотець, що в такім випадку кождий обстане за ним, а не за Іваном.

Така розвага вложила панотцеви до серця постанову дати спокій Славкови з житом раз на завсїди. Волить що инше для нього прибагнути, як уже покінчить з Іваном. То ж Славко заживав тимчасом супокою від батька.

А Славкови треба було супокою. Панотець навіть не припускав, як тяжко поранив його душу. Вже не розпука, але просто дур чіпляв ся Славкової голови там під лубином. Не тільки батьківські напади, але навіть материна оборона болїли Славка. Оборона може більше як напад. Яке ж буде материне обличє тоді, як вона дізнаєть ся всю правду про Славка?! Тепер уже не тільки гризота Славкови, що скажуть родичі йому, але також, що скаже батько матери за її сьогоднїшню оборону?

Славко розумів, що пора вже така близька, що мусить уже доконче держатись якоїсь одної постанови. Здавалось йому, що ще зараза може його вратувати від сього клопоту. Сказав би родичам, що він хорий, мусить іти до шпиталю, то ж тепер не має часу думати про ніяку карієру. Тільки новий клопіт, що чей же в шпитали не сидіти йому цїле житє. Колись таки та вилічить ся. Але все відсунув би журу хоч на кілька тижнів. Правда, родичі сим дуже гризли ся б, особливо мати. Та нічого дїяти, иншого ратунку Славко не видів

Постановив собі сказати при найближчій нагоді, що йде до шпиталю. Се його трохи

вспокоїло. Отже не надовго. Зараз мелькнула йому така думка:

— „Відки ж узяти ту заразу, коли навіть вона не хоче мене чепитись. А може би ще собі її напитати? Адже се не велика штука!“

Ся думка йому подобала ся. Постановив собі ходити до Варвари так довго, доки не заразить ся. Але тут знов стояла нова біда на перешкоді. Славко не мав відваги сам іти до Варвари. Коби його хто туда завів, хоч перший раз, то він би вже змовляв ся за кождий раз із Варварою, де й коли вона має на нього ждати. Але хто ж його заведе? Кому би він міг признати ся, що хоче зайти до Варвари? Ще найлїпше, як би його Варвара де стрітила так, як тоді в неділю, тай сама закликала. Як на лихо не міг її ніде побачити. Зважив ся навіть раз іти попри її хату, але нїчого з того не вийшло, лишень страху набрав ся. Сам не знає, чого бояв ся. Але йдучи попри її хату, так закрадав ся, що на пальцях ступав. Малий вітрець, шелест трави нагонив на нього такий страх, що він приставав і ось-ось не пустив ся на втеки.

По півночи як збудив ся, мріяв про ту заразу. Ось він сидить собі під лубином, а то нараз зявляєть ся Варвара. Зовсім так ненадійно як льорд. Киває на нього пальцем і простацькими словами кличе його до себе на забаву. Славко згоджуєть ся, тільки каже, що тепер днина, хтось може побачити.

— „То прийдіть у вечір“ — говорить Варвара.

— „Добре!“ — згоджуєть ся Славко. — „Жди на мене на дорозї коло своєї хати. Але памятай, щоби-сь була, бо як тебе не застану, то верну ся“.

Варвара справди дожидає. Він таки зараз умовляється з нею, щоби ждала так само завтра. За кілька днів зараза показується ся. Правдива зараза; та велика, що кидається ся на ніс, на горло, що на неї треба доконче йти до шпиталю. Славко видить, як батько його, ще нїчого не свідомий, уже заздалегідь смакує собі в розмові про те, що не має чим удержувати Славка на судовій практиці. Ходити ме по хаті тай солодко приговорювати:

— „А тобі, Славочку, вже час подавати ся на практику. Але я, бігме, не знаю, відки ти возьмеш гроші“.

— „Не треба мені грошей“ — покривляти меть ся Славко батькови також солодким голосом — „бо я не йду на ніяку практику“.

Батько аж забудеть ся з дива: — „А що ж ти думаєш робити?“

— „Іду до шпиталю, бо я хорий!“

Тяжче вимовити отсі слова тай уже все полагоджено! Скоро забракне Славкови відваги, щоби сї слова промовити, то він заплющить очи, а все таки своє скаже. Про всю ренту, то вже Славкови нема жури, бо родичі зо страху самі допитувати муть ся. Піде просто до шпиталю. Але як? Славко також не має відваги сам зайти там. На таке дїло може його мати повезе? Але мабуть не випадає. Певне напишуть до шваґра, щоби прихав тай повіз Славка. Так є, се ще найліпше. Потім по шпиталю належить ся йому ще один рік відпочинку. На се вже мати допевне пристане. За сей рік щось уже доконче придумає. Не буде бавити ся в нїякі фантазії, лиш думати ме про дїло. Але се слово „фантазія“ завдає Славкови нової жури:

— „Ага! не бавити ся в фантазії“ — лютить ся сам на себе. — „А що як се все є, як

не одна фантазія? Я ще не зійшов ся з Варварою, ще не знаю, чи взагалі вдасть ся менї з нею зійти ся, не знаю, чи вона дійсно заражена, не знаю, чи та зараза вхопить ся мене, а вже з тої причини взяв я собі рік відпочинку. Що ж се, дурню, як не фантазія?!"

Так себе корив Славко й сердив ся на себе. Перевертав ся на всї боки, мучив ся і в кінци додумав ся до такого:

— „Моя голова на се за дурна, я мушу когось порадитись".

Тільки кого? Прийшло йому на думку, що Потурайчина. Признать ся перед Потурайчином до всього. Десь незабаром повинен Потурайчин зявити ся в Вороничах, адже вибори вже розписані. Він певне так само журить ся своїм арештом, як Славко своїми іспитами. Один перед одним жалувати меть ся на своє горе. Славко вже навіть уложив собі цілий плян, у який спосіб поведе розмову, щоби вирвнула нагода признати ся перед Потурайчином до всього. Питати меть ся передовсїм Потурайчина про його арешт. Очевидно Потурайчин жалувати меть ся на несправедливий засуд. Тодї Славко скаже йому: — „А я маю ще більшу гризоту" — тай признать ся до всього. Може навіть намовить Потурайчина, щоби пішов з ним до Варвари. Адже се поміж товаришами водить ся, що один одного провожає до таких жінок.

По такій постанові вспокоїв ся Славко зовсім. Ждав аж покажеть ся в селї Потурайчин. Але його серце мучило ся далі. Намість про іспити роздумував собі тепер про Краньцовську. Уважав її за зрадницю. Правда, вже вибив собі з голови, що вона з нього кепкує перед чоловіком, та за те набрав переконання, що вона забавляла ся Славком із пудьги.

— „Панські примхи, а я через них стілько мушу терпіти!“

Чув, як якась біда, наче хробак, точить йому серце й точить і точить. А воно болить, болить і болить. Нераз затаїв у собі дух і наслухав, коли його там у серци перестане боліти. Ждав та не міг діждати ся тої хвилі. Тоді вже його порівала лють не тільки на Краньцовську, але й на себе самого.

Його душа так привикла мучити ся, що не могла без муки жити. Ледви вдалось йому заспоїти ся дожиданкою на Потурайчина, як уже почав грызти ся Краньцовською. То сумував, то лютив ся на неї й на себе, то нагадавши собі, які він мав надїї, соромив ся тяжко сам перед собою. Коли навіть на хвилинку забував про Краньцовську, то журив ся льордом. Що буде з собакою, як Славко виїде з Воронич? Одним словом не міг Славко спекати ся душевних мук ніяким світом. Його серце за тим тільки й пазнло, щоби найти собі якусь грызоту. Одинокою його розрадою був забобон. Славко все мав надїю, що за його теперішнє горе та дасть йому забобон доконче якусь потіху.

— „Допевне Потурайчин справить мене на добру дорогу!“ — міркував собі й дожидав Потурайчинового приходу з великою нетерплячкою.

Діждав ся. Через кілька днїв приїшов Потурайчин до Воронич скликати передвиборчі збори. Зійшли ся читальники всї до одного. Надїяли ся довідатись уже раз, як мають змінити свої давні звичаї, щоби стати до борби зі старим пережитим світом. Загадали обновити своє житє, хоч би через те мали підняти ся не знати кілько труду. То ж слухали Потурайчинової промови з увагою й завзятком.

Він пояснив їм, що теперішні вибори до сойму дуже важні, бо на сій каденції зміннти мають посли виборчу ординацію до сойму. Як буде за мало мужицьких послів, то настане така виборча ординація, що потім не поможуть мужикам ніякі зусиля. Раз попсоване діло не дасть ся вже потім направити.

Говорив про теперішнього кандидата на посла, селянина Івана Сосновича. Його поставили кандидатом передовсім для того, що він знаний загально в повіті. Проти нього висувають попи якогось отця Підлизайчика, зовсім незнаного. Ніхто не знає, чи той отець є приятелем народа, чи ворогом, бо доси ніхто його не видів ні на зборах, ні не чув нїчого про його дїяльність. Із польської сторони кандидує дїдич пан Шубравський. Правительство намагати меть ся переперти його всякими способами, дозволеними й забороненими. На мужиках стоїть тепер тяжкий труд, бо мають покопати дуже сильного й небезпечного ворога.

Потурайчин говорив дуже плавно й своїм звичаєм дуже хутко, не договорюючи деяких слів до кінця. Сам зміст його промови не додавав слухачам духа. Те, що треба голосувати на Сосновича, а не на кого иншого, вони вже знали. В самій промові хотіли ж дослухати ся того заповіту, як їм повести своє житє, щоби переродити ся на нових людей. Для того більше їх цікавили ті частини промови, на які Потурайчин покладав найменшу вагу, а саме, поклик до борби, до єднаня мужицьких сил. Потурайчин був політичний аґітатор, поза програму своєї політичної партії нічого більше слухачам не розясняв. Не почував навіть потреби дати їм щось більше понад таке розясненє. А зрештою не був навіть свідомий того, чого прагне мужицька душа від нього довідати ся.

Та ще питаю, чи мав би він чим заспокоїти те бажаню своїх слухачів. Його досвід життєвий дав йому ще дуже небагато, сам він також не думав над обновленєм свого життя. То ж здивував ся не трохи промовою Неважука, що зараз по нім говорив.

Неважук ухопив ся тих слів Потурайчина, що він послужив ся ними лиш задля прикраси своєї бесіди.

— „Пора нам скинути з себе невільництво“ — говорив Неважук таким сильним голосом, аж вікна в читальни дзвеніли. — „Хоч уже Турки й Татари на нас не нападають, то ми все таки лишили ся невільниками й по сьогоднїшний день. Хоч панщини вже не робимо, а отже підкладаємо з своєї охоти плечі панам і паньским посіпакам, аби лізти до гори!“

Наводив приклади того невільництва, підходящі й непідходящі. Говорив про те, як помітують мужиком по урядах, як мужик кождій біді звик терпіти, як не шанує в собі людської достойности: коли купує що, то просить купця немов жебрак, а коли продає, то так само. Говорив і про родинне мужицьке житє.

— „Навіть до доброго треба нас батогом підгонити“ — кінчив Неважук свою промову. — „Чи до читальни, чи до нашої крамниці, то на кождого треба шукати, аби там заходив. Як без грошей, то бере в крамниці, а як за гроші, то дивн ся, а він уже потяг ся до Жида!“

Видко було, що ся промова припала слухачам до вподоби, бо вони її притакували. Найдужче Сенько Грицишин. Спер лікті на коліна, голову взяв межи долоні й заєдно крутив нею, а все приповідав:

— „Свята правда: н-невільництво. М-ми всї ще н-невільники!“

Потурайчин мусів нагадувати, для чого скликав збори, бо слухачі забули: Їх усе кортіло радити над тим невільництвом. Розходило ся про те, щоби постановити, кого вибрати виборцем із Воронич. Вороничі давали тільки одного виборця, Потурайчин думав, що тим виборцем треба зробити Неважука для того, що він відважний. А сих виборів треба буде добре постояти, бо одно, що натиск із польської сторони буде нечуваний, а друге, попи мабуть не схотять наражувати ся старості через те, що кандидатом не є той, кого вони хотять. То ж доконечна річ, щоби між мужицькими виборцями найшов ся такий, аби вмів упімнути ся за кандидатом тай мав до сього відвагу. За такого вважав Потурайчин Неважука. Та люде не похочували його. Сам Неважук також відпрошував ся. Потурайчин не розумів причини сеї опозиції, отже мусів піддати ся волі загалу. Запропонував Павла Гаєвого. Павло ж усміхнув ся миленько тай промовив:

— „Там треба письменного, бо як будуть красти голоси, аби виборець міг тото вздріти. А я, хоч окуляри ношу, то письма однако не знаю!“

— „Правда, я й забув, що ви неписьменні“ — сказав Потурайчин лиш на те, щоби не псувати радости Гаєвому, бо він добре тямив, що Гаєвий не знає письма. Гаєвий тішив ся як мала дитина. Обернув ся до всіх із отакою промовою:

— „То вже неодин зловив ся на мої окуляри, бо я знаю так собі з ними заходити, що й неодин письменний так би не вдав“.

Утіха не позволяла йому довго змовчати. Хвильку подумавши, говорив далі за свої окуляри:

— „Хоч хто знає, як би я там став перед комісією в окулярах, то - бігме — не важили ся б при мені красти голоси Я би так цікаво крізь окуляри поглядав, що кождий би присяг, що я письменний. Ото ж би потім сміху було, що сліпий мужик та так обдурив панів!“

Отже й сими словами не вичерпав Гаєвий усеї радости з свого серця. Роздумував далі над тим, яку би ще штуку завдати своїм окулярам. Ще ніяка думка про се не прийшла йому до голови, а очи вже сияли тай губи самохіть кривили ся до сміху. Сполошив йому сю радість Іван Неважук ось-якою промовою:

— „То треба таки правду сказати, нема куди крутити“ — сказав Неважук із якоюсь нетерплячкою. — „Письмо письмом, а з нас ніхотрий не може бути виборцем, бо ми всі були карані за ліс. Лиш один кум Сенько Грицишин тай віїт, що не були карані. Сенько самі до ліса не вказували ся, бо за них жінка ходила та її карали. Отак було нам усім робити“

Як же Потурайчин узяв розпитувати ся, коли котрий був караний, то показало ся, що вони всі вже можуть бути виборцями, бо речинець що до наслідків кари давно вже проминув. Та се їх не переконало, кількасотлітний досвід навчив їх, що польська самоволя дужча понад усякі закони.

— „Закони на папери“ — говорив Неважук — „а староста як найде лиш стілько на нас, що чорне за ніхтем, то голос уневажнить. Процесуй ся потім із ним, може й виграєш та буде вже запізно“

Стало на тім, що виборцем буде Сенько Грицишин. Тепер Славко зважив ся сказати й своє слово Він довго надумував ся, пробував іще перше обізвати ся й на своє диво перекопав ся, що боїть ся. Але справа була така

важна, що треба було доконче про неї звістити. То ж Славко примусив таки свій рот говорити. Отже не здобув ся на відвагу промовити до всіх, обізвав ся лишень до Сенька:

— „А вас буде Краньцовський просити, аби ви голосували на Шубравського. Я знаю..."

Таки решти не міг доповісти, хоч уложив собі з горя цілу промову. Мав намір сказати те все, що чув від Краньцовської про аґітацію. Отже як промовив сих кілька слів і як помітив, що не тільки Сенько Грицишин, але всі його слухають, то нараз у горлі зробилось йому сухо, а духу в грудях забракло. Обірвав мову на половині думки й замовк. Водив тільки перелякано по хаті очима, чи не сміють ся з нього. Ніхто не сміяв ся, а Сенько відповів:

— „Н-нїчо не ш-шкодить. К-краньцовський своє знає, а я своє".

Говорив із таким спокоєм і з такою певністю себе, що переконав усякого про свою неподатну постанову. З решту з усіх очей, із усіх обличь бив такий завзяток, що хіба би сліпий не побачив, що сі люде радше дадуть ся на шматки порубати, аніж мали би котрий зрадити. Славко також завважав те одушевлене, для того так стратив відвагу. Почував ся найгіршим із усіх. Не може одушевляти ся загальною справою, бо сам бродить у такім болоті, що все поваляв би, за що тільки вхопить ся руками.

— „Усі тут одного хотять, усї за одним убивають ся" — думалось йому — „а я зовсім так, як той Василь із Берберівки, що ждав до кінця зборів, аби вилїзти з своїми нїсенітницями за службу божу проти градобитя. Тай я жду на конець, аби порадити ся Потурайчина за свої іспити тай за Варвару".

Як тому злодїєви, що молить ся в церкві поміж людьми на те тільки, аби вкрасти позо-

лочуваний хрест, так само піяково було Славкови на души на сих зборах. І соромив ся й бояв ся, але ждав на нагоду, щоби поговорити з Потурайчином на самоті.

Ся нагода не зараз лучила ся: Славко мусів довго бити ногами, заки опинив ся з Потурайчином у чотири очи. Бо одушевлені мужики супровожали Потурайчина аж до ліса.

Згідно зі своїм пляном запитав ся Славко Потурайчина про його засуд. Але відповідь Потурайчина не була така, яку собі перед тим надумав Славко. Потурайчин не жалував ся. Його голова так була переповнена думками про вибори, що там не було місця на журу арештом: Розповідав Славкови докладно цілий свій процес, говорив навіть про сумні наслідки свого засуду. Отже те оповіданє виходило так, наче про якого постороннього чоловіка, буцім те нещасте не спіткало Потурайчина, але когось иншого. Навіть жартував над деякими епізодами того процесу.

— „Мабуть доктор Фалькенбавм більше мені зашкодив як поміг“ — говорив Потурайчин своїм звичаєм дуже хутко. — „Зовсім без потреби покликав на свідка вдову Дмитриху. Сей свідок мене погубив, бо лиш вона признала, що була якийсь час на зборах без запросин. Як ми провадили наради, то вона прийшла до Неваякучки позичити горшка тай якийсь час слухала нашої розмови. Чи що з того розуміла чи ні, а все вважала за свій обовязок похвалити мене перед суддею, що я дуже красно говорив. Думала, що сим мені прислужить ся. А то як раз навпаки, бо з її зізнань набрав суддя переконаня, що збори не були обмежені на запрошених гостей, але що були загально доступні, коли мене аж похвалили. Своєю дорогою, що суддя мусів у душі дякувати Фаль-

кепбавмови за сего свідка, бо инакше не міг би мене був засудити. А що він мав охоту мене засудити, то найліпше доказує те, що всадив мені таку велику кару. Я знаю, що вони хотять мене замкнути на виборчий час, бо ще мабуть не було ніколи в суді такого поспіху з дорученєм вироку й визначенєм дня розправи. Ось я недавно подав рекурс, апеляційний же суд уже назначив розправу Та те все байка, що мало мене найгіршого спіткати, то вже спіткало. Лекцію я вже стратив. Хіба ще одна біда мене чекає: Я — як видите — сухотник, стухлий воздух менї завадить, а в арештї при повітовім суді велика вогкість. Борше би я приїмив ся сидіти в правдивім кремінали. Але заки ще мене запроторять до арешту, то я ще своє зроблю. Здурю панів так, як Гаєвий наважив ся здурити комісію виборчу окулярами!"

Сміяв ся щиро з тих окулярів тай казав, що такі виборчі епізоди надгороджують йому всї труди Сим сміхом розбив Потураїчин Славків плян ні на що. Бо Славко мав намір сказати: „А я маю ще більшу гризоту" тай тодї признати ся до всього. Але така замітка була би тепер не до шмиґи. Треба було цїлий плян змінити. Таку зміну придумав Славко на борзі. Але почував, що се вже не те; хто знає, чи тепер уже так легко договорить ся до самої річи. Таке ваганє відобрало йому сміливість; добру хвилю мовчав, заки зважив ся промовити.

— „Що би ви, товаришу, порадили менї робити" — обізвав ся в кінци — „як би я наприклад не мав іспитів?"

Потураїчин якось дивно всміхнув ся: — „Чи я знаю? Як би ви дїйсно не мали, то може

би й прийшла яка рада до голови. Але думаю, що так не є".

На таку відповідь не був Славко приготований. Коли би Потурайчин не був виповів свого переконаня, що „так не є", то Славко признав ся би був до всього. Сим же своїм переконанєм заставив Потурайчин Славка брехати. Йому здавало ся, що мусить брехати Не знав для чого, але почував, що мусить Немов Потурайчин умовляв у нього сю брехню, а він мусів її потверджувати. Заперечити її соромив ся й не мав відваги.

— „Та певне, що так не є" — сказав Славко й засумував ся тим своїм глибоким і безмежним сумом. Але Потурайчин був його послідною надією. Не міг її покидати ся ніяким світом. Думав, що як прогавить сю нагоду до розмови, то вже пропащий на віки. Тим то силував свій мозок придумати якусь фразу, щоби розмова зійшла знов на те ж саме Мозок працював сильно, але прикладні думки не приходили.

— „Може би за Варвару?" — блиснуло Славкови в голові. Отже ні, се не можливо! Напружений мозок нагадав тепер Славкови те, що він доси не завважав. Дивував ся, яким способом не прийшло йому се борше на гадку. Адже Потурайчин казав йому ще тоді, як Славко його перший раз провожав, що він думає про Варвару. Правда, тоді за Варвару саму не було бесіди, але говорило ся взагалі за такі жінки, як Варвара. Потурайчин лиш для того намовляв уписувати жінок до читальні, бо не хотів, аби вони були Варварами.

— „Як же я можу счинати розмову про Варвару?" — сказав у собі Славко й силував свій мозок придумати що инше. Пора була крайна, зволікати далї не було куди. Славко

зловив за лаби першу-ліпшу думку, яка лиш порушилась у його голові. Потім показало ся, що та думка не була найдурнійша.

— „А ви як відсидите в арешті“ — сказав Славко якось несміливо, поволеньки, буцім кудись закрадаючись — „то вас уже до уряду не приймуть“.

Послїдні слова виговорив хутко, трохи з переляком, буцім закравши ся кинув почерез частокіл камінь у город, нехай — мовляв — бє в голову, кого хоче, бо я й так не бачу. Але сей камінь не нагнав страху Потураїчинови. Він тільки здвиг плечима

— „Байдуже! Нехай не приймають!“

— „А що ж будете робити?“ — запитав ся Славко знов несміливо, буцім закрадаючись.

— „Якось собі вже дам раду. Чи то доконче жити зі студій? Можна піти й на робітника“.

Потураїчин відповідав якось нерадо. Пізнати було, що про такі справи не любить балакати. Зараз таки повернув розмову куди инде:

— „А як припадково питати ме вас хто за адвоката, то справте його до Фалькенбавма. Він тільки те й робить, що як мене стріне, то зараз питаєть ся, чи я згадував кому про нього по селах. Ви ж мабуть його товариш із ґімназії“.

Ідучи назад до дому, почував ся Славко в такім настрою, як тоді, коли вертав послїдній раз від Краньцовської. Не йшов, але гікав; зігнув кілько мога шию в долину, подав ся наперед і ступав хутко широкими кроками. Неначе вибитий порядно! Соромив ся навіть нагадувати собі, про що мав намір питати Потураїчина, а про що на ділї питав. А думки його кружляли кругом голови неначе мухи

й ув одно бренїли йому над вухами: — „Невільник! невільник! невільник!“ Він обгонив ся від них обома руками. Здавалось йому, що він буцїм десь ішов до якогось вулия, щоби набрати багато-багато солодкого меду, а то намісь того вискочив цїлий рій бжіл. Вони покусали його, відогнали, а тепер іще летять за ним, щоби його доконати. .

Тїкав так хутко, аж задихав ся. Се спонукало його звільнити трохи ходи. Тепер уже спамятав ся й міг ясно роздумувати над тим, що дїялось Отже не важив ся. Оглянув ся лиш, чи Потурайчин уже далеко: бояв ся, щоби він не підслухав його думок. Але Потурайчина вже й не видко Славко відотхнув, зачав тепер роздумувати без ніякого страху. Отже все якась мара заважала йому. Буцїм думає зовсім ясно й розумно, а то без перестанку бринить йому над вухами: „Невільник! невільник!“ Се слово так довго дзвенїло йому в вухах, доки він сам не вхопив ся за нього.

— „Таки правда, що невільник. Як би хто закинув на мене мотуз і повів до Варвари, то я би вже там зайшов. Як би був хто стояв менї над головою з буком, то я би був і вчив ся. Бо невільника самого пустити, то він буде лиш їсти, спати й журити ся. А як його підогнати, то все зробить Неважук говорив, що мужики невільники, а тим часом вони супроти мене, то ще вольні козаки Як би він знав, що я за один, то не називав би мужиків невільниками“.

Отакою розвагою відогнав Славко той докучний, безнастанний бренькіт із своїх вух. Тепер уже міг думати спокійно над радою Потурайчина. Але переконав ся, що Потурайчин радив собі, а не йому.

— „Тай чому я не признав ся йому? Що се, амбіція? У тебе, невільнику, є амбіція?!

Усміхнув ся з погордою сам до себе І злість і жаль підступили йому до серця.

— „Потурайчинови не штука. Перше, в нього сухоти. Що йому хто зробить? Коби я так мав сухоти!“

Фантазував, який би він був щасливий із сухотами. Чи до шпиталю, чи де на свіжий воздух, досить того, що ніхто би й не згадав про якісь там іспити. Цілі лїки: багато їсти й довго спочивати. Отсе раз! Нехай згуртують ся всї венеричні зарази, отже не докажуть того, що одні сухоти!

— „Друге: Потурайчинови не штука говорити, що можна жити з фізичної роботи, бо він сам син залізничого робітника. А мені? Ані гадки! Який би дома вереск счинив ся, як би я лиш словом зганув за робітника?! Ще з малечку мене мучили“.

Славко нагадав собі, як був іще маленьким, кілько біди мусїв натерпіти ся в прирівнаню до мужицьких дїтей. Вони вже досвіта розцибали ся по вулицях, йому ж казали вмивати ся, чесати ся, черевики вбувати. Ай! іще й тепер нагадує собі, як він гірко плакав при тих операціях. Ледви вказав ся на вулицю, а вже батько вгоняв по надвірку та викрикував: — „Славочку, де ти?!“ А потім брав його за руку й усе довбав і довбав і довбав, що чемні дїти повинні держати ся хати. Ех, ненавидів він за се батька й тепер його ненавидить. За ті золоті ковнїри.

— „Чекай, будеш їх видїти!“ — кривив ся Славко в думцї батькови.

— „Або: Я не маю відки дати тобі на вдержанє!“ — сердив ся далї на батька. — „Го-го!

Найшло ся б, коли лиш було треба! Хоче мене задурити так, як литину, а я вже .."

Тут нагадав собі слова Сенька Грицишного, що в тридцять літ уже чоловік старий. Ся пригадка шпигнула в серце Славка як голкою. З усіх думок зробилась якась одна метушня й перелякала його. Пішов борзо, неначе щось наздогоновав. Спішив ся, щоби ще перед уличенем тридцятого року щось застати, але що?... Метушня думок заважала йому те „щось" побачити.

Ага, забобон! Його хотів Славко зловити ще завчасу. Нехай помагає, бо вже крайна пора. Коли тепер забобон не поможе, то потім усяка поміч не придасть ся ні на що.

Але Славка все зрадило: Зрадила Крань-ковська, зрадила надія на Потурайчиня, тай зрадив забобон. Очивидячки зрадив, бо не дав йому нічого. Кілько муки, кілько гризоти перевіс Славко й за се все не дав йому забобон навіть промінчика надії. А він так вірив у нього. У ніщо, але до слова, в ніщо так Славко не вірив, як у той свій забобон. Тепер переконав ся, що й він бреше. Як би його Славко мав під руками, покусав би, підрав би на дрібні шматочки.

— „Зраднику! Підлий зраднику!" — не думав, але вже шептав Славко сам до себе крізь затиснені зуби та грозив кулаком. — „Кілько я натерпів ся, кілько я намучив ся й за те нічого? найменшої потіхи? ніякої надії? Ех! ти підлий зраднику!"

Хулив! Розумів, що хулить, але навмисне хулив, бо мав свідому волю хулити. Любував ся в хулі! Хулити не завсіди. Ніщо його не відведе від тої хули. Хоч би знав, що той забобон тріснє його громом, отже таки не перестав би хулити.

Опріч хули постановив Славко провокувати свій забобон, робити йому все наперекір.

— „Ти кажеш, що після радости мусить наступити смуток, а я тобі покажу, що брешеш. Я тїшити му ся рано, тїшити му ся з полудня, тїшити му ся в вечір, а ти мені дасн більший смуток — оце!“

Славко ткнув дулю перед себе, буцім під ніс забобонови.

— „Як ти можеш дати мені більший смуток, коли вже нема більшого? Пробуй, я тїшу ся, я вже тїшу ся! Дивн ся, я смію ся. Ги-ги-ги!“

Розтяг рот і вишкірив усї зуби Дознаку, як кінь до місяця.

IX.

Зі зрадою забобона обгорнула Славка зневіра. Вже нїчого не надіяв ся, тільки сердив ся на всїх і на себе. Навіть мати йому опротивіла. Не обзивав ся нї до кого, ховав ся перед людьми й сердив ся. Навіть за свою ямку сердив ся. З такою злостею її порпав, аж патик поломив.

Нині з полудня постановив заподіяти собі смерть. Очивидно лиш на той випадок, як би хто привіс йому револьвер і сказав: раз, два, три, стріляй ся! Або як би хто перейшов його в лїсї, заклав йому петлю на шию тай сказав: вішай ся! Перед тим, розуміють ся, мусїв би його підсадити на гиляку. Думку про душегубство піддала йому подія з Гриньком-калїкою.

Учора в вечір прибігла з опеньківського лїса вдова Дмитриха. Та сама, що так гарно помогла Потурайчинови засмакувати арешту Збирала в лїсї гилє сухе на паливо. Прибігла

з лїса просто до Павла Гаєвого тай трохи не вмліла з переляку на порозї.

— „Ей, вуєчку, впадайте на Бога!“ — кричала ледви переводячи дух — „Гринько повісив ся!“

— „Іушегуб!“ — обізвав ся спокійно Гаєвий. — „Я не раз казав, що його таке чекає. Та мара би його брала, але такого сорому наробити цілій фамілії. Публїка тай годї! А ви де його найшли?“

— „Таже чуєте, в оненьківськім лїсї. Господи, якого я страху наїла ся! Гадала, що тут мені буде амінь!“

Дмитриха сіла й віддихала ся. Потім розповіла, що як щибала з одної сосни сухе гилє, то побачила майже під самим верьхом Гринька, що висїв на мотузї.

— „Тай нечистий так його високо висадив!“ — сказав Гаєвий тай плюнув. — „Тьфу, нуждо! Гадав, що нижче не повісить ся, чи яка біда? Цїкавий я лиш знати, хто його буде зсажувати? Бо я, бігме, не полїзу“.

Подумав хвильку тай говорив далї: — „Нехай повзають ся за ним ті, що з ним напивали ся тай ті, що будуть ґрунт по нім брати. Вони вже давно наставили ся на його смерть“.

Дмитриха прийшла трохи до себе від страху тай питала ся, що їй тепер робити? Чи йти до війта давати знати? До війта вона ще може вступити, бо то по дорозї, але більше нїкуди, бо боїть ся.

— „Я не знаю, як я сю нїч переспію, бо він мені приснить ся“ — бідкала ся Дмитриха. Але Гаєвий був тої гадки, що не треба сьогодня нїкому давати знати.

— „Гадаєте, що не довисить до завтра? Довисить, не урветь ся! Як висїв дотепер, то

ще повисить любісінько до завтра. Коли ж він міг висадити ся на сосну?“

Гаєвий зачав рахувати. Уже пять день, як Гринько ще з із села. Всі думали, що його зловили в місті на якій крадежи та валяєть ся отам у криміналі, аж виходить, що він таки того як дня повис.

Як Дмитриха тільки вийшла з хати, то Гаєвий не втерпів, пішов сам звістити про Гринькову смерть. Дав знати й до війта, розповів у крамниці та ще зайшов до спадкоємців Гринькових. Спадкоємцями були братні діти. Мати їх, Палагна, тепер замужна в друге за Федьком Похожаєм, як тільки вчула від Гаєвого за сю причку, то вважала за подібне плакати. Здавалось їй, що спадкоємці мусять жалувати за небіжчиком, бо як ні, то не одержать відумерщини Плакала намість своїх дітей, бо вони ще не вміли так на закликанє видушити з очей сліз. Їх би вперед добре вибити, аби плакали. Як буде треба, то Палагна се завтра перед похороном зробить. Тай Похожай брав ся жалувати за небіжчиком. У нього була довга шия, а гортанка виставала на ній немов грушка. Через то мав грубий голос. Він хвалив небіжчика.

— „Добрий був чоловік. Шкода, що так загирив душу“.

— „Ага!“ — сказав Гаєвий із насмішкою. — „Найшов доброго чоловіка. Чому ти його не мав за доброго, поки він жив?“

— „Як то ні?“ — обрушив ся Похожай. Він також думав, що мусить заслужити відумерщину для насербів доброю згадкою про небіжчика. — „Я все його мав за доброго. А тепер мені такий жаль, що ой!“

— „От не жалуй, чоловіче“ — говорив Гаєвий знов із насмішкою — „бо ще біда відійде!“

Похожай зіправди змовчав, неначе бояв ся направду, що своїм жалем та верне Гринькови житє

На другий день досвіта, на зорях, привезли Гринькове тїло. Був і жандарь при тім, щоби розслідити, чи нема тут якого вбийства. Показало ся, що се не може бути, бо так високо підсадити небіжчика, то треба би було брати до помочи якусь машину. Радше всї дивували ся, як він не бояв ся так високо лізти. Заліз на ту височінь, де гаралиця почуваєть ся зовсім безпечно, вона на тій віддали їсть супокійно шишку на очах чоловіка та ще й кидає в нього недогризками.

У селї не хотїли люде на те пристати, щоби Гринька поховати на цвинтари.

— „Він умер в опеньківськім лїсї, тай має бути в Опеньківцях похований!“ — так говорили. А Неважук та страшив градом.

— „Старі люде вповідають, що як „такого“ поховати в селї, то град навістить що-року“.

Йому вірили тай намовляли війта, щоби заборонив ховати в селї. Війт також був за тим, але оглядав ся, що жандарь скаже. Коли ж довідав ся, що після закону Гринько має бути похований на цвинтари, то не хотїв людей послухати. Гаєвий, Похожай та його жінка також вірили, що небіжчик спроважувати ме град на село, отже таки обставали за тим, щоби ховати на цвинтари. Почутє родинної спільности взяло перевагу над дбанєм про загальне добро.

Викопали гріб на краю цвинтаря, над самим ровом. На таких місцях ховають душегубів і прохожих Циганів. Яму копав сільський жебрак, тезко небіжчика, бо також Гринько. Його про-

звали книшем, бо вижебрав неодин книш. Гринько Книш хоч жебрак та міг рівнати ся не з одним господарем, так йому послужило те жебрáство. Зачав жебрати тоді, як хата йому погоріла. Нажебрав стілько, що й побудував ся й сина оженив на ґрунт тай усе мав хліб на хліб. Хоч потім не потребував жебрати, отже жебрáство так пішло йому в звичку, що не міг із ним розстати ся. Привик замітати церкву, копати гроби, на кождім похороні молити ся. Здавалось йому, що він належить до духовного стану. Через те до господарства й не поглянув ніколи.

На Грипьковім же похороні через те, що не було паноття ні дяка, то Книш уважав себе трохи не за найстаршого при цілій парадї. На се свято взяв на себе новісїньку величезну торбу. Тай таки дїйсно проводив би цілою парадою, як би не окуляри Гаєвого. А так мусів удоволити ся становищем підстаршого. Бо як лиш спустили домовину в яму й прикидали, то Гаєвий витяг ізза холяви коробку, виймив із неї окуляри та злегонька заложив їх на ніс. Потім поглядав крізь них весело на людей.

– „Аж просять ся вангелїє читати“ — хвалив Гаєвий свої окуляри Вони додали йому духа, то ж Гаєвий почув потребу промовити над гробом до людей.

— „Змовте, люде, за душегуба..“ — зачав Гаєвий тай став. Потім собі так роздумував: — „За померші душі завдає панотець змовити пять разів оченаш і пять разів богородице. За душогуба ж вистарчить половина сього. Половина з пять се буде півтретя. але — чорт його бери — нехай той пів піде на хосен небіжчикови“. Так роздумавши, сказав Гаєвий на голос:

— „Змовте, люде, за душогуба тричі оченаш і тричі богородице!“

Сам перехрестив ся й зачав молити ся. А Гринько Книш хотів показати всім людям, що він виконує свій уряд не задля зисків, але з почутя обовязку. Для того відмовляв молитви так голосно й докладно, як на похороні першого богача. Поділив собі молитви на склади тай кождий склад повторачив по тричі. Щоби ж не змилити, то рахував голосно.

— „Раз оченаш, двічі очинаш, тричі очинаш".

Потім позіхав і говорив дальші склади. Голос був дужий, але розуміти годі. Тільки й чути було, що: — „Ав! ...ав! ...ав!.."

Знов виходили склади зрозумілі: — „Раз дабуде, двічі дабуде, тричі дабуде". — Дальші склади шептав по тихо. То знов голосно: — — „Раз панебі, двічі панебі, тричі панебі..."

Ніхто так нетерпляче не дожидав ся кінця похорону, як Пазя. Вона зявила ся тут на те, щоби піместити ся на Варварі. Тут, при всіх людях. А людей було досить, бо вони збігались дивити ся „на публіку". Були майже всі читальники тай Славко між ними. Варвари, правда, не було, але се для Пазі ще й поготів: не буде кому перебивати її імести.

Як уже люде мали розходити ся, то Пазя почервоніла мов калина тай крикнула не то з потесте, не то з розпуки, якимось несамовитим голосом: — „Аби-сте знали, люде, що небіжчик стратив ся через Варвару!"

Люде зацікавились, особливо жінки. Обступили Пазю докола тай уважно наслухали. Вона ж кричала далі несамовитим голосом:

— „Я чула се від небіжчика на свої вуха. Присягнути не можу, що межи ними зайшло, але що небіжчик через неї пішов зо світа, то на се не боюсь ся побожити; так мені, Боже, допомоги. Ліжлати до вечера. Нїщо инше, лиш

вона йому щось мусіла поробити. Я се чула в хаті в Івана, панотцевого наймита від самого небіжчика".

— „Що ви пусте слухаєте?" — перебив Пазі Петро Оскомюк. — „Кілько собі небіжчик сам поробив, то йому Варвара не здужала стілько поробити!"

Пазя не була на те приготована, щоби їй хтось перебивав. Навпаки, як побачила, що на похороні нема Варвари, то набрала певности, що німста її піде дуже гладонько. Аж тут нараз нечистий заставив Оскомюка перечити. Пазя аж затрусила ся з люти. Маленькі очи її заискрились, а на губах показала ся піна.

— „А ви може обстаєте за Варварою, коли кажете, що я пусте говорю?"

— „Я за нїким не обстаю, я за правдою. Яка Варвара, такий був і небіжчик, але до чого пусте говорити за якесь поробленє?"

— „А коли як ви за правдою, то..." Пазя не могла докінчити, бо дух їй сперло. Відихавши ся не говорила, але якось шипіла як гадина:

— „Коли ж ви за правдою, то й я скажу правду за вас".

— „Пек йому лихо!" — обрушив ся Петро. — „Яку правду за мене?"

Пазя перевела дух і крикнула: — „Ви вели корову без пояса, розпереза́ний, коли хочете знати правду!"

Петро счервонів ся, потім побілів, потім посинів, а на кінци позеленів. Затискав кулаки, буцім хотів когось бити, силував ся промовити й не міг. Аж у решті з добув ся на голос і зачав хутенько лепетати; степенував слово „брешеш".

— „Брешеш! Та бо брешеш! Та бо, бігме, брешеш! Га бо присягну, що, бігме, брешеш! Сто раз, не раз!

А Пазя то підстрибала, то вихиляла ся на боки, то тупала ногами. А все приповідала:

— „Коли ж бо таки правду кажу. Бігме, правду, о!“

Зложила мізинні пальці обох рук навхрест і поцілувала їх із обох боків. Се була вже клятьба дуже велика. Під такою присягою рідко хто зважить ся брехати. То ж Петро збентежив ся. Отже мав іще надію, що збаламутить Пазю.

— „Коли ж я був розперезаний? Яку корову я водив? Га? Кажи!“

Думка в нього була така, що Пазя відповість, буцім він займив із шкоди панотцеву корову Тоді він свідчити меть ся людьми, де се може бути, щоби панотець займав свою питому корову? Але Пазя не відповіла так, аби її можна було зловити за слово.

— „Коли? Оногди! Вели-сте красу корову на ремінци, розперезаний. А сорочка висіла на вас, як мішок на плоті. А як же!“

При сих словах мужики всміхнулись, але лишень очима. Натомість баби захіхікали таки в голос. Петро стояв такий великий, засоромлений тай чогось крутив головою.

— „Ніби на що тай куди я мав корову чиюсь вести?“ — обізвав ся Петро не то до людей, не то до Пазі, не то сам до себе. Ще мав надію, що Пазя вихопить ся в відповідь на се питанє якесь необережне слово та він її збаламутить. Але Пазю підбадьорила усмішка слухачів, ото ж не дала зловити ся. На сій суперечці стратила лише стілько, що захрипла з крику, натомість збула ся зовсім збентеженя, яке обхопило було її зразу в наслідок безтямної люти Могла вже спокійно відповідати.

— „Не знаю, на що гай куди“ — говорила Пазя захриплим голосом — „але знаю те, що вели-сте красу корову на ремінци рррозперезані“ — навмисне заррррка.ла, аби слово „ррроз-перезані“ кождий слуханий добре собі затямив. — „Я видїла се на свої очи, бо дивила ся тодї крізь пліт, коли хочете знати. Зрештою нехай присвідчать панотець тай панич, бо вони також виділи. Панич десь тут мають бути“.

Але панича вже не було. Він дав ногам знати зараз із самого почину суперечки. Відчував його дух, що й його можуть у се вмішати.

— „Аби тобі ті очи повилазили!“ — закляв Петро. Потім обернув ся до всіх людей: — „Я такої зневаги не можу дарувати. На се мусить бути суд тай мусить бути присяга“.

Говорив супокійно й переконуючо; почував ся, що його правда. Отже те саміське почуване мала й Пазя. Узяла ся за підбоки, похилила голову на лівий бік і вдивила ся просто в лице Петрови.

— „Я готова присягнути кождого часу!“

Петро піднїс праву руку до гори й кивав пальцем горизонтально до Пазиної голови: — „О! тобі я не зволяю присягати! Буде присягати панотець тай панич“

— „Я саме того хочу, нехай присягають!“ — відповіла Пазя.

Петро плюнув: — „Тьфу! Як можна таке говорити?! — Обернув ся й пішов, закидаючи кривою ногою. Хиляв ся на боки неначе сосна під напором вітру. Приостав іще на хвильку тай помахав кулаком на Пазю: — „Не вважаю, як той мовляв, на пса, але на того, чий пес. Як би-сь так не служила в панотця, то-то ж би я пацеку тобі вибив за таку бесїду!“

На ділі ж Петро не зважав на панотця, але зважав на Івана. Знав, що Іван обстав би за Пазею. Зарівати ся ж із Іваном не було безпечно. Про нього всі знали, що він любить ударити тай то порядно!

Хоч Пазя правду казала, отже Петро був переконаний, що справа мусить вийти на його сторону. Був певний, що панотець і Славко присягнуть, що Петро не був розперезаний. Вони оба провинили, вони мусять присягати. Адже Петро не хотів вести розперезаний корову, хотів лишити біля воза. Вони його намовили до такого лиходійства тай тепер мають святий обовязок ратувати його з біди. Петро зовсім не бажав собі того, щоби панотець і Славко та свідчили фальшиво. Навпаки, він бажав собі свідоцтва правдивого. І був переконаний, що таке правдиве свідоцтво вийде йому на користь. Думав, що вони мають засвідчити перед судом, чи він провинив ся, чи ні. Ясна ж була справа, що він нічим не провинив ся. Коли тут була чия провина, то саме провина свідків, але його ні трохи. Яким же би способом свідок чесний та зважив ся звалювати на Петра такий сором? З таких причин був Петро певний своєї справи тай постановив собі не на жарт подати її перед суд.

Такого самого переконання як ось Петро, були б і инші, як би знали справу докладно. Бо люде не вважають свідка за якийсь безрозумний язик, що має лиш те переказати, що вухо вчуло або око вздріло, не розуміючи зрештою ані звязи, ані значіня переказаних слів. Ні бо! Свідки мають бути люде розумні, що знають, які наслідки мати ме їх слово. Вони мають бути суддями, що погублюють винуватця, виправдують неповинного й присужують права кривдному

Після Петрового відходу вже ніхто не заважав Пазиній пімсті. То ж Пазя могла тепер без ніякої перешкоди поясновати слухащим усї подробиці, які показували, що Варвара дійсне щось поробила небіжчикови. Хоч охриплим голосом, але за те переконуючо говорила Пазя. Суперечка з Петром додала її мові сили, бо Пазя тепер говорила так, немов би з ким перечила ся.

Хоч жінки раді були повірити Пазиній мові, отже таки не могли з легким серцем явно стати по сторонї небіжчика супроти Варвари. Се не був такий небіжчик, щоби можна було подати йому на спомин добре слово без ніякої вимови. Не було съому причиною його проминуле жите. Зовсім ні! Смерть глаголіть ув очах сусїдів і знакомих усе; найбільш негодяще жите показуєть ся покривджене смертю. Осе ж і тепер забули всї Гринькови його житьві подвиги. Ніхто не судив його за його гріхне жите. Були б йому всї простили й були би за ним щиро жалували. А тодї доневно були би жінки держали сторону Гринька проти Варвари. Як би не одно: Як би не така його смерть! Бо тепер усї були переконані, що Гринько накостити ме по смерти далї. Не тільки спровадить тучу на село, але ще й налякає неодну хрещену душу в ночи. А має міць над широким простором, бо від опеньківського лїса аж до воронцького цвинтаря. Особливо в лїсї накостить не трохи. Годї буде самій одній бабі вказати ся до лїса за ріщем по заходї сонця. Тай воювати ме так доти, доки про нього не призабудуть. А се може потревати з півроку. От тим то ясна річ, що Гринькови не належать ся ще всї права небіжчика. Він іще не вмер зовсїм, іще накостити ме живим людям зовсім по живому. Як же після того можна подати

такому мерцеви добре слово на спомин зовсім без ніякого застереженя, без ніякої вимови?

Се забобон? Може бути. Тільки на правдивість його мати муть ворошицькі люде незбиті докази. Бо й туча навістить седо й неодна баба налякаєть ся в лісі Гринька. Хто ж у силі вибити їм те все з голови? Ані читальня, ані знакомство з яким небудь інтеліґентом не докаже сього.

Чия змога наприклад перекопати Йвана Невалука, що нема на світї инклюзів? Коли він кленеть ся в душу й тіло, що мав самий у руках такий инклюз. Дав йому Жид у містї за збіже поміж иншими ґрішми срібного ринського, що був инклюзом. Бо як тільки вийшов Неважук зо склепу, то ринський десь пропав. Неважук недурний, пішов просто на поліцію. Полицай до Жида:

— „Верни, Мошку, чоловікови ринський, а як ні, то напитаєш собі біди; ми ж знаємо вже, що ти за челядника!“

Тай Мошко вернув. Не того самого срібного ринського, але дрібними ґрішми. Що ж се могло бути? Инклюз! Видима річ, що той ринський прийшов до Мошка иншим боком, коли Жид не шкодував ся заплатити Неважукови дрібними ґрішми.

На зборах, із ґазет, із розмови вивчить ся Неважук полїтики прекрасно. Виробить ся на доброго бесїдника. Вміти ме навіть постояти за своїми політичними правами. Отже віри в инклюза таки не покинеть ся. Ще може й Славка наверне на сю віру.

Є неодно чудо на світї. Чому ж не має бути чуда з ґрішми? Є багато нечистих духів, що пакостять людям. Чим жеж Гринько ґірший від нечистого духа?

Таке власне загальне переконанє зробило Пазину німсту невдатною. Правда, жінки слухали Пазю цікаво, але жадна з них не притакнула ані одним словечком.

Ось яка подія з Гриньком заставила Славка думати про самовбийство. Він завидував Гриньковн.

— „Отсе чоловік вольний“ — роздумував собі Славко — „що загадав, те зробив. А я правдивий невільник: ані жити не вмію, ані вмерти. Ув одно жду від когось якоїсь помочи“.

Каяв ся, що не познакомив ся ближче з небіжчиком Гриньком. Здавалось йому, що Гринько був би перед ним приповів ся таї разом у двійку були б совершили самовбийство. А тепер уже не лучить ся така добра нагода.

Отаке роздумуванє добивало Славка. З кождим днем находив у собі якусь гіршу прикмету. Не вартував у своїх очах навіть стільки, що небіжчик Гринько.

Але як із одного боку подія з Гриньком уняла духа Славкови, так із другого боку ся ж подія додала духа панотцеви. Суперечка Пазі з Петром Оскомюком дала притоку панотцеви до нової сварки. Та не до якої догідної сварки! Не далеко ходити, тільки до кухні таї свари в волю. А всї мусять мовчати, бо правда по панотцевім боцї. Ґмость виходила з кухні, лишаючи Пазю на погалу панотцеви. Пазя ж тільки червонілась і мовчала. Не мала що відповідати, бо навіть Іван у сім випадку був проти неї.

Як панотець дізнав ся, що Петро хоче Пазю скаржити до суду таї покликує на свідків панотця й Славка, то побіг простісїнько до кухні. Мав намір розложити собі сю сварку на кілька днїв, як тодї з Іваном. До сього треба

було спонукати зразу винуватця до відповіді, бо як винуватець мовчав, то сварка дуже хутко вичерпувала ся. Насваришь, виговориш усе, що лежало на серці таїй таки перестати треба. А як винуватець відповідає, то зводить сварку завсіди на боки. Сваришь за одно, а винуватець підсуне тобі друге. Тоді перше лишаєш, а чіпляєш ся другого. Як скінчиш друге, вертаєш ся до першого. І так іде кругом, справа справу ловить. Із таким пляном, добре наперед обдуманим, зявив ся панотець перед Пазею.

— „Хто тебе послав іти на Гриньків похорон?“ — запитав ся панотець. — Пазя зарумяніла ся й мовчала.

— „Хто тебе, кажу, послав іти на Гриньків похорон?“

Мовчанка. Панотець запитав ся ще тричі те ж саме. Пазя мовчала й узяла ся мити тарелі.

— „Ти не чуєш?... Ти, кажу, не чуєш?... Моя є я тебе послав? Я тебе не посилав. Може їмость тебе посилали? Певне їмость, коли ти мовчиш. Зараз запитаюсь я їмості, на що вони тебе там послали?“

По сих словах справив ся панотець виходити з кухні. Не було ради, мусіла Пазя промовити. Вона розуміла се дуже добре, що панотець піде до їмості таїй заявить, що Пазя казала, буцім їмость послала и на похорон. Тоді дістанеть ся їй і від їмості.

Пазя перестала мити тарелі.

„Ніхто мене не посилав“ — відповіла соромливо. Достоту як та миш під снопами, що як сноши розберуть аж до полня, то вона ховаєть ся в нору. А як напяляти там коновку води, то миш виходить несміливо мокра та нещасна

Панотець аж усміхнув ся; радував ся тим, що все стало ся так, як він собі наперед уложив. Обернув ся лицем до Пазі тай говорив:

— „А ти чого перестала мити тарелі? Ти своє роби, можеш говорити й при роботі“.

Із двох причин заставив панотець Пазю до роботи. Перше, бояв ся, що імость вирядить його з кухні, як побачить, що він заважає кухарці при роботі. А друге, волів винуватця зовсім безборонного. Здавалось йому, що винуватець при роботі, то так неначе би мав звязані руки.

Відповідь Пазина звела сварку на бік. Із сього був панотець зовсім радий. Ото як заки приступив до головної річи, переконував уперед Пазю, що вона навмисне шукає собі приключки, аби могла нічого не робити. Се переконуване тревало так довго, що Пазя за той час помила тарелї тай виносила на двір цебрик вильляти воду. Панотець не попускав ся її; дибав хутенько за нею на двір і не переставав навчати.

З далеку виглядали панотець із Пазею як яка залюблена пара. Він приговорював до неї миленько, а вона тільки румянилась.

На сьогодня закінчив панотець сварку одним потайним признанем. Одначе вперед заглянув до сїней і подивив ся крізь вікна на подвірє, чи хто не підслухує. Хоч нїкого не було, отже таки панотець не зважив ся говорити в голос, але шептав до Пазї:

— „А ти знаєш, що за таке свідоцтво перед судом та мене можуть скинути зо священника?! Тобі мусїв се хтось сказати. Ти навмисне тягнеш мене перед суд, аби я стратив хліб. Скажи менї, хто тебе до сього намовив. Скажи, не бій ся, я нїкому не вповім. Може Йван?“

На сей раз не домагав ся відповіди. Не для того, щоби не вичерпати тему до сварки

(за се панотець не мав страху), а радше для того, щоби не зразити собі ґмості задовгим пробуваньом у кухни. Бо хоч завважав, що ґмость лишила йому волю сварити, то все ж бояв ся перетягати струну.

На другий день рано пішов панотець за Пазею аж на город. Мав уже також цілий плян уложений. Питати меть ся Пазї, хто ї заставляв заходити з Петром у суперечку? А змусити ї до відповіди думав у той сам спосіб як учора. Одначе ще до Пазї не дійшов, як до города надбіг війт.

— „Просили пан комісарь, аби панотець були ласкаві прийти на вибори!“

— „На які?“ — здивував ся панотець.

— „Вибирати муть виборця, аби голосував на посла“.

Панотець глинцув, чи Пазя ще в городі. Була, щось микала на грядках

— „Чоловіче! ані гадки, я не маю коли“, — сказав хутенько панотець.

— „Пан комісарь дуже просили. Панотець зараз вернуть ся. Вибори підуть раз, два“.

— „Чоловіче, дай мені спокій! Я маю роботу Я все муну сам зробити, не маю ким послужити ся, хоч гинь!“

На доказ сього пішов на найближчу грядку. Там росла ріпа, а поміж нею морква Хотїла там ґмость посадити місяшну редьківу, але в крамниці обмахнули ся й дали насіне ріпи. Вона гарно зійшла й буяла собі поміж морквою. Ще може ніколи в такім добрі не пробувала як ось тепер Панотець похилив ся над тою грядкою тай микав із завзятком моркву з ріпи, нїби полов. Непривичний хиляти ся почервонїв мов печений рак, бо кров ударила до голови. Аж засапав ся над тою роботою, аж млости підступали йому до серця. Отже не вгавав,

микав і все минав моркву й складав її на купку.

— „А панотець на що прирівають моркву? Та то ще шкода псувати, вона би ще росла“ — обізвав ся війт.

Панотець підняв ся. Сонів із лиця як ковальський міх. Подивив ся на війта страшними очима. Вони здавали ся через те страшними, бо виступили трохи на верх від того, що панотець хилив ся.

— „Що тобі питати?“ — сказав до війта й оглядав його вважно. Війт догадав ся, чим такі обзорини можуть покінчити ся. Ото ж не гаючись, лишив панотця й відійшов

— „То я скажу панови комісарови, що панотець не мають часу“ — обізвав ся війт на відхіднім не оглядаючись. За ним пішла й Паля.

Але панотцеви не до того тепер було. Він бояв ся їмості за моркву Підняв одну з землі, обтер полою й покушав. Пісок засьвірчав під зубами Але попри те засмакував панотець моркву. Не було що довго роздумувати, гаки треба поховати сліди своїх трудів Тільки де? Ніде инде, лиш у буряни Там за стайнею росте висока кропива. Отам би и! Панотець напхав наминаною морквою повні кешені від питанів. Отже таки ще на один раз лишилось. Обернути б іще раз із кропиви в город.

Покидавши моркву в кропиву, біг панотець простісїнько до кухні. Паїї там не було. Шукав її по надвірку. Тужив за нею. Зовсім так, як тужить хлопець за любкою. Сумно йому було без неї, хвилина розлуки ставала йому роком. Нагадував собі ту любу вчерашню розмову й таки млів із нетерпілячки. А го біда, що в нїкого розвідати ся, де Паля? Може би в їмості. Та де?! Зараз запитають ся: — „А тобі на що

Пазі? Відповідай же тоді, як знаєш. Пішов до своєї канцелярії таї без перестанку „зазирав у вікно. Трохи згодї назирив ґмость. Його засумоване серце брало ся віщувати:

— „Там біля ґмості повинна бути й вона!“

Повищував ся голосови віщого серця Вибіг на двір, щоби не стратити з очей ґмості. Аж тут тихо надносить комісаря. Панотець його знає, се канцеліст із староства Поклонив ся низенько ґмости, поцілував її в руку, привитав ся з панотцем таї запрошував його, щоби йшов на правибори. Панотець відмовляв ся, що не має часу, а комісар таки настоював на своїм. Ґмость догадала ся, чого йому треба, запросила зараз на обід Краньцовського не було дома, то бідний комісарина не мав де пообідати По сих запросинах перестав уже наперати на панотця. За те панотець наперав тепер на комісаря, щоби доконечно прийшов на обід. Обрадив ся, що можна би з канцелістом розмовити ся про золоті ковпири. Можна йому показати Славкові свідоства таї обчислювати, кільо контує панотця Славко. Перечити ніхто не сміє, бо чужий чоловік у хаті. Вольна воля дожидає панотця, на яку схоче розмову.

До кухні не було вже панотцеви приступу, бо там пішла зараз ґмость лагодити для виборчого комісаря обід, більший як звичайно. У попа розпускають комісарі роти, бо все надіють ся, що тут багато можна їсти.

Пазя дожидала панотця. Поглядала в одно на двері, коли вони відчинять ся й пропустять панотця з пропові ю Серце щеміло їй у грудях із дожиданки Отже панотець спроневірив ся, не прийшов. Одно для того, що в кухни була ґмость, а друге, що шукав Славкових свідоствів. Вони лежали сховані в панотця в бюрку під ключем Дві річи замикав панотець своїми

руками на ключ, стодолу й бюрко. Найшов свідоства на своїм місци. Узяв їх у руки тай важив. Всі три дивили ся на него весело двокороновими стемилями. Паноцець любив той веселий їх погляд. Аж усміхали ся тими двокороновими очима, либонь як би мали рот хоч за один однісінький сотик, то промовили б

При обіді ні з сього, ні з того, зачав комісар розповідати про свої виборчі надужитя. Ніхто його про се не питав, ніхто не цікавив ся його подвигами, а він усе таки розповідав. Мабуть виправдував ся, що хліб-сіль руську їв, а Русинам пакостив Приповів ся, що в Оленьківцях люде вибрали своїх виборців, а він записав, що вибрано хрунів, хоч на них упало всего по три голоси.

— „Але я тому не винен. Я урядник, мушу те робити, що мені накажуть".

Їмость думала, що він собі з них кепкує, тому обізвала ся з нетаєним невдоволенєм:

— „На що тих виборів, ліпше поіменувати послів тай не морочити людям голови".

— „Тай я так кажу" — відповів наївно комісар. Він недавно вийшов із війська, вступив до політики тай не розумів ся ще на польських виборах. — „Або нехай видадуть таке право, що Русина не вільно вибирати на посла. Тоді не було би стільки клопоту. А то в Оленьківцях погнівав ся на мене паноцець та так мені прикро, що не можу собі ради дати. Ми з Оленьківським паноцем дуже добре собі заходили. Кілько разів був у місті, то все їшов зо мною на закуску до торговлі. Тай дав мені торік фіру сіна за дешеві гроші, бо я держу корову. У мене фамілія величенька, а пенсія мала".

Комісар зітхнув.

— „Тай від мене дістанеш кольку, а не сїно ти, підлий Ляшку“ — подумала їмость і вже більше до нього не обзивала ся

А комісар не вгавав сповідати ся з своїх почувань. Хотів перекопати співбесідників, що урядник є на те, аби робив надужитя. Адже перевести вибори не штука, її втне хто не будь, до сього не треба урядника. А надужите зробити — се не кождий потрафить тай не кождий зосмілить ся. Урядник же мусить.

— „Що мені пан Шубравський?“ — приповідав ся комісар. — „Нехай би його про мене чорти брали. Він мені навіть руки не подасть, як прийде до староства. Але я мушу для нього робити, бо маю такий наказ. Він пан, він маршалок повітової ради, його правительство підпирає, а я служу в правительства“

Лиш панотець йому потакував, Славко ж і їмость мовчали. Але панотець потакував лиш із чемности. Він навіть не слухав, що комісар говорить, бо ввесь був віданий думкам про золоті ковнїри. Ждав тільки, щоби чим хутче обід скінчив ся. Потакуване панотця додало комісареви духа. Виповідав тепер щиро все, що йому на серци лежало.

— „То все Жиди наробили. Вони завоювали цілий світ. Ей! коби так Москаль прийшов, він би трохи прикоротав Жидів. У Росії Жидів бють!“

Комісар їх ненавидїв. Нераз собі фантазував, як би то було красно, аби так прийшов Москаль та помотлошив Жидів! Вони дали ся добре в знате комісареви. У місті є вже дві такі вулиці, що не спосіб ними перейти. Бо лиш укажеть ся, зараз якийсь Мошко заступить йому дорогу. Потрясе капелюхом над своєю головою тай:

— „Добрий день“, — каже — „пане комісаржу!“

— „Та чого хочеш від мене?“

— „Нічого! Я лиш кажу: Добрий день. Поздоровляю пана комісаржа!“

— „Дай же мені спокій, я ще з міста не втікаю, ще віддам!“

— „Ну-ну! А коли то буде?“

Ех! Москаля б на них! А там у Росії не лиш Жиди на короткім уздечку, але зачувати — що урядник бере з кого хоче тай страху не має. Комісар не бояв ся говорити при Русинах про Москаля. Йому здавало ся, що вони всі ждуть на нього, як Жиди на месію. У старостві ж поміж собою лаяли Русинів Москалями.

По обіді взяв паноtець комісаря на допит. Щоби добити ся докладнійших відповідей прикидав ся паноtець, буцім він нічого не знає й не розуміє. Хвалив ся, що Славко має гри правничі їснити тай питав ся комісаря, чи Славка би приймили з такими студіями до староства

— „Та певне, що приймили би“ — відповів комісар.

— „Приймили би?“ — буцім не вірив паноtець.

— „А приймили би!“

Тоді паноtець обертав ся до їмості й повторював комісареву відповідь: — „Приймили би!“ — Тай сміяв ся, як мала дитина, коли на неї цмокнути

— „А чим він міг би бути? — знов допитував ся комісаря.

— „Та міг би бути й старостою“.

— „І старостою міг би бути?“ — буцім не вірив паноtець

— „Та міг би“ — відповів комісар трохи несмілливо, бо він по правді не знав, яких ква-

лїфікацій вимагасть ся від висших урядників.

Панотець не збентежив ся несміливою відповідю. Обернув ся знов до їмості

— „Міг би бути й старостою!“ — передав комісареву відповідь, але зовсім сміливим голосом. Сміяв ся ширіще як перше.

— „А чи дослужив ся би золотого ковпїра?“

— „Та певне, що так“.

Панотець аж якось наче свиснув горлом, так тоненько й раптовно зареготав ся.

— „Дослужив ся би?“ — буцім не вірив.

— „Певне“.

Панотець обернув ся до їмості й передаючи комісареву відповідь реготав ся за кождим словом: — „Кажуть.. ха-ха-ха... що дослужив ся би .. ха-ха-ха .. золотого ковпїра. ха-ха-ха!“

Нараз... немов би крісло попекло панотця, так хутко зірвав ся з нього. Ухопив комісарську шапку й побіг із нею до Славка.

— „Ану, вбери, Славку, навмисне, як тобі буде?!“

Се була давна мрія панотця побачити Славка в урядничих відзнаках. Показував би його тоді Василькови й лякав би: — „А диви! Зараз замкне до арешту!“

Славко засоромив ся й похилив ся перед шапкою на бік. Їмость же доторкнула ся пальцем до свого чола й обізвала ся по тихо:

— „Уже?... От лишe сядь!“

Панотець сів і з глибини своєї душі промовив: — „Йому сего треба. Нехай привикає!“ — Потім говорив до комісаря:

— „А таким як ви міг би бути?“

Тепер прийшла черга на комісаря засоромити ся

— „Та я... що я?“ — мяв ся комісар. — „Я не правник. Я канцелярийний урядник. Адже панотець знають“.

— „Я цього не знаю“ — сказав панотець і намагав ся прибрати як найдурнішу міну; витріщив очи й розявив рот. Буцім хотів сказати: „Ти не дивн ся на те, що я панотець, але розясниї мені так, як остатньому йолупови!“

Отже комісар не розяснював. Або не розумів панотцевої мінн, або було йому занадто моторошно говорити про таку справу. Та панотець умів змусити до розмовн. Узяв ся на такий більше-менше спосіб, як із Пазею. Буцім закурив ся тай таки направду свиснув уже тепер ґубами

— „Фьть! А я всю надію мав То кажете, що не може бути таким, як ви?!“

Комісар далі соромив ся, отже відповісти вже мусїв: — „Та де ж я так кажу? Пан Славко може бути старшим від мене!“

— „Старшим від вас?“ — дивував ся панотець.

— „Певне!“

Панотець знов обернув ся жваво до імості й поясняв комісареві слова: — „Кажуть, що Славко може бути старшим від них“.

Комісар очивидно хотів збути ся сих допитів. Старав ся звернути розмову на инший бік: запитав ся панотця, що се за чоловік Сенько Гриценин, бо його вибрали вибірцем. Але панотець не знав молодих мужиків. Тямив тільки старших, а з них уже більша половина повмирала. З рештою не мав охоти пригадувати собі.

— „Я його не знаю. Певно якийсь вороницький злодій!“

— „Та де злодій?!“ — забув ся комісар. — „Я його питаю ся, чи буде голосувати на Шубравського, а він мені повідає, що ще не знати“.

Потім говорив ніби сам до себе: — „Та що се мене обходить? Краньцовський заручив, що відси кождий добрий“.

Попри панотцеві вуха прошуміли комісареві слова як вітер мимо сухе дерево.

— „Як не вірите, то я вам покажу Славкові свідоства“.

— „Та чому не вірю?“ — просив ся комісар.

— „Я вам покажу, навмисне для переконання“. — Панотець схопив ся з крісла й справив ся йти по свідоства. Ґмость змилувала ся над комісарем і прийшла йому з підмогою:

— „Та дай панови спокій! Може вони потребують уже відіздити?“

— „Менї вже таки час“. — сказав комісар і подивив ся на годинник.

Панотець подумав собі, що се не добре, коли ґмость боронить комісаря.

— „Прошу зо мною на хвильку до канцелярії!“ — сказав до нього. Коли ж завважав, що комісар вагаєть ся, то ще прикинув: — „Я вам розповім про Сенька Гриципиного, тепер я собі нагадав, що́ він за один. Прошу!“ — і повів його до своєї канцелярії.

Очивидно про Сенька не було розмови. Про те ж однако комісар міг сказати собі з чистим сумлїнєм, що за дармо не обідав.

Заки випустив панотець комісаря на волю, то за той час устиг Іван погодити Пазю з Петром Оскомюком. Іван був також того переконання, що Пазя дуже тяжко зневажила Петра. А де ж се подумана річ, аби пустити таку неславу про чоловіка, що він та гонив корову розперезаний?! Здавалось Іванови, що за роз-

пуск таких вістей та жде Пазю вічний кремінал.

— „Не гадай собі, що се мала справа!“ — говорив до Пазі. — „Ти скалічила тим чоловіка на віки. Будеш видіти, що його тепер прозивати муть у селі розперезаним. Воно на тобі зачнеть ся, а за тобою ще неодин ускочить до арешту!“

— „Я не брехала, панотець посвідчить“, — пробувала боронити ся Пазя Але Іван її спинив:

— „Спамятай ся, дурна! А хто ж би таку „кальму“ кидав на чоловіка?! Що ж він кому винен? Та я би сам не свідчив за тобою в такім ділі, не то панотець!“

Не так легко вдалось Іванови задобрити Петра Треба було аж помочи війта та й Павла Гаєвого. І се не на багато здало ся б, як би так Петро не лякав ся, що зробить собі ворога з Івана, коли з Пазею не погодить ся. Заплатила Пазя грішми Петрови, ще й могорич поставила на перепросини.

Отже таки два хлопчики, йдучи на другий день до крамниці, питали ся дівчинки, що вертала відти: — „А вже є Розперезаний у крамниці?“

X.

Славко ще довго розмірковував про самогубство. І се була його одинока потіха. Бо як тільки зачали занадто його непокоїти думки, як тільки почув над вухами те вліпливе, докучне гудіне „невільник, невільник!“, то зараз шептав: — „Отже страчу ся так, як Гринько!“ Хоч сам у се не вірив, то те „щось“, що гудїло йому над вухами, мабуть вірило, бо в ту ж мить лишало його в супокою.

Ще заєдно порпав ямку, ще заєдно ходив по другім сніданку на прохід. Але вже не під дубом; його припорав недавно мужик під жито. Ходив Славко до того ліса, що ріс зараз за дубином. Там також була дебра. Над нею сідав під смереку й курив без перестанку.

Аж одного дня повиділось йому, що він блудив над якоюсь бездонною пропастю. Уже мав ось-ось хибнутись і впасти в безодню комір головою, але якісь невидимі руки схопили його в саму пору й віднесли в безпечне місце.

Таке видіне навіяло на нього письмо від сестри Галі Радович. Вона писала до родичів, що приїде з маленькою дочкою до Воронич на храм, що припадав на другу Богородицю. В письмі приписувала, що забере з собою Славка, бо він пестить ся при родичах і не думає поважно вступити вже раз до якогось уряду. Вона ж із своїм мужом постарає ся вже спонукати Славка до якоїсь крайної постанови. Натякала також, що в них є ширші знакомства в жіночім товаристві. То ж не без того, аби таке знакомство не вийшло на користь Славкови.

Се письмо було тими невидимими руками, що винесли Славка на безпечне місце. Безодней ж — була зневіра в забобон. Адже він міг Славка зпищити на ні на що. Вже за саме те, що Славко йому на перекір веселив ся, то забобон піддав йому самовбийчі думки. Що ж би було сталось, як би Славко провокував його без перестанку далі?! Тоді забобон міг йому таки дійсно підкинути який мотуз та висадити на сосну! А Славко ще й хулив. Лячно й подумати! Та минуло ся. Добре, що на тім стало!

Тепер Славко відотхнув лекше. Менше з тим, як він викрутить ся перед шваґром і сестрою, досить того, що спас ся перед роди-

чами. Має спокій аж до храму, а потім... потім... забобон уже скаже. Славко вірував у нього ще твердше, аніж перед тим. Ще й те йому додавало духа, що він сам один додумав ся до того забобону. Ніхто його на сю дорогу не справляв, ніхто не натякав йому навіть на щось подібного, він сам своїм житєвим досвідом прийшов на таку думку Досі не признавав ся Славко з тим забобоном нікому лиш через те, аби з нього не сміяли ся. Тепер же не признав ся б нікому також і з тої причини, що ся думка — його виключна власність. Дорожив ся з нею, бо здобув її таким тяжким трудом, такими страшними душевними муками Хвалив собі Славко колишню свою постанову, щоби не переносити ся до Львова, але сидїти на селі. Там у гаморі не мав би був нагоди розслїдити докладно природу свого забобону. А тут у тишині не заважало йому ніщо посвятити свої духові сили на відкритє такої фільософічної теорії, що має завсіди в щоденнім житю практичне пристосованє. Правда, Славко ще мав у ґімназії неясне прочутє сеї теорії. Нераз навіть при веселій забаві з товаришами приходило йому на думку, що за сю веселість відпокутує на другий день у клясі злою нотою. Але все таки не був сього певний і через те не розслїджував, чи його прочутє справджувало ся Аж сільська тишина дозволила Славкови згуртувати всї думки й попасти на добру дорогу

Тепер ясно бачив, якими гарними, якими чудовими прикметами величаєть ся сільське житє. Харч — здоровий, спаня — в волю, а духові сили буяють! Славко почував, що вернула ся б його душевна рівновага, як би не одно. Як би не думка про Краньцовську. Він лютив ся на зрадницю! Нераз йому здавало ся, що

вже не має ніякої жури. Аж ось нараз неначе щось шпигнуло його шилом у саме серце: Нагадав собі Краньцовську! Тай за що на нього такий припадок? Він же так чесно думав поділити ся з Краньцовським. Собі забрав би жінку й її маєток, а йому лишив би дітп Так же ні, зрадила.

Чи любов його перекинула ся в ненависть, чи може дотеперішня жура. Сього Славко не міг збагнути, досить того, що ся ненависть його мучила. Коли перед тим відгонив її з свого серця своєю розпукою, то тепер, як розпука зникла, загостила ненависть до його серця на постійний прожиток. Нїяким способом не міг себе розважити.

— „Що мені на нїй залежить? Нехай отам пропадає!“ — шептав до себе, а все таки думав про неї й сердив ся на неї. Підозрівав себе навіть, що дуже радо погодив ся би з нею, коли б вона тільки дала до сього почин. Коли ж на таку згоду не було нїякої надії, то його се лютило тим гірше.

Отаким чином, хоч сестрине письмо врятувало Славка від журби й гризоти, отже таки зденервоване його не покидало. Мучив ся далї.

Тим часом сестра приїхала. Друга Богородиця припадала в четвер, а Галя приїхала в середу сполудня. Вона була зовсїм схожа на панотця, розуміють ся лиш так, позаяк жінка може бути схожа на мужчину Сильна білявочка, маленька як панотець і ще може товстіша від нього. Була навіть такої самої вдачі, любила насварити. Одначе легко можна було завважати, що вона старається змінити свою вдачу, а радше, що когось удає. Пізнати се було найдокладнїше по її рухах; вони виходили в неї все якісь неприродні, неначе вивчені. Мова її була також неприродна. Намагала ся говорити голосно й

поволи, але розбалакавшись, говорила хутко. Як тільки похопила ся, то доразу звільняла балачку й сим власне доказувала штучність своєї мови. Також із її сміхом те саме було. Вона була така сама простодушна, як панотець. То як дуже часто сміяла ся сердечно. Та нараз серед сміху нагадувалась і переривала сміх. Се ж їй так легко не йшло, бо вона стягала примусом лице до поважного виду, а очи-збитошники сміяли ся далі. Таке перериване сміху виглядало дуже дивно.

Слова, якими вона послугувала ся, робили би на непривичнім також враженє штучности. Отже на ділі воно так не було, бо Галя попсувала собі мову ще в школі, в інституті. Там вона вчила ся трьох мов: української, польської й німецької. Чужих мов очевидно не вивчилась, а свою рідну покалічила. Бо помимо вже те, що її вчили рідної мови учителі й учительки, які самі не знають гаразд сеї мови, але надто з Галею зайшов такий припадок, що вона позабувала ті слова, які перед наукою в школі винесла з дому. Одно чуже слово вигонило з її мозку двоє рідних слів. Мабуть у її голові не могло змістити ся аж стільки нових понять. Або голова за вузька, або субстанція мозкова гірного сорта, досить того, що хоч додавала до своєї мови слова польські й инколи німецькі, то все таки хибувало їй слів. Ще як хутко говорила, то се нього не разило, бо здавало ся, що вона з поспіху пропустила якесь слово, яке слухач легко догадував ся. Як же говорила поволи, то сама попадала в нетерплячку їзза недостатку слів. Тоді кривилась і тріскала в пальці. Співбесідник звичайно підлавав їй доладне слово.

Галя привезла з собою також дванацятилітню наймичку, Гандзю, що мала за завдане

забавляти маленьку Галину дочку, Олю. Але Гандзю вирядили зараз до кухні, під опіку Пазі, щоби її накормила з дороги. Олею ж займила ся імость і не могла натішити ся маленькою внучкою.

Галя на самім уступі показала зміну своєї вдачі, бо зараз зачала хвалити ся, що вона справила собі подорожний костюм.

— „Мушу перебрати ся, бо в подорожнім костюмі, якось менї „нє теґо!“ — сказала Галя й пішла з своєю валізою до другої комнати.

При підвечірку сталась Оля душею товариства. Навіть Славко гладив її по личку. Імость же держала її на колінах і напоювала молоком. Оля доразу привикла до нових людей. Як імость пачерала ложечкою молоко, щоби її напоїти, то Оля протягала свою ручку, махала нею докола й до кождого приповідала: — Па!... па!... па!“ Потім, як уже відхотілось їй їсти, то намісь пити з ложечки молоко, булькала в нього й розливала. А в кінци забагла ложечки. Вхопила її цїлим кулачком і видерала від імості приповідаючи: — „Мінї!... мінї!“ Як же вдалось їй допасти ложечку, то гримала нею з цїлої сили до стола й сміяла ся сердечно, показуючи два передні зубки.

— „Дай бабци, дай бабци!“ — сказала Імость, намагаючись відобрати легонько від неї ложечку. Але Оля піднесла її в гору й жбурнула нею до землї. Ложечка задзвонила, а Оля зареготала ся.

— „Ти на що тото кинула? — обізвав ся панотець. Хотів іще сказати: — „Ти робиш навмисне дїдови шкоду?“ — але сї слова застигли йому на устах, бо не мав нагоди їх виповісти. Славко схилив ся підоймити ложечку, а імость і Галя одночасно говорили до Олї.

Панотця немов кололи в губи недоговорені слова й не давали йому супокою.

Галя хотїла по підвечірку побалакати з імостею, для того закликала Гандзю, щоби взяла дитину. Гандзя за той час не лише пожившила ся, але встигла вже познакомитись із Пазею так докладно, що довідала ся від неї й про Варвару. Обі вони дуже щиро розмовляли, але то їм зовсїм не заважало зневажливо думати одна про одну.

— „Аді! яка „бойка“ сита, як коли піч. Упасла ся як льоха! — думала собі Гандзя про Пазю.

— „Ото раз „бойка“ чорнобрива, бодай же тебе шляк трафив! — думала собі Пазя про Гандзю, бо завидно їй було на Гандзині чорні брови. Вони прозивали себе взаїмно в думках „бойками“, бо ся назва згірдлива. Прозивають нею людей із подальших сторін.

Галя дуже хвалила перед матірю і перед Славком свою парохію Запозів, на Покутю, шість миль за Коломиєю. О. Радович одержав сю парохію перед пів роком.

— „Там далеко приємнище“ — хвалила ся Галя — „кажу вам „зупелнє інни съвят“. А як я дома красно „уржондзіла сє“, коби-сте побачили. У мене дома з комфортом. Ґеньо спровадив меблї з Коломиї. Живемо собі „зупелнє ґемітліх“. Я би не хотїла вже сюда на сї піски...“

Галя скривила ся й тріснула в пальці.

— „Вернути ся“ — піддав Славко.

— „Вернути ся“ — повторила Галя. — „Там у нас земля чорна, „уродзайна“, тютюн, кукурудзи, „словем, інни съвят“! Не можу нарікати на свою долю“.

Засміяла ся голосно тай враз раптом стягнула лице й віддула губи. Здавало ся,

буцїм вона непадїйно назирила щось страшне й перелякалась.

— „То що?“ — налякалась і собі їмость.

— „Нїц“ — відповіла Галя тай продовжала далї розповідати про своє житє в Запозові.

Їмость завважала, що з Галею заподіяла ся зміна, що вона вдає з себе иншу, аніж є на дїлї, що намагаєть ся додати собі якогось поважного вигляду, який їй зовсїм не до лиця. Одначе мовчала, не дала по собі пізнати, що помітила сю зміну. Раз для того, що Галя була вже „правдива їмость“, жінка пароха, чотири лїта старша від Славка, а друге, задля своєї привички не говорити те все голосно, що думає.

Панотець не слухав сеї розмови, йому все не давали спокою ті недоговорені слова. Поступав ся разураз за Гандзею, що носила на руках Олю, тай роздумував: „Таке мале, а воно вже знає шкоду робити, збитошне!“ Він не був злий на Олю за її збитки, лиш його серце бажало навчати дитину. Розповідав би їй довго-довго, що ложечок не треба кидати на землю, бо то шкода тай Бозя гнївати меть ся за такі вчинки. Правда, міг би й тепер навчати дитину та що з того, коли смак уже перерваний, не має до чого навязати ся. Оля з рештою не порозуміє його науки, бо вже запізно, вона забула вже зовсїм про ложечку.

А Гандзя ходила з Олею від вікна до вікна й стукала пальцями в шиби, показувала Оли кури на подвірю і називала їх „ко-ко-ко“.

— „Ко-ко-ко!“ — лепетала Оля за Гандзею й пробувала плеснути в долонї. Але се їй не вдалось, туляла тільки ручки одну об одну, та ляску з того не було.

При тій вандрівцї від вікна до вікна зайшла в кінци Гандзя перед шафу. Стала й тут і за-

стукала до дверей. У шафі відозвав ся глухий відгомін. Оля підтягла брови в гору як могла найвище й сказала:

— „І-і... вова!“

— „А ми бий-бий вову!“ — говорила Гандзя. — „Ньо-ньо! Іди собі воно геть, бо ми бий-бий“.

— „Ньо-ньо! бий-бий! І-і!“ — лепетала Оля. Сей послїдний звук „і-і“ виговорювала, втягаючи в себе воздух, буцїм дивувалась.

Панотець поступав за ними тихцем і повторював у думцї за Олею: — „Ко-ко-ко! Ньо-ньо! бий-бий!“ Учив ся дїточої мови, може пригодить ся коли. Тямив, яка невигода була йому з Шарльотою через те, що не вмів по французськи!

А тимчасом Оля заздріла якийсь папір на шафі. Кусник старої газети. В нїм були завиті коробки з сїрниками. Коробки вже забрано, а папір ще валяв ся на краю шафи. Оля постановила за всяку цїну дістати його в своє посїданє. Пізнати се було по її великих зусилях. Вона витягнула ся, скільки мога й протягала ручки. Аж стогнала: — „е-е!... е-е!“ Таки дістала його! Першим дїлом її було спробувати його тривкість. Зімняла в руках і шматочок віддерла. Потім пробувала смак. Узяла кусник паперу до ротика й скривила ся. Гандзя побачила:

— „Викинь! Се бе!“

— „Бе!“ — повторила Оля й жбурнула папером на землю: — „Пав!“ — промовила, побачивши папір на земли.

Панотець приступив ся до них зовсїм близько: — „А ти на що кидаєш тото на землю?“ — запитав ся Олї. Дитина не розуміла його. Панотець повторив те саме дїточою мовою:

— „Ти на що зробила пав?“

— „Пав... тям!“ лепетала Оля, показуючи пальчиком на землю.

Панотець поглядав миленько на неї. Яке ж воно приємне, аж просить ся, щоб його насварити.

— „А як би то був який потрібний папір? Як би то була метрика! Ти навмисне робиш дїдови шкоду?“

Оля не розуміла. Панотець старав ся перелицювати слово „навмисне“ на дїточий лад:

— „Ти робиш дїдови навмисне? Нав, нав?“

— „Няв-няв!“ — порозуміла Оля — „киця!“

— „Я тобі дам кицю. Ти на що кинула папір на землю? А як би то був потрібний. Ньо-ньо!“ — покористував ся панотець що йно вивченими словами й погрозив Олї пальцем. Вона здогадала ся, що се її не хвалять. Отож захмурилась і спустила очи в долину.

— „Ньо-ньо! Дїдо бий-бий!“ — не вгавав грозити панотець. Оля тепер розуміла вже докладно, що сей чоловік для неї — вова. Хмурила ся ще дужче, борідка ж її зачала морщити ся, а губки стягали ся в маленечку підкову.

— „Се не красно дїдови шкоду робити навмисне“ — навчав панотець — „бо дїдо бий-бий!“

Оля притулила ся до Гандзї, обняла її рученятами й жалісливо заплакала.

Ймость схопила ся до дитини й доразу зрозуміла все. — „Ти вже причепив ся до дитини?“ — говорила шепотом, аби Галя не вчула. Панотець соромив ся. Але вже не так, як той Циган, що ззїв чужий обід, а радше як той злодїй, що підкопав ся до чужої комори, влїз до неї й застав там господаря з синами при горівці.

— „Прошу її липити“ — сказала Галя до ймості — „то лиш Гандзя вміє її забавити!“

Панотець навалив ся направити свій промах. — „Вона певне хоче їсти“ — сказав і подибав борзенько до кухні. Ґмость подумала: — „Уже знов хоче щось ізновити“ — й непомітно пішла тихонько до кухні. Тут застала панотця, як узяв кружок із цілою шишкою, приготованою на храм, і хотів її двигати до покою для Олі.

— „Ще треба одної Гандзі, аби старих забавляла“ — обізвалась Ґмость, здвигаючи плечима; — „на що як ти се забрав?“

— „Воно голодне!“ — виправдував ся панотець. Держав шишку на животі й не знав, що з нею робити.

— „Постав то, постав!“ — говорила Ґмость і відобрала від панотця кружок із шишкою. — „Дитина вже пила молоко, й нічого більше не треба. Ти так гей старий кавалєр, що ніколи дітей не видів із близька!“

Як вернулись обоє, то дитина ще плакала. Панотцеви так було прикро, що силував ся таки доконечне якось її втихомирити.

— „Вона певне хоче спати. Я її зараз постелю!“ — По сих словах справив ся панотець іти стелити. Але Ґмость задержала його словами: — „До чого ти хочеш брати ся?“

Тоді панотець побіг борзенько до Гандзі, став собі так, аби Оля його бачила й промовив до неї з розпукою: — „То свари мене!“ — Але Оля відвернулась від нього й плакала далі.

— „Лишіть, татку, вона зараз перестане!“ — сказала Галя.

Але панотець роздумував собі: — „Їсти не хоче, спати не хоче, а навіть сварити ні, то...“

— „Вона мусить бути хора; певне трудна з дороги“ — сказав у голос із твердим переконанєм.

Тим часом Гандзя забавила дитину. Вона перестала плакати й сміяла ся крізь сльози

дивлячись, як Гандзя штрумкає на губах мов на дримбі.

— „Не вольо Олю сварити“ — промовляла Гандзя — „бо Оля буде бий-бий! Ньо-ньо!“

— „Оля бий-бий! Ньо-ньо!“ — лепетала дитина і грозила пальчиком. Панотець аж просяяв і розсміявся в голос. Про себе ж подумав: — „Таке маленьке тай знає, що добре!“

Галя за цілий час, як дитина плакала, не рушила ся з крісла. Властиво рушила ся, хотіла схопитись і побігти до Олі, але в сам раз нагадувалась і заховувала поважний супокій далі. Штучність такого супокою була очивидна. Сліпий був би завважив, що Галя в супереч своїй живій удачі силуєть ся на повагу. А ся вдавана повага була їй дуже до лиця. Се показало ся дуже яскраво на другий день, коли зїхали ся гості, а Галя витала їх у заступстві господині дому.

Вона виходила проти кождого дуже повільними кроками, щоби поважнійше, а через те, що мала дрібніший хід, то здавало ся, що вона не зайде сьогодня від стола до порога. Подавала ся при тім цілим корпусом назад, щоби бути рівною й струнною. Та памісь сього, виходило зовсім що инше. Із такого надмірного вигинання живіт виступив їй на перед і вона подобала на вагітну. З сеї причини отець Василич із Берберівки навіть зажартував із неї:

— „Як я бачу, то ви, пані, не тратите марне полїтьів.“

Вона вдала, що не розуміє його. Отже таки зачервоніла ся по самі вуха. За сей жарт ізненавиділа Василича на віки.

А вже найдивнійше поводила ся супроти жінки катехита, Марії Вишневички. Галя приятелювала з нею ще з інституту та ґмость саме задля Галї запросила катехита на храм. Галя

була досі з Вишневичкою „на ти“ й називала її Міпцею. Тепер же стала їй викати й називала її панею Вишневичевою.

— „А як ся маєте, пані Вишневичева“ — сказала поважом і зареготала ся. Вона таки дійсно врадувала ся, побачивши колишню приятельку. Але зараз перервала сміх, віддуваючи губи, щоби стягнути лице до поважного виду. Одначе радощі були за великі, щоби так легко дати ся прогнати з обличя. Сміх разураз вертав ся на лице, а Галя за кождий раз віддувала губи. Здавало ся, буцім вона має щось у роті й без перестанку румиґає. Вишневичка порозуміла зразу те поведенє в той спосіб, що Галя чогось гнівається на неї. Але потім переконала ся, що ні, бо Галя зачала розповідати їй зовсім щиро про свою парохію.

— „Се вона так згорділа, від коли стала пароховою,“ — догадала ся Вишневичка.

Опріч катехита Вишневича й пароха з Берберівки, Василича, приїхав на храм іще паноотець Тріщин із Підошвів. Се був іще молодий чоловік, здоровий і червоний. Удавав Єзуїта й клєрикала (хоч досить незрушно), бо мав надію на пелєрину й деканство. Одначе досі знали його з иншої сторони, а саме, що мав себе за великого проповідника та що замучував жінку, бо сплодив з нею за пять літ шестеро дітей. Жінка його вічно знемагала, а він чим рік, тим робив ся червоніщий. Ось і тепер приїхав Тріщин лиш на те, щоби „врізати проповідь“. Попри те все був дуже простакуватий тай за кождим третим словом говорив „пане добродію!“ Неначе де служив у якогось пана за локая та привик величати безнастанно свого добродія.

З ним зайшла Вишневичка при обіді в суперечку. Вона розповідала про Потураївчина.

Любила багато балакати, але мала ту добру прикмету, що розповідала власне річи цікаві, які всякий залюбки слухав. З тої причини завойовувала всіх і заєдно доходило до того, що вона одна говорила, а всї решта слухали За Потурайчина вона знала від його матери, бо вона носила до Вишневички молоко й приходила прати.

— „Така бідолашня жінка“ — розповідала Вишневичка — „така працьовита, запопадлива, що хвильки дармо не посидить. А для свого сина не жалувала здоровлєм накладати. Як був іще в ґімназії, то ходила пішки до Львова, щоби забирати білє до праня. Тай не пощастилось їй із сином. Відсидів у арешті три тижні та тепер лежить хорий на сухоти.“

Розповідала докладно про його процес, про те, як апеляційний суд змепшив йому кару з чотирьох тижнїв на три, як мати плакала гірко й побивала ся перед нею з сеї причини. Вишневичка ходила навіть до хорого.

— „Подумайте собі, лежить у такій нужденній хатчині, що здоровий міг би заслабнути. А найприкріще слухати його розмову. Він сам говорить, що не вийде з сього Я йому кажу: Пане Потурайчин! ви не маєте сухіт, бо сухотник усе має надію, що поздоровіє. Коли ж ви думаєте про смерть, то будьте певні, що подужаєте. А він на те лиш рукою махнув. Як прийде — каже — смерть близько, то й я вірити му в подужанє, а тепер чую, що житя мені нема. Отак марнують ся наші найкращі сили!“

— „Добре йому так, пане добродію“ — обізвав ся Тріщин якимось таким голосом, що нагадував фірмана, як кричить на коні: „Стій!“, коли вони обгонять ся від мух і скидають нашильники. — „Цїлий повіт, пане добродію, збун-

тував! Тими читальнями, то пане добродію, лиш ширить деморалїзацію поміж народом. Якісь, пане добродію, узяли ся радикали, лїберали, масохісти...“

Ніхто би не вгадав, де саме навчив ся отець Тріщин слова „масохіст“, але він був би присяг, що те слово означає „масона“ й „атеїста“ в одній особі.

Вишневичка трохи образила ся таким тоном промови отця Тріщина.

— „Я не розумію ся на вашій політиці“ — сказала, трохи збентежена — „але знаю, що Потурайчин чоловік інтелїґентний...“

— „Масохіст“ — перебив Тріщин і крутив головою, неначе намагав ся струсити гусельницю з волося.

Вишневичка вдала, що не помітила Тріщиного перебивання: — „...чоловік молодий, на якого не тільки його мати, але й уся наша суспільність покладає надії...“

— „Масохіст, пане добродію!“ — гукнув Тріщин і крутив головою. Але тепер зігнув її в долину, неначе лагодив ся вхопити когось на роги.

— „Не знаю, отче, що ви розумієте під сим словом“, — говорила Вишневичка вже трохи подразнена — „але я вважаю Потурайчина за порядного чоловіка. Коли вам не до сподоби його читальні, то нїхто вам не боронив закладати свої“.

Тепер прийшла черга на Тріщина почути ся зневаженим. Але за те постановив таки зараз пімстити ся на Вишневичці: „Ви яко жінка, пане добродію, католицького священника, не повинні відвідувати такого чоловіка, пане добродію! Масохіста..“ — Тріщин задумав ся на хвильку так глубоко, аж нахмурив ся. — „Масохіста в морду!“

Вишневичка зблідла, а її чорні очі заіскрились.

— А хоч я жінка священника" — говорила буцім спокійно, але голос її все ж трохи дрожав — „хоч я жінка священника, то я не тільки відвідувала Потурайчина, але й передавала йому що день ґазети. Тай буду так само робити й на далі. Може бути, що священникам се не вольно, але їх жінкам ніхто не може заборонити. А зрештою" — говорила вже зовсім спокійним голосом — „а з рештою може Аллах наказує бити хорих людей по морді, але я в нього не вірю й його заповідей не думаю виконувати."

Катехит Вишневич нахилив ся до жінки: — „Ц-ц Мінечко! Прошу тебе!" — він шептав над її вухами, вимовляючи „ц" до середини. — „До чого того? Прошу тебе."

Не міг здобути ся на більше арґументів. Він сидів поміж своєю жінкою й Галею й за цілий час поводив ся з незвичайно великою чемностю супроти Галі; подавав їй страви й величав її добродійкою Радовичевою й тим прихилив собі її серце зовсім на свій бік.

Але Вишневичка на його шепіт відповіла голосно: — „Не бій ся, ти за свою жінку не можеш перед ніким відповідати!"

Отець Василич обстав за Вишневичкою Його взагалі вважали за радикальствуючого попа Тай не без причини, бо він таки брав участь у всіх зборах і заявив ся за кандидатурою Сосновича проти отця Підлизайка.

— „Я також не бачу в Потурайчині нічого злого" — говорив Василич до Тріщина. — „А властиво" — поправив ся, побачивши, що Тріщин здивував ся його мовою — „а властиво ми не маємо ніяких фактів, за які би можна Потурайчина осудити."

— „Фактів, фактів, пане добродію“ — гукнув знов Тріщин, як фірман на коні. — „Я вам зараз подам факт, пане добродію. Я вам даю свя-щен-ни-че слово чести, що Потураївчин, пане добродію, масохіст!“ — виговорював слово: „священниче“ складами й дивив ся при тім на Вишневичку. — „Ви знаєте, пане добродію, що значить офіцирське слово чести?! А я вам даю ще більше, бо свя-щен-ни-че слово чести. Ось вам факт!“

І з сими послїдними словами обернув ся знов до Василича. Подав голову назад і водив грізно очима кругом себе, буцім говорив: „Дивіть ся, який я тепер! Чи пізнали б ви в менї колишнього Тріщина?!“ Від коли став ся клерикалом, почував у собі велику переміну і страшний контраст до колишнього Тріщина. Він був сином міщанина-шевця із малого містечка близько Львова. Уже в висшій ґімназії, маючи девятнайцять лїт жебрав по вчителях доброї ноти. Коли як се не помагало, то спроваджував батька, матір і криву тїтку, забув ще закликати старця з під церкви. Але як би в ґімназії було девять кляс, а не вісім, то був би собі нагадав і того старця. Се товариство вижидало в сінях зі спущеними до долу головами, трусило ся попід стїни та мліло за найменшим стуком. Коли як показував ся вчитель, то се товариство припадало чолами трохи не до самої долівки й благало для молодого Тріщина доброї ноти.

— „Адже як він може бути шевцем так, як ось ви“ — говорив нападений.

— „Нужда, прошу ясного пана“ — відповідав старий Тріщин і хапав нападеного за черевик — „у нас уже що хата, то швець!“

— „Та бо він нїчого не вміє тай не годен уже навчити ся“

Тоді крива тета показувала пальцем на старого Тріщина. — „Воріг, прошу ясного пана, бив його правилом у тімя тай геть затуманив дитину! От проше подивити ся!“

Тепер обі жінки хапали молодого Тріщина за голову, нахиляли її й прогортали гирю: — „От які поробив пліші так, гей би пархи ззіли!

І молодий Тріщин не вступив ся з ґімназії. Ще й на теольоґії не покидала його жебрацька натура. Аж нараз — появили ся „масохісти“. Тоді Тріщин порозумів, що значить офіцирське, а що священниче слово чести. Почував свою ґідність, бо зрозумів, що найбільша умілість і найбільша заслуга се — нищити радикалів, ліберальів, масонів, атеїстів, одним словом „масохістів“!

При сій суперечці всі тримали в душі сторону Вишневички проти Тріщина, лиш Галя ні. Вона зразу була також за Вишневичкою, одначе перекинула ся на противний бік, як лиш почула, що Василич обстоює за Вишневичкою. Так його зненавиділа за той жарт із її живота, що переносила ту ненависть на всякого, хто мав яку небудь причину бути прихильний Василичеви. Сама вона не здогадувала ся про се. Навпаки, їй здавало ся, що се Вишневичка провинила ся своїм поведенем

— „На що вона так богато говорить? Навмисне, аби нікого не припустити до слова, аби всі лиш її слухали“ — думала Галя наслїдуючи мимохіть свого батька. — „На що бим так дужо ґадала? І чоловік такий.. такий „анґенем“, такий якийсь чемний, такий „аштендіґ“, а в неї рот „ходзі як на коловротку!“

Хоч Вишневичка не злякала ся священничого слова чести, а все таки здавалось їй, що

Тріщин її поконав. Але вона вірила в свою справу. Була певна, що всі за нею обстали би, як би так не бояли ся Тріщина. Бо про нього ходили глухі вісти, що він донощик. Для того Вишневичка обернула ся за підмогою до світського інтеліґента, до Славка:

— „А що ж ви, пане Славку, мовчите? Я думаю, що ви також радикал".

Славко замняв ся. Подумав тільки: „Я... я безіспитенко" і не знав, що відповісти.

Імость поглянула на Вишневичку з великою вдякою, а на Славка з любовію. Коли ж помітила, що Славко не може здобути ся на відповідь, то поспішила його зосмілити: — „Радикал нічого злого!"

— „Та так" — сказав Славко. Але не можна було догадати ся, чи він потверджує слова імостині, чи Вишневички.

— „Ви повинні" — говорила Вишневичка — „ви повинні, пане Славку, відвідати також свого товариша. Як хочете, то їдьте нині зо мною та підем обоє."

Славко поглянув переляканими очима на матір, а потім на сестру. Просив у них помочи й поратунку. Обі поспішили на поміч. На самий перед мати.

— „Та чому? Можна!" — відповіла таки імость намісь Славка, бо не знала, як йому піддати сю відповідь, щоби він її порозумів.

А Галя також відповіла намісь Славка: — „Ой ні! Во він мусить завтра їхати зо мною до Львова." — Галя й не думала відїздити завтра, але сказала так, аби лиш на перекір Вишневичці.

Славко ще дужче перелякав ся, бо не знав, кого має слухати. Чи по Галинім голосї, чи може інстинктом, досить того, що Вишневичка догадала ся, для чого Галя сказала за відїзд

до Львова. Її се вкололо. Отже до Галї нїчого не казала, обізвала ся тільки до Славка трохи з легким докором: — „Та як вам треба так хутко до Львова, то певне, що не можете зо мною їхати.“

Галя порозуміла той докір. Але вона також не обзивала ся до Вишневички, лиш вибрала собі за посередника иншу особу. Нахилила ся трохи над столом, щоби попри Славка побачити отця Тріщина. Побачила його в цілій красоті. Сонце стояло над заходом і крізь вікно світило просто в обличе Тріщина. Він їв тоді стегно з индика. Зловив його лївою рукою за тонший конець, а правою за грубший і рвав зубами, немов чогось сердив ся.

Як би так професор зоольоґії хотїв описати короткими, але ядерними словами отця Тріщина, то вистарчило б йому сказати отсї слова: „Отець Тріщин має широкий рот і сильно розвинені щоки“. Тоді всякий показав би на отця, хоч би він пробував поміж тисячним ґуртом народа. Можна було глядїти на Тріщина годинами, а потім заплющити очи й памагати ся відтворити образ видїного обекту, то опріч рота й щок годї що більше було собі пригадати. Очи, чоло, ніс, се все були придатки, незамітні причинки. Рот і щоки — отсе характеристичні ціхи, вони надають отцевому обличю виразу й житя.

А як би той же професор зоольоґії показав отця авдіторії й запитав ся: — „Чим сей добродїй занимаєть ся?“ — Відповіла б авдіторія в один голос: — „Їсть!“ — Отже се ще не була би відповідь докладна! Бо треба тямити, що отець Тріщин та сплодив за пять літ шестеро дїтей. І поміж ними не було близнят, сохрань Боже! Навіть передчасних не було.

Кожде приходило на світ одинцем, у приписану пору.

Отож до нього пахилила ся Галя й — на злість Вишневичці — промовила до отця Тріщина найсолодшим, як лиш могла голосом: — „А як ваша пані добродійка мають ся? Здорова?“

Отець Тріщин витягнув з рота пидиче стегно, але задержав його в такій позиції, що мав змогу кождого часу вхопити зубами те самісіньке місце, яке гриз перед тим. Потім глянув спід лоба на Галю тай устромив очи назад у стегно. Неначе бояв ся, що хтось йому підміняє те стегно на гірше.

— „Що кому до моєї жінки?!“ — відповів якось глухо, бо хоч який широкий рот, а отець таки напхав його повен мнясом. По сій відповіди заклав стегно в рот саме так, що зуби лучили на своє попереднє місце.

Всї догадали ся, для чого Тріщин здобув ся на таку відповідь, а не на инакшу. Очевидно „семе“ було вже в дорозї. А все ж таки Галя так збентежила ся, що трохи не заплакала. Ïмость хотїла заговорити якось ту немилу подію. Для того запитала ся Василича:

— „А в вас, отче, як випали вибори?“

Намість Василича відповів Тріщин: — „Та я виборець, але здержу. ся від голосованя, бо нема достойного кандидата. На масохіста голосувати анї мені не снить ся!

— „Я питаю ся отця Василича“ — сказала Ïмость, щоби віддячити за дочку.

— „А я гадав, що мене'“ — гукнув Тріщин тай зареготав ся на весь свій широкий рот. Радував ся, що вдалось йому ликнути вже раз мнясо, бо з досади на Галю понагризав стільки мняса, що побоював ся, чи не прийдеть ся йому трохи пальцями надібрати.

Василич казав, що один виборець йому не вдав ся. Має одного ворога в селі, що вже хотів Василича скаржити до суду, а як йому ніхто не хотів робити скарги, то пішов до старости жалувати ся.

— „А староста як побачив, що може мати в мене в селі хоч одного хруня, то постарав ся про те, що виборчий комісарь зробив його виборцем."

Славко зацікавив ся: — „Чи не Василь, той що погнівав ся на отця за службу проти градобитя?"

— „Той самий! А ви відки знаєте?"

Славко розповів, що Василь приходив до Воронич на закладини читальні та й домагав ся другої читальні в Берберівці. Цілий час сього оповідання ймость не спускала очей зо Славка. Не могла налюбувати ся, що він та говорить. Неначе Славко маленька дитина, що лиш береть ся говорити перші слова.

— „Скажіть мені, отче сусідо" — сказав Василич до паноття Матіука — „як то стало ся, що ваші парохіяне та побудували читальняний будинок? Навчіть мене сеї штуки. Бо кілько я вже своїм наговорив ся, анї руш їх до того спонукати!"

Папотець витріщив на нього здивовані очі. Потім пахилив ся з кріслом наперед так, що задні ніжки не доторкали ся помосту. А в кінци зітхнув глибоко й випустив набране в груди повітря через затиснені губи так, що воно втікаючи свиснуло й зачав хутенько трясти правою ногою. Заняток лиш коли не коли стукав до помосту, а задні ніжки від крісла тарахкотіли раз попри раз: тра-ра-ра-ра!

— „Що ви кажете?" — запитав ся папотець, не покидаючи працювати правою ногою. Він досі — можна сказати — спав. Хоч їв

і дивив ся, а все таки так був захоплений своїми думками, що з посторонніх слів чув лиш якийсь неясний гомін. Сей гомін колисав його, колисав і лишав йому з його свідомости одну однісїньку мрію, що мигтіла наче мацісїнький каганчик: — „Коби те все вже раз покінчило ся, щоби можна одного гостя заманити до канцелярії й там розвести розмову про золоті ковпїри“. Зразу ся мрія була якась ясніпа, бо панотець навіть знав, кого він заманить до своєї канцелярії. Але той далекий гомін, те колисанє звужувало його мрію, стискало її й у наслїдок того панотець забув зо всім, кого йому заманити до канцелярії. Він намагав ся пригадати собі, коли ж бо той гомін наче чорна хмара сповивав його думки й заступав перед ними ту ясну мрію. Вона лиш часом показувала ся наче блискавка крізь ту чорну хмару, але тоді — якогось лиха — шкірила до панотця кінські зуби й ірзала: гі, гі, гі! Панотець витріщив очи з усеї сили, побачив перед собою Василича й вирозумів слова: — „Ані руш їх до того спонукати!“ — Ясна річ, що мусів питати ся Василича, чого він хоче від нього.

— „Питаю ся вас, отче сусїдо“, — повторював Василич — „яким чудом ваші парафіяне виставили читальняний будинок?“

Славко вже наставив ся відповісти намісь батька. Любив розповідати про читальню, бо йому все здавало ся, що й він чимало поміг при будові. Одначе на своє превелике диво почув відповідь панотцеву: — „Я вам зараз скажу, по обіді“.

Дійсно, по обіді забрав панотець Василича до своєї канцелярії. Панотець сів на отоману, а Василич на крісло біля бюрка.

— „Кажу вам, отче сусідо, що показали-сте чудо з воронцькою читальнею Не можемо надивувати ся...“

Але панотець перебив; бояв ся, що як Василич балакати ме ще довше, то той далекий гомін знов причепить ся до панотця.

— „Се пусте!“ — сказав панотець. — „Але я вас маю вперед одну річ запитати ся. Знаєте, я вже старий, мені память не служить. Ви мені раз казали .. але я вже, бігме, забув“ — божив ся панотець із таким завзятком, немов би йому Василич разураз перечив: коли як бо брешеш, бо таки тямиш. — „Ви мені раз казали... котра то найнижча ранґа може носити золотий ковпр?!“

Василич відповів. Тоді панотець випитував ся, кілько котра ранґа бере пенсії, які ранґи в суді, які в старості, при залізници, на почті, то що? Досить того перейшов із Василичем цілу урядничу ґієрархію. Василич відповідав, не надумуючись; що слина на язик принесла, бо він на тій ґієрархії нічого не розумів ся. Угадав може зо дві ранґи зовсім припадково. А панотець геть усе мотав собі на ніс. Аж як уже все, що було достойне питаня, випитав ся, тоді розсміяв ся зовсім так само, як та мрія крізь чорну хмару. — „Ґі-ґі-ґі!“

Потім зачав розяснювати Василичеви всі його промахи. Показало ся, що панотець так докладно знає всі прикмети всякої якої не будь ранґи, що годі й найти другого з таким знанєм. А закінчив панотець ось як свою промову:

— „Видите, отче Василич, не вгадали-сте ані одної точки!“

Панотець сказав неправду, бо Василич угадав дві точки. Але панотець сказав се навмисне, а також навмисне зле розяснив ті дві

точки, що їх Василич угадав. Панотцеви здавало ся, що Василич таки почувши, обставати ме руками й ногами, що його правда, а не панотцева. Тоді панотець дуже радо скапітулює.

— „От видите, я обмахнув ся“ — скаже до Василича — „Ваша правда! Память мені вже не дописує, бо я старий“.

Здавало ся панотцеви, що Василич, зачувши такі слова, тішити меть ся, як мала дитина. І панотець бажав йому зо щирого серця сеї радости. Коли ж бо до сього не прийшло. Василич зовсім не обставав за тими двома ранґами, пристав мовчки на погляд панотця. Видко, спішив ся домів, бо вже навіть не настоював розвідати ся про читальню.

Галя відіхала з Воронич аж за три дни, в понеділок рано, розуміть ся, зо Славком. По дорозї мали вступити до Львова.

Там на двірци ждав уже на них Микола Радович. Високий, худощавий, жвавий панотчик. Поклонив ся приїзжим із шиком; схопив борзенько капелюх із голови й подержав його якийсь час на продовженю поверхности вершка голови. Він говорив хутко й богато, ніколи не забракло йому теми до розмови. Правда, сї теми були дуже ріжноманітні, він говорив про коні, перескакував зараз на розмову про добре пиво, а кінчив відправою за померші душі. Отже таки не вгавав говорити. А до того виробив собі дуже плавний спосіб оповіданя, зачинав кожду нову думку від слова „а в кінци“, хоч розповідав про самісінький початок.

— „А в кінци я приїхав сьогодня досвіта, бо в кінци виїхав учора в вечір“ — розповідав панотчик. — „Кажу тобі, Гальцю, яке тут добре пиво на двірци, ліпше як у місті. А в кінци я казав Илькови виїхати по нас аж завтра

до нічного поїзду, бо тут заночуємо. Побачиш, Славку, яка у нас забава, кажу тобі...“ — паничик приклав пальці до губів і цмокнув. — „А в кінци панна Броня. Ге-ге! А за тобою тут питали ся мене твої товариші. В кінци я змовив ся з ними, що зійдемо ся вечером в ресторації. На скляночку пива, знаєш? А в кінци каже мені панна Броня: Купіть, отче, нові карти! Тут усе дорожче, як у Коломиї. В кінци я побачив на виставі такий сам килимок, як наш. Знаєш, Гальцю?.. “

— „Ісус! Марія! Перестань уже, Миколцю, бо мене вуха болять!“ — перебила Галя. Біля свого мужа вона й зіправди здавала ся зовсім поважною

Микола не збентежив ся ані трохи Галиною заміткою, либонь привик уже до того. Ідучи до трамваю біля Славка балакав Микола без устанку. При тім потерав раз у раз руки, ніби чогось тішив ся, ніби змерз. Розповідав Славкови, як „у кінци“ запивав ся з податковим інспектором і секретарем із ради повітової, як секретар перевернув ся з кріслом, яке в них дома є пещене курятко, що само лізе до рук, як панна Броня грала тотуса з контролю й двічі повалила ся, то що. Так забавляли ся розмовою, що й не завважали, коли заїхали трамваєм дві секції.

Вечером дожидав Славко в ресторації товаришів і Миколу. Вже минула девята година, а їх не було ще жадного. Видко, зайшли перед тим куди инде. Славко трохи нудьгував, але про те почував ся веселий. Давно вже таким не був. Як виїхав із дому, то неначе зовсім переродив ся. Тепер уже йому здавало ся, що се не іспити мучили його дома, але ціла воронецька обстанова. Те його ліжко, той садок із ямками, той лубин, той лісок, усе те були

його вороги, що гризли його душу й сушили мозок. Слава Богу, що визволив ся від тих мучителів. Тільки за Краньцовською було йому неначе жаль. Але не довго. Ось тепер може вже думати про неї без тої туги й без тої великої злости.

А зразу, як виїздив із Воронич, то думав, що серце трісне йому на двоє. Тоді пізнав, що доки ся жінка жиє на світі, то йому нема життя Або вона має бути його, або нехай іде в сиру землю. Але радше нехай гине, бо Славко почував, що вона не може бути його в тім розумінню, як він собі того бажав. Як уже мав сідати на віз, то все чогось дожидав, ніби щось забув, а ніби хтось повинен був ще надбігти, щоби з ним разом виїхати. І сам не знав, кого чи що ще йому хибує? Аж як виїхали за село, як Славко побачив ті чічьки, що вже тепер повідцвитали, тоді пригадав собі Краньцовську. Ось кого він дожидав! На серце вдарили мло-сти, а горло стисло щось ціпко, наче якимись жилавими руками. Тужив і лютив ся.

— „Зрадниця! Зрадниця! Я виїжджаю, а ти теє ані в гадці!“

Цілісіньку дорогу про те тільки й думав. Тужив і сердив ся, сердив ся й тужив. Кругом себе нічого не видів, ніщо його не обходило. Тільки ті думки його точили серце, шпарили по голові, а він лиш наслухав, як тото болить. Аж тут у Львові стрітив ся зо знакомою дівчиною Не давно, може буде тому півтора години. Вона його пізнала.

— „Ідемо?“

— „А чому ж би ні?“

Як вертав від неї, то думав собі: — „Тьфу! Які ж плюгаві ті жінки! Ех! Чорт бери ту Краньцовську! Нехай отам западаєть ся! Чи варт вона того, щоб я так мучив ся через неї.“

Світ здавав ся йому веселійший. Зачав цікавити ся тим, що кругом нього діє ся. А в реставрації, то вже думав про Краньцовську як про щось далеке, що йому до нього й байдуже. Дожидаючи нудьгував і не пив, але мучив склянку пива. Старав ся, щоб йому вистарчило сеї склянки кілько мога на як найдовший час. Бояв ся, що як випє більше, аніж одну склянку, то потім не додержить компанії. Оглядав ся довкола та пантрував, чи не побачить кого знакомого.

Давно вже не був такий цікавий! Доси він як раз ховав ся перед знакомими. Всякі стрітини денервували його. Завсдно так був захоплений своїм клопотом, що навіть не замічав людей, які поуз нього проходили. А тепер не те! Правда, як увійшов до реставрації, то зробилось йому якось ніяково. Оглядав ся боязко за таким столом, щоби стояв в куті й де було би як найменше світла. Найшов біля груби. За грубою стояв ще вигіднійший стіл, бо там таки було зовсім темно. Але присісти ся до нього не було як, бо там сидів розперши ся сам реставратор із якимось старанно виголеним панком.

Як поставили перед Славком склянку пива, то несміливість зовсім його оставила. Видів, що має документ перед собою, який його вповажняє до пробутку в реставрації. Міг тепер глядіти на всякого відважно. Таке почуване радувало його. Приглядав ся весело гостям і підслухував їх розмови.

Ось на супроти нього сидить грубий, сивий добродій. Славко його пізнає; се — патріот. портрет його був поміщений у каленґдарі „Просвіти“. Патріот дивить ся завзято на стіну, а по обличчу його пересуваєть ся якийсь сум. Перед ним велика склянка пива. Патріот, не

спускаючи очей зо стіни, шукає рукою вуха від склянки. Як налапав, то сум з обличя тікає, а сивий вус ледви помітно рухаєть ся. Нараз патріот хиляє хутко голову в долину, а склянку підносить у гору. Не надумуючись пе пиво, а потім спідною губою обтирає докладно той вус, що рухав ся. І знов удивляєть ся в стіну, а по обличю пересуваєть ся сум. Реставратор розмовляє з тим старанно виголеним панком саме про патріота. Славко підслухує.

— „От дивіть ся на того пана!“ — говорить реставратор якось від нехотя, лінивo. — „Він приходить реґулярно в осьмій годині, а відходить у пів дванадцятої. Хоч годинник би зле йшов, то його се ніколи не змилить. То питаю ся вас, чи під ним не змістить ся копа яєць? Порахуйте, півчварта години, кілько нафти би заощадило ся!“

Старанно виголений панок у противенстві до господаря говорить хутко: — „Але ж, добродію! уважайте, що таке крісло, чи стільчик інше би треба придумати, а машина є вже готова. Трохи нафти й за три тижні курята вилазять. А я для вас постараюсь о десятьпроцентову знижку й доставлю вам під ґарантією машину в найліпшім ґатунку. Скоро ж хочете на рати, нехай буде на рати. Даю вам слово чести, що для вас ратальна сплата не буде мати впливу ні на ціну, ні на доброту товару.“

— „Чи рати чи готівка, то менї все байка!“ — відповідає реставратор поволи й від нехотя. — „Я рахую, що менї не виплатить ся купувати нафту. Радше вже в бабів скуповувати курята. Хоч трохи дорожче та без клопоту. А так як би такий столець, чи крісло, а найліпше фотель, то вже розумію, що був би зиск. Менї тільки з дива не сходить, що коли ви торгуєте такими машинами, то чому би вам

не справити такі стільці? Бо як би нафта все держала однакову температуру, то розумію. Але самі кажете, що в машині є вентилятори для реґульованя тепла. Чом же би в такім стільци не міг бути на споді вентилятор?“

— „Уважайте, добродію“, — відповів старанно підголений панок — „що сказав би вам той сивий гість, як би так нараз защепали під ним курята?!“

Реставратор знов заговорив поволи, а ще до того якось зневажливо, буцім хотів запевнити підголеного панка, що не дасть ся здурити.

— „Що сказав би менї той сивий гість?“ — повторив питанє реставратор. — „Може би настрашив ся тай годі! Кельнер перепросив би його, що, мовляв, стала ся помилка, вибачайте, добродію! тай підставив би йому свіжі яйця. А з рештою на два дни перед накльовуванєм можна би взяти столець на нафту. Ви менї все гудите такі стільці, а я знаю для чого. Говорім собі ясно, по правді. Маєте на складї багато машин та хочете їх позбути ся. Я се розумію. Але з другого боку послухайте ви моєї ради, переробіть ті машини на такі стільці. Без кошту не обійдеть ся, але я міркую, що оборот буде великий!“

Підголений панок зачав проклинати душу й тіло тай давати слово чести від звичайного аж до найсвятїщого, а все те на доказ, що він зовсїм не має наміру обдурювати реставратора, але таки направду має те переконанє, що такі стільці не мали би практичного пристованя.

— „...бо поміркуйте собі, добродію, як би такий гість заглянув під себе? Або що ви зробите, як він піде до дому?“

— „Про се нема жури“ — відповів реставратор. — „Я знаю своїх гостей. До мене

приходять самі Русини. Вони пильнують корчми, як ока в голові. Жаден не спізнить ся на секунду! А за те нема страху, що загляне під себе, він дивить ся на секунду або на стіну. А як піде один до дому, то на його місце прийде два. Ось побачите, пунктом пів дванадцятої закрадати муть ся попід стіну хильцем як заяці до сепаратки. Вони там у карти грають. Пересидять до білого ранку. Висиділи би яйця струсині, не то курячі!"

Дальшої розмови Славко не чув, бо надійшли три його товариші Один із них у помнятій вишиваній сорочці повідомив Славка, що його шваґер прийде аж пізніше, бо стрітив ся з якимись знакомими панками. А другий товариш, малий чорненький, як лиш привитав ся зо Славком, то зараз зігнув ся трохи, спер ся долонями на коліна й плакав. Сльози капали на землю Славко здивував ся. Але як добре придивив ся, то переконав ся, що той чорненький не плаче, тільки сміють ся так щиро. Він якось дивно сапів, зпимав ся, очевидно, щоби промовити, але йому не ставало духу й він знов хиляв ся. Обтирав очи пальцями й стріпував сльози на землю. Не зараз здобув ся на бесіду.

— „Славку... Матчуку... а ти що?!" — говорив чорненький захлипуючись — „Та ти маєш свідоства з трьома іспитами?"

Славко перелякав ся: — „А ти ж відки знаєш?"

— „Адже твій шваґер казав мені, ти йолупе!"

Славко заговорив хутенько: — „Прошу тебе, не кажи нічого шваґрови".

— „Та я вже сказав" — відповів чорненький і знов схилив ся до сміху.

— „Свиня!“ — сказав Славко й засумував ся.

Всі три кепкували собі зо Славка. Він боронив ся з разу, а потім перестав. Пив із ними пиво й одно слухав, а друге пускав мимо. Мозок його працював тяжко. Думав над своїм забобоном.

Який же він до лиха консеквентний, той забобон. Ледви Славко встиг викинути з свого серця ту вічну гризу через Краньцовську, ледви зачав позирати весело на світ, ледви зачав тішити ся з того, що втік від вороницької обстанови, аж тут на! маєш! Новий клопіт і то зовсім із несподіваного боку.

Не так журив ся Славко тим, що сталось, як радше дивував ся тою могучістю, тим — так сказати — маєстатом своєї теорії.

— „Я її ще не був добре порозумів. Коли вона мене була вратувала від тої загибелі, від тої безодні, то мені, дурневи, здавало ся, що ся теорія ласкава для мене як рідна мати. Що вона поблажлива, що часом милуєть ся й відступає часом від безоглядного приміновання своїх постанов. Аж бачиш, братчику, що так не є! Се не є рідна мати, тут нема ніякої ласки! Тут невмолила консеквенція. Незмінні правила, сухі параґрафи таїї годі!“

XI.

На другий день по відїзді Славка зачала ся слота. Дощ падав видимо й невидимо, бо навіть у середині в хаті було вогко. З разу всїм було байдуже; от дощ то й дощ, чи в пору, чи не в пору, а він мусить своє відпадати. Імости навіть здавало ся, що се природа плаче за Славком. Їй таки було жаль за ним. Хоч нікому й не

признавала ся, бо вже така вдача в неї, що всяке почуванє ховала глибоко в своїм серци потай усіх, а все таки не раз і не двичі тяженько зітхнула, нагадуючи собі Славка. Правда, не багато вона його на день видала, не велику з ним бувало розмовоньку мала, отже все їй легше було від самої думки, що він біля неї.

Але дощ не вгавав Стали люде показувати своє невдоволенє з нього здогадами, коли він уже раз перестане.

— „Се допевне тридніївка!“ — здогадувались.

Еге! Добра тридніївка, що вже пяту днину сипле неначе з сита Хляпавка, не тридніївка! Ще котрий посіяв озимину, то махав рукою: — „Е! Не багато він завадить“

Але котрий не сіяв, то вже брав ся варити: — „Но міркуйте ж собі, паважив ся працю змарнувати!“

Як же минула вже третя тридніївка, то люде свистали: — „Фьть! Зогниє бульба на ні на що!“

А дощ не переставав. Рівненько, все однаково: цяп-цяп, цяп-цяп. Не спішить ся, має час: цяп-цяп, цяп-цяп! Не вмучить ся, не спочне й на хвилинку: цяп-цяп, цяп-цяп! Не слухає ні просьби, ні проклонів: цяп-цяп, цяп-цяп! Куди рушити ся, де поступити: цяп-цяп, цяп-цяп! Чи їси, чи спиш: цяп-цяп, цяп-цяп! Старі люде ані тим не могли собі нагадати такої довгої слоти, а то таки: цяп-цяп, цяп-цяп! Молоді ж перестали вже вірити, що колись та може ще настати на світї якась погода: а то таки цяп-цяп, цяп-цяп!

Цяп-цяп та цяп-цяп, а щоб тобі матір пороло!

Ось вам, люде добрі, рідний край!

Здавало ся би, що в таку слоту найбільша нудьга панотцеви. Отже ні! Він завсіди десь пропадав сполудня, а приходив аж на вечерю. Ймость передумувала, де він може пробувати й ніяк не могла здогадатись. Не любила допитуватись, але кортіло довідати ся. Перечула через люде, що в читальни. Одначе, що́ він там робить день-у-день? Не вже ж послухав отця Тріщина та хоче відстрашити людей від читальні? Се ж би було дуже погано!

— „Піди но, Пазю, до читальні на підслухи, що там панотець разураз так довго робить? Але, знаєш, потаємци, аби ніхто не помітив".

— „Добре!"

Потаємци, крадьки, нахильця, непомітно, потихеньки — се Пазя вміє, не треба її вчити!

Стала собі в крамници в сінях за дверьми тай наслухала

В середині сиділи читальники тай сумно кивали головами. Поміж ними Сенько Грицишин спер ся ліктями на коліна й розповідав щось уже десятий раз за вибори.

— „П-приходить до м-мене в вечір, ж-жінка коло печі, а я сиджу на л-лаві. Що ж — каже — Сеньку? Н-нераз ти мені послужив, п-послужу й я тобі тепер. Давай — каже сюди ль-легітимаційну карту. А м-м-м.. "

Не міг докінчити, зітхнув. Спустив голову в низ і спер її на долоні.

— „А м-мене щось як би ножем у саме с-серце. Не д-дам, кажу, пане жонцо. А він мені: Даси — каже — не бій ся. Бо я подам тобі п-просьбу п-писемну. Виймає з кишені п-паляруш, добуває дві п-паперові с-с-с..."

Зітхнув знов, покрутив головою й забирав ся до дальшої бесїди так, неначе би мав зняти тяжкий камінь із землї проти себе. Слухачі кивали сумно головами

— „Дві паперові с-сотки, т-такі с-синенькі. Змальована на них така делікатна панна із синіми чічками: д-держить у руках такий вінок д-довгий. Написано нумер с-сто. Є й по нашому: с-сто корон. А що — каже — тепер д-даси? С-сі гроші д-д-д...“

Замовк, ніби пригадував собі, що стало ся далі.

— „...для тебе, каже!“ — аж крикнув Сенько. — „А я п-посунув ся на л-лаві в сам кут таї справив п-проти нього обі д-долоні. Б-ба ні, кажу, пане, се не для мене, с-се для х-рунів! А він таки: б-бери, каже, бо сховаю! Ховайте, кажу, таки ліпше б-було би, як би-сте були не вийм-м-м...“

Аж голову похилив на бік, так тяжко прийшлось йому вимовити се слово.

— „.... м-мали!“ — промовив у кінци наче горіх розкусив. — „Він до мене: Сеньку, каже, та що тобі стало ся? Чи ти не при п-памяти? Чи ти мене не пізнаєш? Адже ж се я, К-крань-цовський, що нераз у тебе начував таї м-маю надію ще н-не раз п-переначувати. Проше, кажу, запрошаю вас к-красно, кілько хочете таї к-коли хочете. Але голос мій п-піде однако на Сосновича. А я тобі, каже, п-присягаю, що Сосновичне буде послом. Не може бути, бо я вже знаю, як де пішли правибори. Чи по п-правді, каже, чи не по правді, то вже Шубравський має більшість голосів у кишени. Ти собі не д-думаї, каже, що се загальне голосованє, тут виборці. Цїле, каже, село може бути за Сосновичем, а виборець один за Шубравським. Менї, каже, не треба твого голосу на те, аби Шубравського зробити послом, бо він буде й без того послом. Лиш мушу про стид мати твій голос. Бо подумаї собі, каже, яке би було у мене лице перед панами, що я голов-

ний аґітатор Шубравського, а виборець із мого села та голосує на Сосновича. Але я йому кажу: Шкода, кажу, пане жонцо, вашого труду, бо я свого слова не скасую. А він мене не слухає, наставив гроші тай каже: Бери! Я, знаєте, розложив отак руки...“

Сенько випрямив ся й розвів руками.

— „Р-ріжте, кажу, мене! Б-беріть, кажу, ніж тай таки ріжте!“

Знов спер ся ліктями на коліна, спустив голову в долину й крутив нею. Потім відкашельнув і говорив далі:

— „Ех! ..Ех! ..Ех! ...Лишив він мене, каже, що я дурний або пяний. Береть ся він до жінки. Я таки з-задеревів на лаві. Що ж ви собі гадаєте? Б-баба своє знає. Вона то видить, що мене д-д-д...

Замовк, підняв полу тай обтерав очи й ніс.

— „Ех смотолока!“ — виправдував Сенько таку наглу перерву. — „Баба знає те, що м-мене довги т-тиснуть. Лиш д-дивіть ся, а ґ-ґрунт на лїцитацію. Тай по м-мині. Отам до песьої матері! Ех! смотолока проклята!“

Знов обтирав полою очи й ніс. А люде кивали сумно головами, достоту як на похороні. Ніби Сенько справляє поминки по найстаршім синови тай розповідає, який небіжчик був добрий.

— „Але баба йому вповідає: Се, каже, не моє дїло. Аж мені лехше зітхнуло ся! Гадаю собі: Слава Богу, що хоч ти мене не ріжеш. Та бо він від жінки не відступає. Будь, каже, хоч ти розумна, не диви ся на варіята! (Аякже, варіята з мене зробив!)“

— „От як воно на світї маєть ся!“ — обізвав ся Павло Гаєвий. Він говорив уже десятий раз сї слова на тім самім місци Сенькового оповіданя.

— „Не дивп ся, каже, на варіята!“ — повторив ще раз Сенько, — „бо він, каже, так як не при собі. П-прийшов, каже, якийсь вітрогон, якись обірванець тай завернув їм усім голову. О! к-кажу, пане, я се не з-зволяю говорити! М-можете, кажу, називати мене варіятом, пияком, як, кажу, хочете, але на П-потурайчина, се ні! Він, кажу, нам очи втворив, світ нам показав...“

— „Правда!“ — обізвали ся гуртом.

— „А жонца мені каже: Не обзивай ся, бо я до тебе не говорю. Тай знов до моєї: Ти, каже, нагадай сему варіятови (показує пальцем на м-мене), що його з д-довгів не видко, а як тепер не з-заратуєть ся сими грішми, тай каже, п-п-п ...Ех! смотолока! .. п-пропав, каже, як пес у ярмарку. Я знов з-задеревів на л-лаві. Підийде, гадаю собі, б-бабу, бігме, п-підийде! Та вона, б-бідолашня, лиш те й р-обить, що як подивить ся на свої дь-діти, а ніби на м-мої другі, тай п-пла... пла.. Ех! смотолока, неждт такий наскудний!..“

— „То з слоти!“ — потакує Павло Гаєвий.

„Не перестає льляти!“ — згоджуєть ся Петро Оскомюк за лядою й протягаючи руки в гору позіхає на ввесь рот: — „О! ..о! ..О!“

— А м-моя таки“ — розповідає Сенько далі — „а моя таки (дай їй Боже здоровле!) каже до жонци: Не хочу я, каже, такими грішми дороблятн ся. Д-довго ще й К-краньцовський мучив, а вона таки ні тай ні! П-пішов він із пйчим. Але надію ще маю; ви ще, каже, до ранку змякнете. А на другий день та йти би до міста голосувати. Що, кажу до баби, лягати менї, чи як? Лягай, каже, заки він надийде, то я тебе вирящу. Ліг, я, сон мене не береть ся. Так мене щось мулить, мулить, мулить...“

— „Рахувати, сколотив гадки“ — піддає Гаєвий.

— „А як же!“ — згоджуєть ся Сенько. — „Геть ісколотив! Уснув я не зараз. М-може спав пів години, а може й ні. В-будить мене м-моя. Видко й вона не спала! Уставай, каже, бо жонца вже під дверми. А то ще зовсім темно. Тікай, каже, задними дверми. Ухопив я на помацки свиту, капелюх і ременець тай тікаю таки розперезаний“.

При сім слові Петро Оскомюк счервонів ся, а потім посинів. Схилив ся під ляду, виймив ґазету й буцім глибоко зачитав ся.

— „Най Бог простить, підпережу ся на дворі. Тікаю босий у дебру, навіть хліба не було коли взяти. Гадаю собі: Нема вже чого до дому вертати ся, п-піду просто до міста. Бо тут він мене найде. Іду деброю в опеньківський ліс тай усе собі гадаю: Се не буде добре. Як він уже на мене наважив, то не дасть мені спокою, п-поіде за мною на в-здогін. Ліпше мені перечекати в лісі, нехай пробіжить. Зійшов я з дороги, ліг за смереку, тай наслухую. Отут ти мене не найдеш! Чую, дур-дур-дур! їде. З-затаїв я в собі дух, ані писну! Як уже проїхав, п-підношу ся легонько, заглядаю, куди їде. Зоряло вже, то й видко мені. П-поїхав на Підопили. Ти туди? гадаю собі, отже я на Берберівку! Хоч далі, але вже ти мене не найдеш! П-приходжу до міста, сонечко зійшло, показує красна днинка. Шукаю я наших. Є, стоять купками тай обзирають ся, чи не надходить де жандар, бо зараз розгонить. П-питаю ся, що там чувати? К-кажуть: Зле! Мало наших. Ніби всі села за Сосновичем, коли ж бо виборці хрунї, геть позапродували голоси. Але ще рівно маємо надію, богато з тих хрунів не поприходило. Йду я до голосования, дивлю ся, при ко-

місії сидить наш жонца. Нагадав я собі всю н-неправду, якось мені так серце с-стиснуло... Ех! смотолока!... Віддав я свій голос тай не вступаю ся; став собі за дверми тай пишу, як хто голосує. Піп із Підошвів — на Шубравського, отой Василь із Берберівки, що хотів другої читальні — на Шубравського..."

— „Та не бий?!" — аж плеснув у долоні Павло.

— „Се ще байка" — розповідає Сенько; — „прийшов хрунь тай голосує. Але ж бо то почитують якогось Івана Підогнаного, а то приходить голосувати Мошко Райфур той, що шкіри продає на малім ринку. Гей, люде! Гей, люде! Н-не знаю, чи я би тепер на таке зважив ся, але тоді якийсь мене такий жаль розібрав, така туга, що гадаю собі, як смерть, то й смерть, як шибениця, то й шибениця. Виступив я перед комісію тай кажу: Я н-не зволяю йому голосувати, се не є ніякий Іван Підогнаний, се — Мошко Райфур, я його знаю. Ей! Як схопить ся той комісар, що був у нас на правиборах, та до мене: Мовч, каже, хаме! Тебе хто сюди кликав?! Берцє його, каже, до арешту! А жандар як ізпід землї вродив ся. Уже мене ловить за рукав. Але пан жонца (дай йому, Боже, здоровлє!) визволив. Най пан йому, каже, да спокій. А до мене: Ти, каже, Сеньку, вступи ся геть відси. Вивів мене за двері тай каже: Зачикай на мене, я тобі маю щось уповісти. Виходжу я на двір поміж наших: Зле, кажу, дуже зле! Піп Тріщин із Підошвів та голосує на Шубравського. Не встиг я се вимовити, а піп осьде, мені над головою, каже: Неправда, я нї на кого не голосував, бо нема такого кандидата, як би я собі бажав. Е! — кажу — пан-отче, один із нас бреше та не я. Ось у мене карточка, як хто голосував. Тай тиць йому ту

картку перед очи, що я собі записував голоси. А він тоді до нас усіх (ну, міркуйте собі!) сварити: А ви, каже, сякі-такі! То я священник та маю голосувати на безбожника?! Дивіть ся, каже, ви закляті радикали, пекло під вами горить! Та зле трафив, бо люде йому не стерпіли. Ти, кажуть, рабіне жидівський, а ти кого пеклом лякаєш?! Іди, кажуть, там межи своїх парафіян пейсатих та налякай їх трохи пеклом. Ми не потребуєм, кажуть, факторів до Господа Бога. Як нас гріхи не пустять до неба, то й фактор нам нічого не поможе. Змили йому голову в порядку.

— „Зачикав я на Краньцовського. Бере він мене на шинок тай ганьбить. То, каже, добре, що ти так твердо своє втримуєш, але, каже, зле, що ти такий дурний! Я ж тобі присягав ся, що Соснович не вийде. Твої д-дві сотки, каже, поміж Жидами, шкода тебе. Добрий він чоловік, той жонца, тільки щось йому пороблено; водить його якась біда світами та лиш колись почуємо, що застряг у бульбонї!“

Петро Оскомюк, що доси дивив ся в ґазету, тепер глипає спід лоба, чи слухачі вже забули, що Сенько втікав із хати розперезаний. Завважує по їх обличчю, що вони сумують ураз із Сеньком і не знають, як його потішити. Береть ся він сам до сеї штуки, одначе завдає Сенькови лиш більшого жалю.

— „Ото раз! тай такі суми платили за голос!“ — говорить Петро.

— „Ой п-платили! Вірну вам правду кажу, що платили. Отак-о на долони показав мені д-дві сотки. Т-такі новенькі, с-сині. Панна змальована на них із вінком тай написано й по нашому: с-сто к-корон. Ех! смотолока!“

— „Тай отак підійшов би чоловіка, що

міг би злакомитись!" — обізвав ся війт, а очи в нього ледви помітно всміхали ся.

Сенько кинув ся на лаві, неначе чого налякав ся й справив до війта обі долоні: — „Що ви се говорите?! — крикнув з розпукою в голосі. — „А дай Боже, щоб я до дому не зайшов, щоб я своїх дітей не побачив!..."

— „Не кленіть ся, Сеньку, не кленіть ся!" — заговорив хутко Павло Гаєвий. — „Як би ми були думали, що ви злакомитесь на гроші, були б вас не вибирали".

Щоби закінчити вже розмову на сю тему обернув ся Павло Гаєвий до Петра Оскомюка — „Читай, Петре, ґазету!"

— „Читай, брате, читай!" — промовив Сенько з тою самою розпукою, як перше до війта. — „Ой, читай, читай!"

Махав рукою над вухом, буцім обганяв ся від чогось.

Петро Оскомюк був читальняний читець. Ніхто так не знав прочитати ґазету як він. Вивчив ся читати гладко ще тоді, як пас у паноття худобу та жбурляв камінєм у корови. Він прочитував цілу ґазету від заголовка аж до оповісток. Тай читальники слухали терпеливо від початку до кінця Таке читанє звичайно перебивав хтось, що приходив до крамниці за справунком Але се ніщо не значило, бо залагодивши справунок, читав Петро далї, не дбаючи про те, чи слухачі розуміють гаразд прочитане. З терпінєм їй він і всї инші читальники привикли вже до того, що не можна всього вирозуміти докладно.

Оповісток слухали так само вважно, як і инших ґазетних статей. А війт покористував ся навіть такою одною оповісткою. Спровадив собі з Відня „сто штук за одну корону пятдесять сотиків, а між тими штуками стїнний го-

дниник". Прийшло йому з Відня цілих сто штук: Шпилька, ниточка, перо, папірчик то що, а поміж тим стінний годинник з бляшки з дротяним маятником. Лиш кружочка на маятнику не було. Певно забули вислати. Та війт собі порадив: залюкив на дротик намісь кружка малу барабульку. Таї воно цикало Ще цикає й доси, хоч війтів Петрусь кидає в „те" піском, камінцями та тим, що лишень здужає підняти з землї.

Ще Петро Оскомюк не встиг дочитати ся до „живого", ніби до такого місця, щоби всї притакували, як до крамниці ввійшов панотець. Держав з привички обі руки на животі, аби людям було вигідно цїлувати. Отже сею вигодою покористував ся лишень війт, що вважав себе за панотцевого приятеля. Инші читальники від часу виборів забули, на що Господь обдарував панотцїв руками. Але наш панотець, видко, не переймив ще від отця Тріщина його ідей, бо не лаяв за те мужиків ні свиньми, ні безбожниками, ні масохістами. Тільки Петро Оскомюк узяв ся читати, то панотець йому перебив:

— „Лиши тото пусте! Неважука нема?"

— „Нема!" — відповів війт. — „Але прошу, нехай панотець сїдають, він зараз прийде".

— „Гм!" — сказав панотець і сїв. Якась біда не давала йому супокоєм і хвильки посидїти. Знов перебив Оскомюкови:

— „Лиши тото пусте! А може би за Неважуком післати? Бо я страх не маю часу".

— „Підїть котрий!" — говорив війт і чухав ся в голову. Знав добре, що „ніякотрий" не піде, хіба він самий.

— „Ага! Нехай би котрий пішов!" — обізвав ся Гаєвий і ледви помітно сміяв ся очима — „а ти тим часом, Петре, читай далї".

Петро читав, вітт журив ся, а панотець вертів ся на лаві, немов би сидів на грани. Аж ось надійшов Неважук. Вітт повеселів, а панотець схопив ся з лави й побіг просто до Неважука. Неважук також хлоп високий, то панотець мусів задрати голову до гори, аби дивитись йому в очи.

— „Лиши тото пусте!“ — говорив панотець і махнув рукою в той бік, де стояв за лядою Петро Оскомок. — „От Неважук скаже нам щось цікавіще“.

Петро зупинив ся з „пустим“, а панотець аж усміхав ся з удоволеня. Як уже йому вдало ся поконати той упертий усміх, тоді заговорив до Неважука поважно:

— „Ти мені вчера казав, що капраль сварить більше вояків від капітана. Де ж се може бути? Адже капітан старший від капраля“.

Неважук пояснив, що хоч капітан старший, то за те не пробуває раз на раз із вояками.

— „Ага!“ буцім дивував ся панотець — „тепер розумію! А як же капітан сварить?!

— „Та як? Погано!“ — відповідає Неважук якось нерадо.

— „Погано! Певно, що погано. Сварки прекрасної ніде не найдеш. А ти кажи, як саме погано?“

— „Погано тай годї. Як же я се буду казати? Чи то мені зрештою голови держить ся. То вже давно минуло ся“.

— „От куди він мені заїхав!“ — говорить панотець трохи сердито. — „Се не може бути, аби ти геть усе забув. Адже мусиш щось тямити“.

— „Та як я маю се говорити? — аж просив ся Неважук. — „Погано тай стільки!“

— „Він усе своє!“ — сердив ся панотець. — „Я вже чув, що погано А ти кажи як?“

Неважук тільки соромливо всміхаєть ся й мовчить. Панотець здогадуєть ся причини його мовчанки. Уважає за свій обовязок додати йому сміливости.

— „То нема стиду в такій річи. Ти говори правду, як було!“

— „Та як мав сварити? — зважуєть ся вже Неважук на відповідь. — „Ду фафлюхтер гунд! то що“.

По Неважукови пізнати, що він сї слова кинув відчіпного й не думає їх більше повторювати.

— „Ду ферфлюхтер гунд?“ — запитав ся врадуваний панотець, буцім не дослухав ся гаразд.

— „Та так!“

— „Ду ферфлюхтер гунд! То буцїм: Ти проклята собако! Хи-хи-хи!“ З сими словами обернув ся панотець до решти читальників.

— „Но, а ще як?“

Неважук здобув ся тепер на найбільш простацьку лайку. Думав, що в той спосіб скараскаєть ся напасти: — „Та як? ...матїр твою!“

— „Матїр твою?“ — буцїм не вірить панотець.

— „Та так!“

— „Матїр твою!“ — переказав панотець і таки заходив ся від сміху.

— „А ти сварив?“

— „Я й бив!“

— „Навіть бив?“ Знов переказуванє й щирий сміх.

— „Та ніщо тобі нїхто за те не казав?“

Спомини про військову службу, про час безжурної молодости, додають Неважукови охоти й він розповідає вже з своєї волї, без примусу:

— „Мало що хибувало, а був би мене один новобранець засадив до ґарнізонового арешту. Чоловік усе чоловіком; роззїм своє серце з тими новобранцями, бо не беруть ся науки, тай не одного шарнув у лице. Бо як що зле зроблять, то я відберáю за них ганьбу. Але один мудрагель стає на мене до рапорту, бешверуєть ся, що я його бив. Питаєть ся мене капітан, чи правда, а я кажу, що ні А мужик дурний був тай буде. Намісь мовчати, а він каже, що я кождого бю. Закликав капітан усіх рекрутів, питаєть ся: Бє вас капраль Неважук? А вони всї в один голос: Ні! Капітан тодї до того, що бешверував ся: Не бреши другий раз, шість годин шпанґи! Отак він виграв зо мною. Але се ще не решта. Приходить неділя, по розказї, всї йдуть на спацер. Лишаю ся лиш я тай той, що бешверував ся. Думаю собі: Не буду я мати неділї, але й ти не будеш мати. Іду до його ліжка, кажу, що штрозак зле напханий, не має кантів. Бери, кажу, та набивай. Я собі сїв на лавку при столї, а він товче буком свій штрозак. Минає година, я й не дивлю ся на його роботу, лиш ув одно кажу, що зле. А він просить ся: Биймо вже, каже, пане капраль, лиш пустїть. Е ні! говорю, бити при воську не вольно. А він у плач: Биймо, пане капраль!“

— „Таки просив ся, аби бити?“ — дивував ся панотець.

— „Просив ся“.

— „Просив ся, аби його бити!“ — переказував панотець тай сміяв ся щиро як мала дитина. Потім випитував Неважука про всякі сорти військової сварки.

Усе йшло гладко. Неважук відповідав, панотець перепитував ше раз, Неважук потакував, а панотець переказував другим і тїшив ся. Лиш не могли оба порозуміти ся на тій точцї,

чи вояк відповідає коли на сварку старшому. Неважук казав, що ні, а папотець упер ся, що се не може бути. Він був певний, що старшому забракло би концепту до сварки, як би так вояк ані телень. Папотець знав, що пепитапому не вольно говорити. Отже все таки був переконаний, що старший десь певно нераз та сам спонукує вояка до відповіди, аби найти собі причину до продовженя сварки. Ото ж на сій точці не могли оба порозуміти ся А саме: Неважук не розумів папотця, а папотець знов не хотів свою думку сказати зовсім виразно. Зачали павіть оба перечити ся. В кінци папотець дав спокій тій справі, лишаючи її на другий раз. Постановив обдумати собі на самоті се питанє так виразно, щоби Неважук його впрозумів докладно. На тепер перейшов папотець до иншої матерії, бо на вечерю ще було час.

— „А мене би так приймили до воська, як би я подав ся?“ — сказав папотець і прижмурив трохи очи, щоби йому було лекше фантазувати.

У його думках випинає неначе спід землі ціла компанія війська. Стоїть у два ряди. Папотець, пібн капітан, ходить перед першим рядом і сварить. Зачинав від крайного. Його сварить за те, що ґудзики зле пришиті. Другого за те, що рушниця не гаразд вичищена. І так кождого аж до останку. Потім дає команду: “Керт оїх!“ переходить на другий бік і має вже другий ряд на переді, а перший із заду. Знов зачинає від крайного.

Але Неважук не здогадував ся, які мрії гуляють у папотцевій голові при повисшім питаню. Він бере річ по правді й так також відповідає на папотцеве питанє.

— „Та куди вам, папотче, до воська? Ви вже старенький, а там треба молодого“.

— „Що то старенький?“ — дивується панотець. — „Я ще потрафив би!“

Він думає „сварити“, але не каже сього в голос. Та Петро Гаєвий зливає його студеною водою. Підсміхається якось хитро й каже:

— „Нас, паноче, муштрувати муть уже отам, на цвинтари“.

— „Я ще не хочу вмирати“ — говорить панотець і попадає в легкий сум. Потім нагадує собі, що вже час на вечерю. Відходить, але не забуває сказати Неважукови, аби завтра прийшов.

Та Павло Гаєвий не був рад із панотцевих відвідин. Він таки крикнув панотцеви навздогін:

— „Адже ж ваш Іван також служив при воську, нехай панотець його випитають ся!“

Цілу ту подію бачила Пазя зза дверей, затямила собі кожде слово й понесла те все до їмості.

А панотець вертав ся, сумуючи. Йому ще досі не приходила ніколи думка про смерть. Як же? Він „пестїй долї“ та мав би вмирати?! Так таки покинути сей світ та лягти в могилу? Дивно! Одначе натяк Гаєвого про смерть не давав йому супокою. Дійсно! панотцеві лїта вже не віщують довгого житя. З другого ж боку панотець чуєть ся зовсїм молодий. Житє перейшло йому дуже легонько, то ж він і не чув його тягару на собі. Воно так небагато дало панотцеви змісту, що здавало ся ще дуже коротеньким. Буцїм панотець недавно лиш зачав жити. Правда, сварив уже всякого, навіть малу дитину сварив і чужу чуженицю, французьку бону. А все таки не хотїло ся панотцеви вірити, що на сїм та вже й конець.

Панотець затямив собі слова Гаєвого про Йвана. Се справдї було би не зле випитувати ся Йвана. Йому ж можна було завдати ще ті

самі питаня, що вже на них відповідав Неважук. А попри те хто знає, чи не вдало ся б звідати й за такі річи, за які Неважук не знав.

Із такими думками пішов на другий день панотець до стайні. Одначе Іван, як звичайно, показав ся супроти панотця — свинею. Хоч у якій делікатній формі ставляв панотець свої питаня, отже таки не одержав на них відповіди. З Івана було стільки й бесіди, що:

— „Ідіть питайте ся його (нїби капітана), чого ви моєї голови причепили ся?!“

Панотець розсердив ся: — „Я його питаю ся, як чоловіка, а він...“

— „То не питайте ся“ — перебив Іван.

— „А я, бігме, скажу імости, як ти мене тут честуєш!“

— „То кажіть! Чи я бороню?“

— „Та ми з собою, Іване, слюбу не брали, можемо розлучити ся“.

— „А хоч би й сьогодня, то я не дбаю“.

Він таки не дбав. Такий був завзятий, що був би йшов на очевидну смерть, а не вмів нїкому стерпіти.

Уже як панотець відходив від нього, то він таки не переставав відказувати. Проклинав нїбй себе самого:

— „Аби мене шляк трафив з такою роботою. Бодай же я до завтра не діждав!“

Панотець ішов лютий і засоромлений. Але його вдача — хутко забувати те, що йому немиле, стала йому й тепер у пригоді.

Ще минуло кілька день. Слота не переставала, очивидно рік був якийсь незвичайний. Та як та вогкість пронизувала всякого аж до самих костей, так само нудьга доберала ся вже до найвитреваліщого. Від позїхання аж роти людей боліли. Всї поробились якісь заспані, лїнивi, ледви ноги за собою волочили. А Юзько

той, що пошту приносить до панотця, та лінував ся вже до хати входити. Він мав наказано подавати пошту завсіди до рук ґмості. Виконував сей наказ доси бездоганно, а тепер озьми та ткни всї письма панотцеви в руки. Лиш через те, що побачив панотця на дворі та не хотілось йому потягнути ся ще кілька кроків до кухні Не підозрівав Юзько, якої біди накоїть своїм непослухом ґмостевому наказови!

Панотець побачив лист, до нього заадресований. Розпечатав його й прочитав Своїм очам не вірив, читав ще раз. Потім свиснув аж тричі й побіг до кухні.

— „А ходи ж сюди! А ходи ж!“ — говорив борзенько до ґмості. Ґмость глипнула на нього й перелякала ся, бо панотець був блідий.

— „Що стало ся?“

— „Та кажу ж тобі, ходи сюди!“ — говорив панотець і скривив ся так, неначе його болїло в животї.

Як прийшли, то панотець подав ґмости письмо: „На! читай!“

А як ґмость читала, то панотець приповідав і свистав: — „Фть! Ой-ой-ой! На! маєш! Твій син! Фть! Я казав іти на теольоґію. Коли ж бо ні! Ніхто мене не послухає. Фть!“

Писала Галя й зять до „коханих родичів“, що Славко не поробив ніяких іспитів, що його свідоства не є ніякі свідоства, а тільки так собі кусник паперу, записаного Славковою рукою, що він не думає брати ся за науку, бо не має до того покликаня. Та за те тут у Занозові є вчителька панна Броня Смажак, що вона вподобала собі Славка, а він ї, що вже обоє дали собі слово подружити ся. Усе в найбільшім порядку, не достає тільки молодятам до щастя дозволу й благословенства родичів,

бо свій дозвіл Галя й зять уже дали заздалегідь. Нехай же кохані родичі спроможуть ся на як найбільший поспіх та передадуть свою думку про сю справу зустне або письменно.

Першою думкою імости по прочитаню сього листу було: — „А бодай же того Юзька дідько вхопив! Саме тепер він мусів доручити пошту панотцеви“.

Імость була зла, але на Юзька. Коли б не він, то Славко міг би оженити ся тричі й панотець не дізнав ся би про те. А так не знати, що діяти, чи думати про молодого там, у Занозові, чи забавляти старого тут, у Вороничах? Але нехай старий тим часом дає собі сам раду, імость же постановила займити ся долею молодого. З такою постановою справилась вийти, щоби на самоті все гаразд передумати.

— „Та куди йдеш? Куди йдеш?“ — кричав панотець, скривив ся, тріпав руками й підскакував хутенько на однім місци. Дознаку як та маленька дитина, що має наглу, потаїну потребу, а не може найти пригожого місця.

— „Іду відповісти щось на лист“ — відповіла імость супокійно.

Панотець не переставав тріпати ся й кривити ся — „А я казав іти на теольоґію. Коли ж бо ніхто не хоче мене послухати“.

— „Я виджу, що ти хочеш сварити ся, а я тепер на се не маю часу“.

— „Але бо я казав іти на теольоґію!“ — вередував панотець без упину.

— „А може ліпше до войська, та мав би-сь кого допитувати ся, як там сварять?“ — По сих словах імость вийшла.

Замкнулась у Славковій комнатці, що біля кухні. Їй було Славка дуже жаль: — Бідолашний!“ — думала імость. — „Кільки він мусів зазнати мук лиш через те, що не хотів

признати ся, аби не засмутити матери! Пішов у чужі сторони як бідна сирітка тай ратував ся як міг; кинув ся на шию першій-ліпшій".

Ємость усміхнула ся жалісно при сій думці. Вона знала ту панну Бронцю. Властиво не видїла її ніколи, але чула про неї дуже багато. Броня була навчителькою таки в сім повіті, завзятуща Полька. Та попри те розходила ся про неї велика неслава; вона буцім мала дуже близьке, недозволене знакомство з шкільним інспектором, а те знакомство не лишало ся без „живих" наслідків. Інспектора перенесено аж на Покуте, а панна Броня через півроку тай поплентала ся за ним. На ємостин рахунок Броня та має бути навіть старша літами від Славка.

Ах! та Ляшка проклята, вона відобрала їй сина! Ємость сердила ся.

І що ж тут діяти? У кого поради шукати? Коби хоч було з ким розмовити ся.

Ємость знає дуже добре, що незабаром пан-отець жалувати меть ся перед нею, шукати ме в неї потїхи. Перед ким же вона пожалуєть ся, хто її потішить?

Той Дибко, той Дибко! Ба де він тепер, що з ним дїєть ся? Чи хоч жиє ще на божім світї?

Увижаєть ся він ємости все ще таким молодим, майже як її Славко.

Нїхто її не зрозуміє. Зрозуміла би тілько Потурайчинова мати. Як би так ємость її знала, пішла би до її бідненької хатчини тай сказала б: — „І мені хотять відняти сина!" — Більше не говорила б ані слова. Бо ємость не має того звичаю, щоби розповідати людям усї таємницї. Отже тепер почуває потребу хоч трошечки відкрити своє серце. Вона знає, що нїхто їй не годен порадити, що вона сама

мусить найти якусь раду тай таки найде її. Але ся подія така незвичайна, так міцно доторкнулась їмостиної душі, що конче-конче треба перед кимось хоч одно-однісінське словечко сказати.

Бо чи подумана се річ, щоб її син завязував собі світ із такою Ляшкою, що про неї й добре слово сказати годі?! А Галя тай зять також як ті нерозумні дїти.

Він собі її вподобав!

— „Де ж ти міг собі її вподобати?! Ти вподобав собі її достоту так, як та бідна сирітка мусить уподобати собі службу в дворі, коли дома нема що раз укусити!“

Не вже ж і коло її сина такі злидні?!

У прирівнанню до сеї примусової женячки здавались їй ті Славкові вигадані іспити такою марницею, що вона про них навіть думати не хотїла. Міряла те все своїм жіноцьким світоглядом, що „завязати собі світ“ се важніща справа, аніж здобути спосіб до житя.

Заки зважила ся на якусь одну постанову, одягла ся, взяла парасолю й пішла до Краньцовської. Вона знала, що Краньцовська була завсїди прихильна до Славка, що навидїла його, через те була певна, що її слово найде в серци Краньцовської щирий відгомін.

Коли Славко оставив Краньцовську засумований, то вона догадала ся доразу, що нїякі оправданя їй нїчого не поможуть, що Славко таки погнївається ся на неї. Заки була хора, то се її дратувало, але як подужала, то була рада з того. Бо що їй найгіршого могло стати ся? В найгіршім разї прийшло ся б їй перепрошувати його. Се ж для неї не становило нїчого неприємного. А може ще й поготів! Усякі перепросини затїсняють лиш прихильність поміж загнїваними, дають їм змогу пізнати себе ближче.

Краньцовська ж була певна, що Славко погнівав ся на неї зовсім не з ненависти, але власне для того, що її навидів. Ото ж і перепросини підуть їй дуже гладко.

Вона була би дуже радо зарядила сходини зо Славком зараз тоді, як поздоровіла та тільки перебила їй у сім її тета, що як раз приїхала до неї трохи на селі побути. Тітка приїздила що року в тім часі на „віддих“ Пробувала в неї майже цілий місяць і за той час Краньцовська що дня найдала ся страху, що ось Славко зявить ся тай знов дорікати ме їй за те, що нема нагоди стрічати ся з нею на самоті. Але Славко не приходив. Мабуть тому — була в неї така думка — що тітка сидить їй на голові Видко хлопець порозумнїшав та знає, коли можна, а коли ні.

Скоро тітка відїхала, то Краньцовська дожидала Славка що днини Одначе за той час устигла вже трохи відвикнути від нього. Правда, вона бажала собі зустрітити його десь, але сама визначувати сходин не могла вже так легко зосмілившти ся Мала надію, що він здогадаєть ся та сам прийде Коли ж він не приходив, то вона разураз уявляла собі його забурмосаного, надутого тай думала при тім: — „Люба, стара дитино, не гнївай ся! Ось я завтра піду й перепрошу тебе!“

Отже те „завтра“ відскакувало все на „позавтра“ Краньцовська зволікала, сама не знаючи для чого. Тим часом настала слота, що годі й носа на двір указати Краньцовська дожидала, аж слота трохи уйметь ся. Тоді придумає собі причину відвідати папотця тай при тій нагоді заманить Славка до себе Одначе ся безперестанкова слота не тільки зупиняла Краньцовську виконати свою постанову, але надто денервувала її. Приходили такі дни що Краньц-

цовській було зовсім не до любощів. Її подруг зараз по виборах завдав собі нову вандрівку й не міг виконати її до сьогодня.

Хоч перед тим здавало ся Краньцовській, що вона вже до того звикла та що знакомство зо Славьом заглагоїть їй усї прикрости з тої причини, отже тепер навіяла слота на її душу давну журу. Краньцовська забувала вже на Славка таї журила ся.

Отакою застала її ймость.

— „Ох! лишіть, пані, нехай я тут посижу!“ — проспілась ймость, коли Краньцовська забирала її з дїточого покою до світлиці. — „Я так промокла, що не хочу наносити вам вогкости до всїх компат“.

Але Краньцовська не згодила ся на те, затягла ймость майже силоміць до світлиці. Так була заклопотана ймостиним приходом, що майже не чула її оправдуваня за нанесенє вогкости. Через те, що ймость — Славкова мати, що він схожий на свою матір. Ся обставина викликала нараз у голові Краньцовської думку, що її заходи зустрітити ся зо Славком — річ заборонена. Такі думки не приходили їй до голови при мужеви.

А ще повиділо ся Краньцовській, що ймостин прихід та стоїть як небудь у звязку з тими її заходами. Вона бояла ся по просту допустити ймость до слова, щоби не почути від неї докорів за Славка Через те — коли вже засїли в світлиці — намагала ся Краньцовська як мога найширше розповідати ймости про свою гризоту їзза нової вандрівки її чоловіка. Буцім проспілась у ймості, що „бачиш яка я нещаслива! Чого ти хочеш від мене?“

Ймость завважала те заклопотанє. Але вона собі пояснила його тим, що Краньцовська журить ся новою вандрівкою. Се як раз перекo-

нало їмость, що Краньцовській тепер не до слуханя чужих жалів. Отже се переконанє не відвело її від того, щоби не пожалуватись. Їмость мала тепер таке почуванє, як та людина, що попаде нараз у велику потребу тай біжить, спотикаючись і розтручуючи прохожих, просто до доброго знакомого зичити грошей. Добре знакомий, не догадуючись навіть, чого та людина прийшла до нього, зачинає жалувати ся перед нею, що тепер тяжкі часи, не має при души ані зломаного гроша. А „людина з потребою“ в туж мить благає його: — „Бій ся Бога, чоловіче, позич мені хоч яку сотку!“ Отак же й їмость заговорила:

— „Знаєте, пані, Славко поїхав до Галї...“

— „Поїхав?“ — дивувала ся Краньцовська, а те заклопотанє її ще більше росло. Вона вже боялась, що Славко признав ся перед їмостею до всього. Що навіть дізнав ся відкись про її потайні думки й висповідав ся з них перед матірю.

— „А там зловила його якась учителька, Броня Смажак, і вже обов дали собі слово побрати ся. То не штука старшій панні здурити молодого хлопця, що ще не має ніякого досвіду!“

Тай стільки. Більше їмость не говорила, хоч як ішла сюди, то мала намір відкрити перед Краньцовською цілу свою душу. Сих кілька слів вистарчило їй зовсім, щоби вспокоїти ся. Тепер бачила ясно, як і що їй робити. Не потребувала від нікого помочи ані поради. Її вдача, не признавати ся перед ніким до своєї жури, що була на хвильку її оставила, вернула ся тепер знову на давне місце.

Краньцовська зблїдла й заломила руки. Сама не знала чого, але перелякала ся так, що серце їй завмерло в грудях.

— „Що ви, пані, кажете? Броня? .. Смажак?...“ — говорила ледви переводячи дух. — „Адже се буде та сама, що вчителювала в нашім повіті“.

— „Та сама!“

— „То як же се може бути? Хіба ж пані її не знають? Не чули пані нічого про неї? Адже вона мала з інспектором дитину... тай задушила її. Про се ж знає ціле місто, цілий повіт!“

Аж губи їй поблїдли. Дивила ся на ґмость великими, непритомними очима. Потім ухопила ся руками за голову й говорила з притиском кожде слово:

— „Пані! Я догадуюсь... Я знаю доневне, в який спосіб вона зловила пана Славка!“

Була переконана, що в тій самий спосіб, як Варварка. Не тільки була переконана, але тепер у своїй уяві навіть бачила докладно, як Броня примилюєть ся Славкови, як його підмовляє...

— „Яка ж я була дурна!“ — думалось їй. — „Я бояла ся поговору, неслави. Я бояла ся, що — пристаючи з ним — затеряю зовсім супокій душевний. А тепер маєш супокій! Маєш супокій! Радуй ся ним!“

— „Ех! Якаж я була дурна!“ — забула ся й сказала в голос. Але зараз стямила ся. — „Яка ж я була дурна, що я не сказала панови Славкови, що то за зілячко та панна Броня. Адже ми не раз розмовляли з паном Славком про неї“.

Ґмость мовчала. Не надіяла ся найти в Краньцовській такої щирої дорадниці. Ще трохи тай прийшло ся б ґмости вспокоювати Краньцовську, щоби так дуже не побивала ся на Славковим нещастєм.

Краньцовська ж узяла ймости ні мовчанку за зле.

— „Прошу ж вас, пані“ — благала вона ймость — „не легковажте собі сеї справи. Коли ви мати, коли ви любите свого сина, то вашим обовязком є доконче зарадити якось сьому лихови. Адже се був би чистий скандал для пана Славка! Чи вона йому під пару? Чи пан Славко потребує сього? Нехай пані не зволікають, аби не було потім за пізно!“

— „Але ж розуміть ся“ — оправдувалась ймость. — „Я до сього не допущу ніяким світом“.

Краньцовська нахилила ся до неї, заглядала їй миленько в очи й цікаво допитувала: — „Як же? як же? Що ж, пані, думаєте зробити?“

— „Попросту поїду до Занозова тай вибю йому ті нісенітниці з голови. Я власне прийшла .“

— „А найліпше“ — перебила Краньцовська — „а найліпше буде, забрати пана Славка сюди. Чеї удасть ся нам усім у купі вговорити його“.

— „Я власне прийшла просити“ — кінчила ймость — „чи не були би пані ласкаві позичити мені повозки. Там така слота, що годі добити ся до стації на простім возі, промокнеш до нитки“.

Ймость зовсім не того прийшла. Одначе — дивуючись із поведеня Краньцовської — так успокоїла ся, що тепер їй піяково стало, не маючи чим виправдати свій прихід.

Краньцовська встала й справила ся вийти: — „Але ж, пані ласкава, не тільки повозки, я скажу й коні заложити“.

Ймости зробило ся трохи моторошно, коли

побачила, що Краньцовська злагодила ся таки зараз її відвозити.

— „Та то ще не сьогодня“ — сказала не то здивовано, не то несмілливо. — „Уперед мушу написати до дітей, щоби фіру вислали до станції. Найборше позавтра поїду“.

Краньцовська зупинила ся: — Певно! певно!... Ліпше вперед дати знати...“ — говорила ніби до себе.

Вже як ґмость відходила, то Краньцовська ще наказувала їй, щоби не занедбала сеї справи. Найлпше розлучити їх, привезти Славка до Воронич. Краньцовська так розговорила ся, що зачала навіть оправдувати ся з того, чому вона не може їхати з ґмостею. А ґмость у сім оправданю догадувала ся — па своє велике диво — такої думки, що Краньцовська не відмовила ся б їхати, коли б тільки ґмость сього забажала.

Оставши ся самотою, сперла ся Краньцовська на поруч б від софки й задумала ся. Була в розпуці. Ніщо в житю їй не вело ся.

— „Погордив мною! Волїв нищу. Видко, що я вже нїчого не варт!“

Той образ у її души заворушив ся, сїпав ся, брав ся летїти далеко, далеко (шукав свого оріґіналу) тай рвав при тім її серце на шматочки. Вона схопила ся й побігла до вікна. Сперла ся ліктями, приклала чоло до шиби й гірко заплакала. А з другого боку зливав ту шибу дрібний, густий дощ. Неначе промовляв до неї: — „Тай ти, небого, береш ся супроти мене виливати тої трошки водички?!“

За той час, коли ґмость пробувала в Краньцовської, то панотець прибігав кілька разів до кухні, допитуючи ся, де ґмость поділа ся.

— „Мене лишила , десь пішла собі... так, як навмисне. А я журю ся. О, я таки журю ся!“

Панотець наслухав і доневнив ся вже направду, що таки журить ся. Не міг собі пояснити ніяким способом, як воно могло стати ся, що хтось та зважив ся завдати йому журу! Се ж може йому завадити! Хто знає, чи тепер озьметь ся його голови спанє, а живота їда?! Як же се може бути? Пестій долі, кандидат на многолітне житє, прочував панотець, що жура не послужить його здоровлю. Треба її збутись як найхутче. Коли ж бо їмость не приходить!

Бігав дрібненькими кроками по хаті з одного кута в другий: „Таки журю ся!“ — Зайшов до своєї канцелярії, став перед бюрком: „Отже журю ся!“ — Сів на отоману: „А все таки журю ся!“ — Вийшов на веранду, дивив ся на дощ: „Гм! Жура мене не покидає!“

На кождім місци журить ся панотець!

Нікому се й на гадці, як панотець журить ся?! „Де їмость?!“ Не вже ж він має сам своєю особою так нидіти з жури? „Де їмость?!“ Адже він сам самотний у сих хатах із своєю журою! „Де ж їмость?!“

Їмость надійшла. Панотець до неї:

— „Де ти ходиш? Я журю ся! Лишила мене самого, а я журю ся! Не можу собі ради дати. О, таки журю ся!“

Їмость подивила ся на свого подруга з ненавистю. Знала, чого він домовляєть ся. Шукає потїхи. А властиво бажає собі, щоби всякі клопоти, всяка жура перейшла з його голови на їмостину. Тепер вона не мала найменшої охоти вволити його волю. Обвинувачувала його в своїх думках за те все, що стало ся зо Славком. Правда, своїм звичаєм не говорила се виразно, але все ж таки натякнула:

— „То добре! Треба трохи й пожурити ся, на те Бог дав літи. Кождий лиш боїть ся,

щоби його — сохрань Боже! — за нїщо голова не заболіла".

Тай при вечері не подобріла ймость. Панотець їв, їв і нараз перестав. Витріщив очи й цямкав губами.

— „Гм! не можу їсти" — говорив ніби до себе. — „Жура мене геть перемогла. Таки не буду їсти!"

— „Уже не влазить ся?" — запитала ся ймость тихонько також буцїм не панотця, але кого иншого. Ще не могла позбути ся ненависти й тої думки, що ся провина по сторонї панотця. Він же повинен був якось допильнувати Славка, адже сам до лиха кінчив якісь університети. Через такі думки робило ся гидко ймости, що панотець та допрошуєть ся доконечне від неї потїхи.

Але панотець не міг се порозуміти, що то вже такий довгий час, а ще нїхто не хоче за нього подбати. Він не привик до сього. Правда, і доси нераз ймость лишала його якийсь час без потїхи, коли була трохи люта. Отже ніколи так довго як сьогодня. Панотець дивував ся й ставав ся дуже нетерплячий.

— „От як вона менї, що не влазить ся!" — говорив із докором. — „А мене їда не береть ся, бо я журю ся".

— „Чи я тебе заставляю? То не жури ся!"

Аж у ночи діждав ся панотець того, чого вспоминав ся довше як пів дня. Коли перевертав ся на ліжку з боку на бік, не можучи заснути, думав, що ймость спить. Така думка завдавала йому великого жалю. Зачав голосно нарікати, щоби ймость збудити.

— „Мене сон не береть ся, я не годен уснути. Жу-у-рю-ю ся!" — стогнав.

Ймость, розумієть ся, також не спала. Але тепер уже їй відійшла ненависть із серця.

Почувала ся вже до обовязку потішити подруга.

— „Но-но! Не жури ся!“ — сказала ласкаво. — „Поїдем обоє до Занозова та я то вже якось полагоджу“.

Сі ласкаві слова неначе злизали журу з панотцевого серця. Обернув ся до стіни й зараз захаркотів на ціле горло. Неначе віз їхав по замерзлій груді.

Але як надійшов день, що їхати би до Занозова, то панотець засмутив ся. Де ж таки?! Їхати би майже два дни й одну ніч. Тричі пересїдати ся, товкти ся двома льокальними залїзницями. Два обіди в дорозі, вечеря в дорозї. Ой-ой-ой! Ані зїсти, ані виспати ся. Таї за що? За яку покуту? За те, що Славко понисав сам свідоства?!

Панотець побіг до своєї канцелярії. Відчинив бюрко, виїмив усї три свідоства й важив їх на долони. Пішли золоті ковнїри, куди гладко! Не буде вже чим налякати пастуха Василька. А свідоства дивлять ся на панотця двокороновими стемплями й підсміхають ся. Чого вони так весело кліпають тими стемпльовими очима? Еге, чого! Як би мали так стемпльові ротики хоч по одному сотикови, то глумили ся б над панотцем: — „А ти, старий йолупе, думав, що се правдиві свідоства?“

Панотець прибіг із ними до їмості: — „На що він стемплї попсував? Но, міркуй собі! За шість корон стемплї! Таї вони вже ні до чого. Треба кинути в огонь, нехай отам попелїють разом із свідоствами. На що йому було псувати стемплї? Нїщо инше, лиш наважив ся навмисне зробити менї шкоду. Певно так собі думав: Чекай, старий батьку, зараз я твої шість корон кину в болото!“

Імость мовчала. Чи лиш удавала, що не слухає панотцевої промови, чи таки зіправди не чула її тому, що прибирала ся до подорожи. А се додавало тілько завзятку панотцеви. Став собі біля вікна таї пробував віддерати ніхтем стемпель.

— „Фть! Таки пропало“ — свиснув панотець. — „Хто знає, чи не навмисне він їх так моцно поналіплював?!“

Подумав хвильку, а лице його прояснило ся. Замахнув свідоствами й сказав: — „Отже я таки не поїду, лишу ся дома. Як хочеш, то їдь собі сама“.

— „Чому?“ — запитала ся їмость Не здивувалась анї трошки сею панотцевою постановою. Догадала ся, що так буде, вже тоді, як лиш панотець зачав конозити ся з тими свідоствами.

— „Бо я його не хочу знати!“ — відповів панотець, замахнув свідоствами, аж вітер повіяв по хаті, таї притакнув собі завзято головою. — „Я його відрікаю ся; він не мій син, а я не його батько!.. Таку шкоду, таку шкоду! Та ще взяв та попереписував стемплї. На збитки, аби попсувати“.

Імость не перечила. Роздумала собі, що панотець лиш їй заважати ме, а помочи з нього не буде ніякої. Зовсім напевно причепить ся до Славка за стемплї, а хто знає, чи й з маленькою Олею не посварить ся.

Але як їмость справила ся вже вийти, щоби сїсти на віз, то панотець затрінав руками й стрибав на однім місци як та дитина в великій потребі: — „Та ти їдеш? та ти їдеш?... А Пази не скажеш, що має мені варити на обід?!“

— „Не бій ся, не пімреге з голоду! Я вже зарядила“.

Отже панотець не дуже вірив. Таки побіг до кухні:

— „Біжи, Пазю, їмость кличуть! Мають тобі сказати, що будеш менї варити“.

— „Їмость уже менї казали“.

Панотець затис кулаки й махав ними перед Пазиними очима:

— „Біжи, кажу, їмость кличуть!“

XII.

Було вже сполудня коли їмость доїздила до перестанку Занозова. Слота припинила ся, небо прочистило ся, лиш час до часу налїтали ще хмари невеличкі й розливали ся по земли рясним дощем. Нїби викапували вже остапки небесної води на землю. Хоч вона мала вже тої води аж пога вуха. Та не лиш земля, але здавало ся, що й сонце від сеї слоти та промокло на скрізь; геть затеряло свою силу і в ряди-годи завмирало. Як тільки небо прочистить ся, то воно світить і гріє. Як же заступить його найменша хмарка, ого! вже завмерло. Студений вітрець потягає, настає холод, неначе би там не лишилось анї знаку з теплого сонечка. Отак завмирає ранної весни бжола в тїни. Летить вона проти сонця, бренить весело, як же залетить у тїнь, дивись, уже закостеніла. Сяде на листок тай — труп бездиханний.

На перестанку зліз із їмостею якийсь Жид, гарно одягнений, з чорною бородою, з підстриженими пейсами. До нього причепив ся молодий парубок, загорнений у кужусї, а верх кожуха чорний сардак. Сардак був так туго патягнений на кожух, що на плечах морщив ся, а рукави відставали на боки й не могли

в ліктях згинати ся. Парубок із батогом підбігав за Жидом і приповідав:

— „А чи не з Вороничів?“

— „Ні!“ — відповів Жид не обзираючись.

— „А може таки з Вороничів?“ — допитував ся парубок — „бо тут фіра на вас чекає“.

— „Я маю свою фіру, дай мені спокій!“

Парубок став і оглядав ся заклопотано на всі боки. Імость догадала ся, що се буде фірман від Галї.

— „Я з Воронич“.

Парубок поглянув на неї й усміхнув ся. Він був у баранковій шапці, насуненій аж на брови.

— „Може бути?! — сказав таким голосом, що треба було догадувати ся, що „може бути, а може й не бути“.

Але поїзд рушив, а парубок зняв ся на пальці, натягнув шию й заглядав до кождого воза. Отворив рот і з якимось острахом водив очима за пробігаючими возами.

— „Та чого ти ще стоїш? Не віриш менї?“

Парубок відповів аж тодї, як попереду його очи промайнув послїдний віз: — „Ну, а панотець же де?“

— „Видиш, що нема“.

— „Шкода!“ — сказав парубок і очивидно хотїв ударити ся руками об поли, але не досяг, бо рукави не пускали — „а ми всю надїю мали“.

— „Та хто ми?“

— „Люде в селї Хотїли видїти панотця з таких далеких сторін“.

— „Чого ж ти хотїв від Жида?“

Парубок знов поглянув цїкаво на їмость і всміхнув ся: — „Я гадав, що се буде панотець“.

— „Тобі що таке? Та з бородою панотець?“ — дивувалась ґмость.

— „А чому ж би ні? З таких далеких сторін. Ось Буковина під боком, а відти приїздять до міста на ярмарок попи такі бородаті, аж ну!“

Приглядав ся ґмости цікаво й усміхав ся. Видко було, що він би дуже радо побалакав собі з ґмостею.

— „А ти не витріщай ся, але забирай пакунки“.

Коли парубок завважав, що ґмость оглядає здивовано віз, то обізвав ся: — „А в нас є повуз, лиш тепер нема й гадки ним їхати. Коні би не витягли, таке болоте. Ще найлекше би їхати саньми, бо санка не поринає так у болоті. Коли ж бо тут коло колії та не знати якого лиха понасипали каміня. Так попсували дорогу, що не дай Господи! У сухе не поїдеш, бо камінь стирчить як кінські голови, а випаде слота, то диви ся, а дорога перевернула ся; болото з верха, камінь на споді. Дорога ніби гладка, а возом крутить, аж скрипить. Але то байка, коби добити ся до гостинця, та за гостинцем, то вже дорога наша, камінчика нема й на лік. Та най ґмость сідають!“

Ґмость оглядала віз і не знала з котрого боку вилізати на нього. Се була маленька деревляна скринька на чотирох колесах, а приступу до неї не було нїкуди.

— „Осюда з переду“ — показував парубок. — „Най ґмость зіпруть ся на коня“.

— „Також?!“

Дорога дійсно перевернула ся. З верху чорне болото, густе, лиш там, де повинна бути колїя, виднїли ся дві смуги, рідкого, розробленого водою болота. За те на споді, закриті від людського ока, чатували каменюки на колеса й

підкидали їх у гору. Коні спотикали ся, віз скрипів, колеса гримали, а болото шуміло.

— „То се той „інни сьвят“? Тай поганий же він!“ — думала собі ґмость, нагадуючи Галині похвали на Заношів. Ґмость не привикла до таких доріг. Бачила доси лиш піскові дороги й гостинці. На пісках же слота не псує так доріг Хіба що місцями змиває пісок та лишає водяні калабані, але з рештою пісок від дощу стає тугіший, а через те дорога твердша.

— „А мені Илько“ — хвалив ся парубок. Обернув ся лицем до ґмості, а плечима до коней тай не міг здержати ся від сміху. Його дуже кортіло побалакати з ґмостею з таких далеких сторін. Він стільки наслухав ся від Гандзі про бойків, що хотів доочне перекопати ся, чи те все правда, що вона розповідала.

— „Хоч ти Илько, то дивп ся до коней, бо ще заїдеш у рів“.

— „Е, ні! Вони до дому йдуть просто“, — відповів Илько, але все таки подивив ся на коні. Потім подумав хвильку тай говорив далі:

— „А панич хотіли їхати зо мною по ґмость тай потому обрадили ся“. Думав, що сею звісткою спонукає ґмость, аби з ним розмовляла. Але ґмость подумала собі тілько: — „Бідний! бояв ся матери!“ тай мовчала. Їй зробило ся жаль Славка й вона посумніла.

Илько ж як помітив, що розмова не завяжеть ся, то обернув ся до коней і також мовчав. Їхали так доброї чверть години. Ґмости навтямила ся така повільна їзда.

— „А далеко ще?“

Илько борзенько обернув ся до неї,

— „Осьде перед нами гостинець. Переїдемо його в поперек тай там уже наша дорога. Буде лекше; каміня нема. Як би так сухо, то ми би

вже давно були дома. А так прийдеть ся ще з годину їхати".

Отже показало ся, що було лекше лиш сидіти на возі, натомісь для коней хто знає, чи не було тяжче. Віз загряз по самі оси тай хитав ся мов човен на водї, а коні западали по самі колїна в болото. Не було найменшої надїї приспішити ходи.

— „А отсе вже наші поля". — Илько показав батогом праворуч. Імость побачила нивки з обмоклими, обслизлими кукурудзами. Вони поспускали до долу зівяле листя тай виставили голий лабуз, ніби просушували своє жовте тіло, познимавши одежу. Імости самій зібрало ся на балакане з нудьги.

— „Ще кукурудзи в вас не збирали?"

— „Котре рані, то зібрали, а котре пізні, то ще ні. А імость свої вже зібрали?"

— „У нас не садять кукурудзів".

— „Тай у нас ні"

— „А от".

— „Сїють. То сїяні, не сажені".

— „Та спромагають ся люде так далеко гній возити?"

— „А де ж се поле виділо гній? Тут іще гною не було від коли воно. Правда, кукурудз уродить і на гною, може ще лїпше, як без гною".

Вони ж родили без гною через те тільки, що були неписьменні та не дочитали ся ще господарських книжок, що кукурудзи потребують гноєного ґрунту. Як прочитають, то не схотять родити!

З такою розмовою доїхали аж до села. Імость ахнула, побачивши його. — „Такий се інни сьвят?!" — Цїле село на одній купі в якімось величезнім ярі. Вулички вузенькі, круті,

хати стріха в стріху, плоти високі, обліплені гноєм, чи болотом. Западня.

— „Сумно в вас“ — сказала ґмость.

— „То лиш у слоту так, як сухо, то веселіще“.

Під плотом стояв хлопчик із торбинкою через плечі, з одною босою ногою тай плакав.

— „Чого плачеш, хлопчику?“ — запитала ся ґмость.

Намість хлопчика відповів Илько: — „Се школяр. Іде до дому та загубив один чобіт у болоті. От як онде стирчить із болота!“ Илько показав пужавном на дорогу.

— „Іди ж йому подай!“

Илько зліз із воза, схопив чобіт за вухо й витяг його разом із купою болота.

— „Бери, Андрійку, чобітки в руки, так борше зайдеш“.

А Андрійко як тільки переконав ся, що Илько вже на возї та не так хутко злїзе, то крикнув за ним: — „А ти на що везеш Жидівку?!“

Илько помахав на нього батогом: — „Ой! А цить же! Та то ґмость!“

— „Та така стара ґмость? У такій великій хусцї як Жидівка!“

— „Чикай, чикай! Ще я тебе колись зловлю!“ — крикнув йому навздогін Илько тай тішив ся, що хлопець назвав ґмость Жидівкою.

На ґанок проти ґмостї вибіг Радович із кріслом. Приставив крісло біля воза тай балакав безупинну:

— „Цїлую руцї! Га-га! Такі несподївані гостї. (У нього всї гостї називали ся несподіваними). В кінци каже менї Галя: Та то вже час, аби мамця приїхали. А то така слота!... А в кінци чи там також були такі дощі?... До нас сьогодня прийшов якийсь жебрак.. кажу

вам, мамцю, у кінци такий заболочений, лиш йому очи світять ся. Такий мені жаль бідолашного. В кінци... а татко чому не приїхали? Ми хотіли дожидати на мамцю з обідом. У кінци каже панна Броня, мусимо заждати. Але ждемо годину, другу, нема мамці. В кінци каже Галя: Певне мамця приїдуть аж другим поїздом. У кінци... чи знають мамця? У нас була така велика индичка тай учера відкусила їй свиня голову. У кінци запхала голову до хліва, а свиня відкусила. Галя трохи не плакала з жалю. У кінци від коли Славко в нас, я ще не був у місті. Така кепська дорога! В кінци навіть по панну Броню посилаємо коні, бо годі пішки зайти. А Петро Курандас уже небіжчик. Е!... та мамця його не знали. В кінци він інше молодий чоловік. А богач... Але в кінци тут є ще більші богачі. Не знаю, чи мамця люблять фляшкове пиво. В кінци може вже скваснло. А Славко дуже добре грав преферанса. В кінци де він так навчив ся? О! небоже! оженимо, оженимо. Я думав, що татко приїдуть, хотів порадити ся в одній справі. В кінци жадає від мене Гафія Курганок метрики... Мамця не знають Гафії. Е! то дівчина...".

— „Ґзус! Марія! Перестань уже, Микольцю, мене вуха болять" — перебила Галя.

Але Микольцьо не переставав. Він тішив ся. А як собака з утіхи відчуває непереможну потребу махати хвостом, так він відчував потребу махати язиком. Помагав їмости роздягати ся й не вгавав балакати. Відносив її одіж до шафи, держачи в протягнених руках обережно, буцім якусь скляну посуду, що бояв ся, аби її не збити або буцім якусь нечистоту, що бояв ся, аби нею не поваляти ся. За кождим разом, знимаючи з їмості одежу, схиляв голову ніби кланяючись. Але балакав, а балакав.

— „Та хоч не ґадай без перестанку „в кінци!“

— „Перепрашаю: нарешті!“ — поправив ся Микольцьо й бялакав далі. Намість „у кінци“ говорив уже „нарешті“, а як помилив ся, то перепрошав.

Як імость витала ся зо Славком, то Микольцьо не дав їй ані слова промовити. Посадив її на крісло, бігав кругом неї, держав руки на животі й тер одною об одну, немов змерз, а при тім разураз нахиляв ся, буцім кланяв ся. Імости здавало ся, що в нього живіт болить, коли він його тисне в одно руками. Вона не слухала його промови, водила тільки очима, щоби приглянути ся панні Брони. Але Микольцьові слова, що льляли ся з його рота як вода з лотоків, заглушували її. Неначе хтось клепав косу над її вухами

— „Зіправди, голова може розболіти!“ — подумала імость. Глипала в той бік, де стояв Славко з Бронею й не могла з них нікотре добре оглянути, бо Микольцьова промова розбивала її ввагу на прах. Лиш у ряди-годи вдавалось їй виволити ся трохи спід того клепаня й тоді бачила, що ті обоє діють

Славко стояв біля вікна перелякани, споглядав деколи винувато на матір і зараз спускав очи в долину. Думав тепер над своїм забобоном, чи він йому заподіє ще яке нове лихо, чи вже дасть спокій. Повинен би вже дати спокій. Адже мучив Славка безупину через такі довгі літа, то тепер належав ся б заслужений відпочинок. Воно буцім на те й виходило, бо саму женячку вважав Славко ні за що инше, як тільки заплатою душевним супокоєм за стілько літ гризоти. Та хоч був певний, бо й сужена його переконувала, що сю женячку проти його волї нїхто не годен розбити, то все таки

бояв ся забобона. Кількож разів перенїс він на собі гіркі приклади, що забобон впекакує зза вугла непадїйно, крадьки, та завдає біль саме тоді, коли ждало ся солодощів?!

Ніхто не годен розбити сеї женячки?! А припадок? Який не будь шиклюз!

Правда, Славкови залежало дуже на тім, аби та женячка таки відбулась, отже про те однако ані не веселив ся надто нею, ані не горював. Уважав її за конечний, льоґічний наслїдок дотеперішних невдач. Чи він любив свою суженну, то об цім спершу зовсім нїчого не знав. Тепер переконаний, що її любить, але зразу навіть не бачив її добре. Усе якось так складало ся, що не мав нагоди докладно їй приглянути ся.

Як лиш сюди приїхав, то передовсім почув страшний брак місця до шорпаня ямок. Опісля мав клопіт із тими видуманими свідоствами. Бо хоч Микольцьо дав йому слово чести, що не скаже про се Гали нїчого, отже таки не втерпів. А властиво не так, щоби сказав со Гали з нетерплячки, лиш забув ся й не хотячи вимовив ся. Одно з другого само вийшло. Бо як розповідав Гали, що при його реверенді обірвали ся три ґудзики, то зараз потім мусїв сказати, що Славко не має жадного іспиту. Яка сполука думок могла бути поміж іспитами й ґудзиками, се годі вгадати (може слово: три), досить того, що коли Славко йому за тее докоряв, то він розклав руки, перехилив голову на лївий бік, підніс брови в гору, а спідну губу віддув і промовив:

— „В кінци я тому нїцо не винен, то якось само одно з другого вийшло“.

Галя докучала Славкови з тої причини, але попри те не вгавала його заохочувати, щоби женив ся з Бронею. Славкож не тільки

що не мав відваги про се й подумати, але надто — коли брак іспитів дійшов до загального відома — то соромив ся навіть поглянути Броні в очи, хоч вона за ним сильно обстала й переконувала Галю, що всякі іспити се одна велика марниця. Пробувала навіть на самоті перекопати про се самого Славка, може бути, що хотіла в сей спосіб прихилити собі його серце. Отже опріч сорому не викликала в нім инакшого почуваня.

Тоді, одного разу вечером, коли Славко сидів із Бронею на самоті, раптом загасло світло

— „Алеж, пане Славку, що ви собі думаєте?! Ви помиляєтесь, я не така!“ — заговорила Броня переляканим голосом

Славко перелякав ся ще дужче. Не розумів, чого вона хоче від нього, бо він за той час ані не порушив ся з місця тай Брони було далеко ближче до світла, як йому. Він виправдував ся, що се доневне муха загасила світло, а коли се не помогло, то він уступив ся від Броні до другої комнати. Таємниця той нагло темряви лишила ся для Славка нерозясненою й по сього,пішний день.

Але потім.. потім намість ямку порпати, ходив Славко до школи. Зразу з Галею, опісляж сам один Як настала слота, то їздив по Броню. А зрештою Крашьовська дуже добре знає, як то було. Мужчина такі річи не вміє так складно розповісти. Вийшов з того лист до родичів тай годі.

Плече в плече зо Славком стояла Броня, майже дорівнувала йому зростом. Почерез те нещастанне Микольцьове клепанє могла їмость тільки завважати, що Броня в червоній блюзці, з чорним лискучим волосєм і з чорними очима. Вона тими очима ніби туляла ся до їмості,

коли на неї дивила ся. Вони буцім ніколи не кліпали, не заплющувались, лиш заєдно дивили ся. Неначе Броня чогось дожидала, чи радше наслухала, як хтось її чухає по спині. А те чухань та ніби справляє їй невеличку приємність і невеличкий біль.

— „Чи не симпж ти очима зловила Славка? Таї умієш ти, небого, дивити ся ними наскрізь через людину!“ — подумала імость, як лиш настала маленька, просвітна хвилька в її голові від Микольцьового клепаня.

— „Ісусе! Марія! Спаменгай ся, чловєче! Перестань уже Микольцю!“ — скричала Галя, зриваючи ся з крісла.

— „Перепрошаю! Нарешті, нарешті..“ — відповів Микольцьо й клепав далі. Галя приступила до Броні й щось їй шепнула. Тоді Броня справила ся йти до Микольця.

Ішла випростована, неначе той „хтось“ не переставав їй чухати спину. Ішла поволи, широкими кроками. Імость догадувала ся з сього ходу, що в неї довші ноги, аніж звичайно в жінки. А ще як Броня приблизила ся повільним кроком до Микольця й з повагою доторкнулась його плеча, то імость угадала, що Галя вдавала Бронині рухи на храму в Воровичах.

— „Отче! Будьте ласкаві Адже пані добродійка може потребують самі що нам сказати“ — сказала Броня поволи й виразно, ніби кожде слово мало якесь важне значінє, а при тім легонько всміхнула ся. Але той усміх на її обличчю щезав сам непомітно без її волї, ховав ся десь, як ховаєть ся ручаї під лід, коли він ув однім місци проломить ся. По тій усмішці чипало ся стільки й знаку, що маленечкі ямки на краю уст там, де зачинають ся губи. Отже й ті ямки говорили радше про якесь горе як про веселість

Їмости стало ясно, для чого Галя завсіди намагала ся говорити поволи й для чого так раптовно́ переривала сміх. Вдавала Броню, але вдавала нездарно.

Миколыцьо перестав, як би ножем відрізав: — „А так, так.. у кінци... перепрошаю: нарешті... прошу дуже!“ — Відступив ся від їмості й пішов до Славка.

„Се в вас найважніща особа, ви її всї слухаєте“, — подумала їмость

Тепер із черги хвалила ся Галя перед матірю новою обстановою в хаті. Їмость же хотіла передо всїм потїшити ся малою Олею. Показалось одначе, що Оля спить. Галя знов одержала першенство з своєю обстановою. Водила їмость по всіх покоях і хвалила ся Броня не відступала її й ставала їй у пригоді, піддаючи доладне слово, коли Галя спиняла ся в розмові й тріпала рукою, силуючись нагадати собі забуте слово.

Помешкане було обширнїще як у Вороничах, меблї всї нові. Тільки стояли порозкидані, без порядку, бо Галя подобала з удачі на свого батька тай не могла ніяким способом завести лад у своїм помешканю Їмость оглядала все й розмовляла з Галею, але попри те посвятила всю свою ввагу на обзорини Броні.

— „Трошки за стара для Славка“, — подумала їмость — „але непогана“.

Броня держала ся цїлий час дуже поважно Така повага була їй зовсім до лиця, вона виходила в неї зовсім природна, не силувана. Хоч балакуща, то однако розмова її не веселила. Здавало ся, що всякі радощі приймає з якимось болем. Усе нагадувало на те: І той усміх легко пропадаючий і той дотик чорними очима, буцїм нїколи не кліпаючими. Неначе

говорила: „Радо віддам ся всякій приємности, але вона викликує в мені біль.“

— „Чи не сим саме ти зєднала собі Славка“ — думала ґмость і розуміють ся — помиляла ся. Бо Славко не приглянув ся навіть добре своїй суженій перед т и м. Полюбив її аж після т о г о. коли переконав ся, що се одинокий спосіб визволити ся з своєї недолї.

Галя очивидно залежало на тім, щоби ґмость іще сьогодня приступила до обговореня справи. Бо коли по вечери ґмость до сього не забирала ся, то Галя сказала таки просто:

— „І щож, мамцю, скажете на Славкову женячку?“

— „Поговорю з ним. Ходи, Славочку, на хвильку!“ — відповіла ґмость і встала, щоби вийти до другої кімнати. Але видко було, що обі приятельки змовили ся не лишати Славка на самоті з матїрю, бо обі як на команду встали й пішли за Славком Навіть Микольцьо пустив ся йти, але його завернула Галя. Схопила за обі руки й у дверях задержала.

— „Вруць сє, Микольцю, се не твоя справа, ти сє на тем нє розуміш“.

Славко став собі в тїни там, де було найменше світла Зараз біля нього сіла Броня, а насупроти них ґмость із Галею

— „Сідай, Славочку! Чого стоїш?“ — питала ся ґмость. Хотїла видіти його в світлї. Але Славко намість сідати приступив ся тільки ближче до Броні й зловив ся руками за поруче від її крісла.

— „Боязливий жених!“ - подумала ґмость і зробило ся їй трохи смішно. Через те промовила ніби жартуючи: — „Скажиж нам що на собе?“

Славко натис на поруче так міцно, аж крісло разом із Бронею задрожало. — „Та ми...

писали“ — обізвав ся Славко, перехилив ся через поручє і знов випростував ся.

— „Я читала, але хотіла би з тебе щось більше почути“.

Крісло зателепало ся так міцно, аж Броня мимохіть відвернула голову й глипнула Славкови в очи. Він якось дивно хитав головою, неначе намагав ся з усеї сили щось проликнути, а те „щось“ застрягло в горлї й не хотіло ані до середини, ані на двір. Брони повидїло ся, що не стане вона йому тепер до помочи, то він — проковтнувши те „щось“ — крикне: — „Я тому нїчого не винен, то сї обі мене присилували!“

Лиш із боязни перед такою розвязкою справи зважила ся Броня вже тепер заговорити, хоч постанова в неї була зовсім инакша. Думала вдавати перед їмостею дуже смирну й не обзивати ся дотїль, доки сама їмость сього не забажає. На се дїло вивчила навіть Славка, як і що має говорити, але він очивидно пролик тепер мовчуна й удавив ся. Хоч нерадо, а все таки мусїла Броня свою смирність відставити на бік. Отже їмость не взяла їй сього за зле. Бо як тільки вздріла такого боязливого женіха, то хоч із разу се її смішило, то опісля стало їй його жаль. Вона й сама булаб йому пішла на підмогу, коли би се було можливо.

— „Та ми, прошу панї добродїйки...“ — зачала Броня трохи несмілливо, однакож зараз по кількох словах набрала ся знову свого звичайного супокою й певности — „та ми... а властиво пан Славко освідчив ся менї й я його приняла“.

Славко перехилив ся через поручє, потім випростував ся, а в кінци голосно подув носом і потермосив кріслом.

— „Бідолашний! Аж лекше зітхнув, що вона за нього відповіла“, — подумала Ірмость і мимохіть почула в своїм серци вдяку для Броні.

— „То все дуже красно, панно Броню, але я довідала ся, що ви, пані, завзята Полька, бою ся, щоби, з сеї причини не було коли між вами яких неприємностей Не знаю, чи то буде для Славка вигідно відцурати ся своєї родини, адже пані знають, що його батько священник...“

— „Алеж пані добродійко, змилуйте ся!“ — перебила Броня й зложила руки як до молитви. — „Хтож би такі річи міг навіть подумати?! Пан Славко не тільки не потребує кого не будь відцурати ся, але противно. . противно . Зрештою ми з паном Славком про се розмовляли Я дуже радо зміню для нього обряд латинський. Ми змовили ся, що аж по слюбі, а саме через те, що в нас була така постанова, аби я вистарала ся для пана Славка о посаду урядника при завдатковій касі. Се для мене лехко прийде, бо я через інспектора й старосту найду послух у дирекції. А як зміню обряд, то знаєте, пані добродійко, все воно не так. Колиж від мене зажадає мій сужений, або хоч би його родина, щоби я змінила обряд перед слюбом, то я зроблю се, не надумуючись ані хвильки. Прошу пані, мій батько змінив грецький обряд задля моєї матери, чомуж я не малаб се зробити задля свого мужа?“

Галя аж очи витріщила таке почувши. Своїм вухам не вірила Вона зловила тепер Броню на брехни Або тепер брехала, або збрехала ще тоді, як розповідала Гали, що її батько був Чехом і що вона властиво називаєть ся: „Смаржак“, а не: „Смажак“. Не вжеж тутешні мужики мали би рацію, прозиваючи Броню „табакою“ через те, що слово „смажек“ озна-

час висушений у печи на зелено тютюн?! Галя набрала ся до Броні такої віри, що ніколи не була би подумала, що вона та може також брехати!

— „А я завзята Полька?“ — говорила Броня далі тай усміхнула ся, але усміх так само ненадійно щез, як і обявив ся на її обличю. — „Я завзята Полька? Був такий час, що я мусіла нею бути Инакше я ніколи не булаб іменована сталою вчителькою. Але тепер, прошу запитати ся ласкаво Галі .“

— „Алеж, мамунцю, панна Броня найбільша наша пшияцюлка“ — поквапила ся Галя потвердити Бронині слова.

Імость задумала ся. Вона мала більше замітів проти Броні тай то замітів досить терпких і непріємних. Отже важила ся, чи виходити з ними. Всі стояли по сторонї Броні, чомуж би їй виступати проти неї? Ій, що властиво почувала для Броні вдяку за те, що вона прихильна для Славка Таку саму вдяку, як тоді на храму для Вишневички за те, що Вишневичка заговорила до її сина як до скінченого інтеліґентного чоловіка. Одначе.. одначе... Краньцовська. Імость нагадала собі, з яким завзятком клала їй Краньцовська на серце, щоби не занедбала справи. „Коли ви мати.. коли ви любите свого сина .. вонаж йому не під пару . чи вже Славко ліпшої не варт?“ Сі слова Краньцовської обзивались імости в грудях. Не вжеж вона не малаб відваги звідати ся докладно про все?!

— „Бачу, панно Броню, що ви за Славком дбаєте,“ — обходила імость подалеки — „але повірьте мені, старій жінці, що треба й за собою подбати. Мужчини всі однакі. Вони люблять жінок, поки жінки молоді, а як лиш жінка трохи поморщить ся, тоді шукають собі иншиx.

Чи не застановляли ся панї над тим, що Славко не буде ліпший? Мужчини так борзо не старіють ся, як ми...“

— „Ах! панї добродійка думають про наш вік?“ — догадала ся Броня.

— „Так, панно Броню!“

— „В такім разї позвольте, панї добродійко, сказати менї пару слів“.

— „Прошу дуже!“

— Я не тілько думала над сим, але й обговорювала з паном Славком сю справу дуже докладно“.

Тепер Славко витріщив очи й дивував ся, що вона так гладко бреше, бо він не говорив з нею про літа ані одного слова.

— „Правда“, — розповідала Броня — „я молодша від пана Славка ледви кілька місяців.. “

Коли би жив і був тут той піп, що її хрестив, був би також витріщив очи й дивував ся, що вона так гладко бреше. Бо вона не то що не була молодша від Славка кілька місяців, але була навіть старша від нього півтора року

— „Але нехай панї добродійка скажуть щиру правду, чи відповідно було би для пана Славка женити ся з дитиною? Адже панї добродійка мусять так само добре знати вдачу пана Славка, як я її пізнала. Хоч пан Славко тут між нами й слухає нашу розмову, то я таки не вагаю ся сказати при нїм, що мужчини з ліпшим серцем я ще в своїм житю не стрічала Не знаю, кому чи чому має завдячити пан Славко свою вдачу, чи своєму походженю, чи вихованю, але те можу напевно сказати, що ліпший мужчина під сонцем не найдеть ся“.

— „Славку! поцалуй йон! Адже чуєш, як тебе хвалить!“ — крикнула Галя. Але Славко

потермосив кріслом і гладив поручь від крісла так міцно, аж воно засвистало.

— „Мені вистарчить, як пан Славко щось доброго про мене подумає," — сказала Броня, взяла його руку з поручя й притиснула її на хвильку до свого лиця. — „І власне се його добре серце може йому зашкодити. Бо пан Славко опріч жінки потребує щирого приятеля. Потребує такої людини з досвідом, щоби любила його й опікувала ся ним не тілько як жінка, але також як рідна мати Чи вдасть любити так пана Славка панночка молода, панночка, що потребує ще сама проводу й опіки, то за се не можу ручити".

Ймость трохи не притакнула Брониній промові. Сї слова неначе були вичитані з серця ймостиного. Але Краньцовська... Краньцовська... Адже се жінка постороння. Що би й залежало на тім, чи Славко побереть ся з Бронею, чи ні? Тай вона знає докладно Броню. Отже таки нїчого доброго про неї не сказала. А радше.. радше... тільки як ймости промовити се слово до Броні? Завдати їй такий біль, коли вона так Славка пізнала й так його любить!

— „А тримай ся, хлопче, тримай ся!" — Се промовив Микольцьо. Стояв у дверях і махав кулаком на Славка. Галя схопила ся, зловила свого чоловіка за рамена й випровадила до другої хати.

— „Прошу тебе, вступи ся! Ідзь до дзєцка!" — Зачинила за ним двері й защепила на гачок. — „Прошу говорити" — обізвала ся до ймості. — „Уже тепер не прийде. А то непосидющий: хвількі нє може витршимаць!"

Колиб Галя не була промовила „прошу говорити", то хто знає, чи ймость була би так хутко зважила ся на слова. А так Галина принука заставила ймость обізвати ся, ненадуму-

ючись. Коли ж уже раз зачала говорити, то мусїла кінчити, хоч се їй було дуже не мило. Волїла би була здержати ся до завтра з сею мовою.

— „Я ще одну річ мала вас, панно Броню, запитати ся. Знаєте, панно Броню, в таких справах не можна забавляти ся в нїякі таємниці, треба вивести все на чисту воду. Для того не погнівайте ся, коли моє питанє буде для вас трохи неприємне Я не маю наміру нїкого ображати, але ви самі, панно Броню, мусите признати, що я, як мати, маю по простy обовязок розвідати ся про все. Я чула, не знаю кілько в тім правди... але чи Славко, пані, знає за ваше попереднє житє?“

Броня трохи счервонїла ся й спустила очи в долину. Але лиш на одну хвилинку. Потім знову піднесла очи на імость і дивила ся на неї зовсім супокійно. Тепер же імость не могла витерпіти її погляду й відвернула трохи голову на бік.

— „Я се розумію, пані добродійко, що вашим обовязком є про все розвідати ся“ — говорила Броня супокійно, а все таки далеко тихше, як перед тим. Буцім бояла ся, щоби хто з сусїдної кімнати не підслухав їх розмови. — „І так само, як перед паном Славком я не робила нїякої таємниці з мого попереднього житя, так не думаю робити таємниці перед панею добродійкою. Я висповідала ся зі всього перед паном Славком і він мені простив мої гріхи. Не хочу себе виправдувати, може бути, що я провинила ся, але я тоді жила в таких обставинах, що годі мені було инакше поступити Я, прошу пані добродійки, кругла сирота, я лишила ся з малечку без нїякої опіки, мусїла розуму набирати ся сама своїми силами. А надто, прошу пані, я була би стратила хлїб,

колиб була зважила ся супротивити ся підмові. Та кілько я була причасна до того гріху, се мені тут не подобає казати (се занадто річи інтимні), однакож я все розповіла панови Славкови й нехай він тут засвідчить, чи мій поневільний поступок кидає зле світло на мій характер".

Зупинила ся на хвилинку, ніби дожидаючи Славкового слова. Її очи над усяке сподіване заклїпали, а вона їх витирала хустинкою. Отже Славко мовчав. Він чув від неї страшну історію про те, як шкільний інспектор її знасилував, один однїський раз, як вона потім думала собі смерть заподіяти, як налагодила собі тріла з сірників, але скляночка з отрутою розбила ся й нїчого з того не вийшло. Як потім хотїла віддати під суд тогож інспектора, але їй загрозили втратою вчительства. Чув се все Славко від неї тай може й вірив. Отже тепер не здогадав ся промовити за нею хоч одно слово. Не здогадав ся сказати матері, що він довідавши ся від Броні про ті інтимні гріхи, простив їй, бо переконав ся, що вона неповинна.

— „Тай йолуп же ти!" — подумала Броня й говорила далї: — „Я вчителювала на селї сама саміська, молода дівчина, без досвіду, без нїякої оборони. А він, мій воріг лютий, узяв ся мене підмовляти. Колиж я на се не хотїла пристати нїяким світом, то він послужив ся своєю фізичною силою, щоби мене зломити. Я хотїла віддати його до кримінálу, але щож би з того було вийшло? Що стало ся вже, вернути ся не могло. Я булаб стратила посаду, а він — хто знає, чи не викрутив ся б якось. Так маю хоч стілько з того, що той тяжкий воріг мій боїть ся мене та все зробить для мене, що забажаю. І коли би тепер пан Славко був готовий виконати свою постанову й обняти

посаду урядника при касі, то я би кождої хвилі була іменована вчителькою в тім самім місті".

Послідні слова сказала буцім від нехотя, буцім не мала наміру показувати імости, що вона забезпечила вже прожиток для себе зо Славком.

— „Я привела на світ дитину" — говорила Броня ще тихшим голосом, як досі. — — „Пан Біг її забрав. Але плями лишила ся на мені, се не перечу. Люде не дивлять ся на те, чи я сама собі рану завдала, чи хто иншій мені заподіяв, але кажуть, що є рана на тілі. Кождий тепер може мені дати догану, а я не маю чим оборонити ся, бо не годна перед кождим розкрити свою душу. Перед одним тільки чоловіком я її розкрила й той чоловік сказав, що хоче мене мати своєю. Переконав ся, що я для нього щира й лишу ся такою до смерти..."

Знов ті очи, що здавало ся, неначе вони ніколи не замкнуть ся, заблисли, а Броня їх витерла хусточкою. Говорила тепер щиро й повидилось їй, що вона зіправди має постанову лишити ся Славкови вірною до смерти, хоч інспектора вивчила, що йде заміж на те, аби мати покришку. Бо приходилось їм обоїм уже дуже скрутно. Хотіли їх знов розлучити, перенести на иншу посаду або його, або її. Та розбалакавшись перед імостею, надумала ся, що вже час їй піти на спочинок, плюнути на всіх інспекторів і лишити ся при Славкови.

Та самісінька цирість обгорнула й імостину душу. Нехай би стало перед нею тепер сто Кравцовських, то не спопукалиб її до того, щоби запитати ся Броні, чи се правда, що вона ту дитину задушила. Та не тілько то. Вона сеї хвилі булаб дуже радо поблагословила обоїх; нехай діють ся те, що мусїло діятись. Але

Броня сама провинила ся, що так не стало ся. Говорила далі, зовсім без потреби.

— „Хоч пан Славко вже повнолітний та може сам собою запорядкувати, отже про те однако я не хочу ставати на заваді між ним і його родиною. Коли моя сплямлена особа заважає кому...“

Вона встала й приступила до Славка.

— „... то я звільняю пана Славка від сеї особи. Нехай пан Славко відречеть ся сеї особи...“

При сім слові обняла його й, глипнувши крадьки на імость, притулила свою голову до його рамени.

— „..тай тої дитини, що я ношу під своїм серцем від нього!“

Ще раз глипнула крадьки на імость і розплакала ся. Плакала щиро. Плакала для того, що без потреби ляпнула дурницю. Бо вона брехала. Ніякої дитини не почула під своїм серцем. Тай не така вона дурна, щоби допустити до живого наслідку. Попекла ся на горячім, тепер на студене дує. Але ті слова вирвались їй не хотячи. Вона мала їх приготовані для Славка, а не для його матери. Та в розгарі промови перехопила ся. Тепер бачила по імости, що сею вигаданою несенітницею все попсувала. Так прекрасно все склалось, а то на маєш! Одно необачне слово розбило всі надії. Тепер латай на ново, як знаєш.

— „Якого чорта я сказала таку дурницю?“ — думала Броня й плакала.

— „Алеж, Броньцю, успокуй ся!“ — скричала Галя. Тай імость її вговорювала. А Славко стратив рівновагу, лупав переляканими очима кругом себе тай махав пальцями в повітрю, намагаючись зловити поручє від крісла, що вихопилось йому з рук. Відтак поступив ся

дрібними кроками трохи назад, найшов загублену рівновагу й силував ся визволитись від обіймів своєї суженої. Почував тепер у собі обі неприємности: одну тую, яку зазнав тоді, коли на очах Пазї падав з лавки, а другу, коли мучив ся невигідним сидінєм, як Краньцовська його обнимала. Опріч сього всього горів цілий із сорому перед матірю за те, що вона довідала ся про його вчинок.

Коли Славкови не вдало ся визволити ся легким способом, то він таки сіпнув ся, лишив Броню на божу волю, а сам нахилившись, побіг широкими кроками до дверей. Тікав так, як тоді від Краньцовської, коли не вдалось йому вимантити від неї поцілунок.

— „Славно! славно!“ — кричав на нього Миколько й плескав у долоні. — „Жених! жених! у кінци пиймо пиво!“ — Нальляв дві склянки пива й показував Славкови на густу піну, що аж переливала ся через верьх. — „Як сметана!“

Але Славко, все ще похилений, зігнув голову в долину й ударив ся долонею в потилицю: — „Ной! там таке!...“ шептав до Миколька й показав зуби, ніби сміяв ся. Дознаку як тоді до забобона.

А Броня, витираючи хустиною очи, сіла знову на крісло й читала на ґмостинім обличю немов на таблици. — „Та тебе, небого, мій син не брав силоміць!“ — Так стояло там написано.

Але опріч того бачила ґмость у своїй уяві Краньцовську. Вона стояла за Бронею там, де перше Славко, й показувала з погордою пальцем на Броню: — „Я догадую ся... я знаю напевне, як вона його зловила!“

Броняж у души лютила ся сама на себе: — „На що я се говорила? Який дїдько за-

ставляв мене так брехати? І як із сеї біди вилізти?"

Всі три мовчали й усім трьом було на душі моторошно. Броня силувала ся щось придумати, щось сказати таке, аби цілу справу заглаголїти. Огже не могла нічого придумати. Про дитину вона вже говорила в секреті Гали, говорила й Славкови, мала навіть намір сказати їмости, але не тепер. Лишила собі сей спосіб добутя Славка аж на самий остаток, аж на той випадок, як би треба було загрозити скандалом. А то з того всього скандал уже єсть, а хісна з нього ніякого.

Але сказати щось треба конче. Може би так: „Тепер я вже маю досвід і коли би мене який мужчина хотів узяти силоміць, то я найшла би в собі стільки волї, щоби спротивити ся. Одначе супроти просьби того чоловіка, якого я так полюбила, не могла остояти ся!" — Ні, се також пісенітниця, новий скандал!

Так роздумувала собі Броня й не находила в своїй голові ніякої придатної постановы.

А їмость не могла їй того дарувати, що вона в такий спосіб підійшла її сина. Їмость не знала виправдання на такі річи. Бо й вона любила ся таї згадує свого любого й до сьогодня, але до такого була би ніколи не допустила ся.

Найкоротше неспокоїла ся Галя. І їй було зразу маркотно, але трохи згодї обгорнула її нетерплячка. Вона була переконана, що мати мусить згодити ся й дожидала лиш на те, аби ся комедія вже раз покінчила ся. Як же побачила, що ніхто инший не береть ся її кінчити, то вона сама взяла ся до того.

— „Ну, мамцю, як же буде? Говорім уже раз виразно, без чулосцї" — сказала, розсміяла ся голосно й раптом перервала сміх.

— „Та щож? Я нїщо проти того не маю. Але ти знаєш, що в Славка є ще батько“.

— „Е! батько! Як мамця скажуть, так буде. Ніби ми не знаємо, що татко зафше ідзе за радою мамці?“

— „Не дуже так батько мене слухає, як вам здаєть ся. От і тепер іще мушу поговорити зо Славком за батька“.

А Броня подумала: „Ага! Ти хочеш говорити зо Славком на самоті. Але що ти сьогодня закрутиш, те я завтра розкручу“

На тім і покінчили, що їмость поговорить іще зо Славком про батька

Як лиш увійшли до другої комнати, то Микольцьо прискочив до Брони, вхопив ї на руки й підніс до гори: — „Го-го! Не дамо дівувати, не дамо дівувати. В кінци напиїмо ся пива. Мамцю, дивіть ся, чиста сметана! А в кінци... перепрошаю, нарешті як Славко оженить ся, пїдуть до міста, тай будуть прохожатись отак попід пахи“.

Загнув праве рамя тай ходив по хаті вїйськовим кроком, показуючи, як Славко похожати ме з Бронею.

— „А в кінци ми з Галею приїздити мемо до них два, три рази на тиждень. Повозкою, повозкою, добрими кіньми“.

Удавав їзду, бігаючи по хаті. Огяже повозки не міг удати, вдавав лиш доброго коня, намагаючись зігнути шию в каблуку.

— „А в кінци.. перепрошаю, нарешті для нас має бути завсіди прилагожене добре пиво. Цілий Окоцім, ціле Пільзно! В кінци попємо ся, як секретарь від ради повітової. Знають мамця, чудовий чоловік, чудовий!“

Став розповідати їмости, які мав пригоди той секретарь по пяному, потім зійшов на те, що він чобіт не носить нїколи, лиш черевики,

що Галя перестала на снідапок пити каву, а не лиш гербату, бо не хоче бути тогета, що в них на стодолі була пара бузьків тай вивела троє молодих, але одно скинули з гнізда, що дяк найшов на дорозі стару підкову, приніс її до Миколька, бо думав, що то його коні загубили, такий ретельний! І клепав і клепав.

— „Ізус! Марія! Перестань уже Миколькю, бо мене вуха болять!“ — уговкувала його Галя.

Не було того способу, щоби заманити Славка на розмову про батька в чотири очі з Ірмостею. Як лиш хто підступав до нього, аби намовити його до сеї розмови, то він здвигав раптовно плечима, випускав із поміж відлутих губів якийсь дивний голос, „бв!“ і тікав у противний бік. Соромив ся матери, а при тім бояв ся забобона. Був переконаний, що забобон зачинає вже показувати свої примхи. А на се переконане мав Славко ви ні докази, як на долоні. Він знав, що йому належить ся заплата за його дотеперішню гризоту. Знав також, що сю заплату одержав ув особі Броні. Але з другого боку був певний, що за кождиновій, часткові хвилі радощів ждуть його також частини смутку. Таких радісних хвиль зазнав доси дуже багато, тепер прийшла черьга на всякі непріємности. Одну вже й переніс на собі, коли через неважливість Броні аж мусів тікати з родинної конференції. Другої непріємности вже не хотів сього вечера перебути. З рештою через те, що вважав себе так, як би переможцем над дотеперішними житевими невзгодинами, та брав ся Славко перехитрити свій забобон. Старав ся навмисне спровадити на себе малі непріємности, щоби тим самим збути ся великих. Волів, щоби на нього гнівали ся за те, що не хоче йти на розмову, аніж мав би почути від

матери щось таке, що розвіяло би всі його пляни й надії. Для того тікав і не хотів послухати ніякої намови. Ще мав такий вигляд, що при втечі може вдарити ся в коліно, а се чей же також неприємність. Радше перенести не знати який великий біль у коліні, аніж довідати ся від матери про перешкоди пібрати ся з Бронею. Ся сужена, що вратувала його від такого страшного клопоту, та варта в нього стільки, щоби витерпіти задля неї біль хоч у коліні.

Не вдало ся імости й на другий день поговорити зо Славком на самоті. Він за нічим иншим не пантрував, лиш за тим, чи імость припадково не злагодила ся взяти його на розмову. Коли ж помітив по імости найменшу признаку такого наміру, то зараз щезав з хати. Се не завдавало йому багато труду, бо на дворі прояснило ся зовсім, сонце пригрівало, а по боках дороги показали ся сухі стежки. Міг утікати світ за очи. Але він у таку далеку дорогу не випускав ся. Забігав найдалі до школи й ховав ся під крила своєї суженої. Отже й там не найшов сподіваного супокою. Бо Галя шепнула Брони, щоби намовляла Славка, нехай буде супроти матери чемніщий.

Школа стояла серед села недалеко церькви. Дістати ся як туди, як на дворі болото, було дуже тяжко, бо дорога вела поперек невеличкого яру, що через нього протікав малий, каламутний потічок. Правда, на сім потічку стояв вербовий з поручем мосточок, але пробрати ся до нього сухою ногою було годі. Бо в тім потоці напоювали пастухи худобу, згонили її перед містком у долину над потік. Через те худоба так розміщувала дорогу і всувала береги, що в сім місци в найбільшу посуху стояло заєдно болото. Славко знав його обминати.

Не далеко містка перелазив через пліт у город, заходив у лозину, що росла над потоком, продерав ся крізь ту лозину, перестрибав у найвузчім місци потік і за містком перелазив знов на дорогу.

Отакими зусиллями добирав ся Славко й на третій день до школи. Вона стояла над яром і ріжнила ся тим від инших мужицьких хат, що була з ґанком на побіляних стовпах і з дзвінком над стріхою зараз біля димника та обведена намість плотом паркапом із дощок. На лихо збудована була з дуже доброго матеріялу, бо хоч дуже стара, то не вимагала ніякої направи. Через те громада, хоч і бачила, що школа вже за тісна на стільки дітей, та не хотіла ніяк виставляти нову.

Помешкане вчителя було також тісненьке. Ще для Броні воно вистарчало, але жонатий чоловік не мав би де помістити ся з родиною. Кухня така маленька, що як три люда в ній стало, то на четверте вже не було місця. І в такій кухни від стіни майже до порога протягала ся велика, старосвітська піч Зараз із кухнею межувала вузенька комната, де стояло ліжко, супроти нього софа, побіч два крісла, а на инше обстанову не було вже місця Аж за сею комнатою була більша хата, буцім світлиця, з двоїма вікнами, де вже містив ся стіл, комода, кілька крісел, шафа, то що

Славко ввійшов через кухню, бо з переду не хотів заходити, аби дїти не видїли. У кухни, як що днини, так і сьогодня, застав девятилїтну дівчинку, Гапку, що послугувала Бронци. Се була дівчина дуже жвава й кілько рази вздріла Славка, то таки вмерала зо сміху. Вона завсіди зазирала крізь дірочку від ключа до тої вузенької комнати, де переснижував Славко з Бронею, видїла всї їх найпотайнїщі вчинки,

чула найсердечнішу розмову й сміяла ся до загину. З нею провадив Славко що днини одну й ту саму розмову.

— „Чого ти, Ганко, смієш ся?“

Ганка відвертала голову, закривала рот і ніс рукавом таїй відповідала: — „А деж я смію ся?!“ — При тім загачений на хвилю сміх прориває ся з її грудей голосним реготом і вона втікала в кут та аж товкла головою до стіни зосміхи.

Заки приступила Броня до властивої річи, себто, щоби намовити Славка поговорити на самоті з матірю, позволила йому вперед на звичайні пестощі. Обіймала ся з ним, цїлувала ся, як звичайно водить ся поміж суженими, коли ніхто на них не дивить ся опріч Ганки крізь дірочку. Славко полюбив таки Броню. Раз для того, що вона визволила його з тої тяжкої неволї, в якій він томив ся й мучив ся через кілька лїт, а друге, що вона поступала з ним так, як він привик помежи львівськими дівчатами, що ловили його попід мурами. Тепер же завважав навіть, що вона дуже гарна. Ті чорні очи, неначе завсіди втворені, що вливлювались і туляли ся до його чола, лиця, губів, та вони топили йому серце немов віск. Та болюча, застигаюча на губах усмішка та вливала в його груди якесь тепло, якесь бажанє пригортати Броню до себе. А якими милими, якими чарівними здавались йому пікантні слова, що виходили з тих губок, які кінчили ся маленечкими ямками.

— „Ти дуже красна!“ — говорив їй Славко, не зводячи з неї очей.

— „Сподобала ся тобі?“ — запитала ся вона якось від нехотя.

Тоді Славко хвилю подумав, ніби чогось вагав ся, потім нахилив голову й витріщив спід лоба на свою сужену перелякані очи.

— „А я який?“ — обізвав ся з якоюсь розпукою в голосі й виговорив ті слова так хутко, що його сужена більше догадалась, аніж вирозуміла їх. Дожидаючи відповіди, Славко спустив очи в долину й щоби чимось заняти ся, щипав пальцями конець свого носа.

— „Тай ти для мене красний“ — відповіла сужена, а на кінцях її губів показали ся маленькі ямки від легонької усмішки.

Славко приємно засоромив ся.

Вона пригорнула його до себе, назвала „коханим дурником“ і взяла намовляти, щоби поговорив з матірю. Він здвиг рантовно плечима й віддув губи. Випустив споміж них дивний голос, але він не подобав уже на „бв!“, лиш більше на „уммб!“ Одначе сужена доти не перестала намовляти, доки не стало на її. Переконувала його, що вперед треба покористувати ся всіми добрими способами, а потім як не вдіють ся нїчого по добру, то підуть на упір. Вона йому в тім поможе. А коли він її тепер послухає, то опісля вона сама воювати ме. О! вона знає всякі способи, про які йому й не снить ся. Навіть не скаже йому про них тепер. Аж як прийде на се пора, то сам побачить і не надивуєть ся, що вона така відважна.

Славко дав ся переконати. Йому нараз засіяла в голові чудова думка: — „Адже я вже не невільник! Я вже визволив ся з того невільництва. Чогож мені ще бояти ся? Хто мені що зробить?!“ — Пішов від Броні просто до матери.

Отже дорогою роздумав собі, що осторожність ніколи не завадить. Бо нема таких ясних справ, котрі би забобон не міг обернути в темряву. Се вже нераз зазнав Славко на собі. От хоч би й тоді, коли думав про самогубство.

Здавалось йому, що вже нічого гіршого не годен йому забобон удіяти. Аж показало ся, що неправда. Тож осторожність ніколи не завадить. Сю осторожність придумав собі Славко таки на дорозі.

Вопаж була ось яка. Славко постановив найти собі самому тепер якусь неприємність, щоби тим самим не стріла його більша неприємність перед лицем матери. Хотів попередити події. В той спосіб кине два гриби в борщ: і його теорія мати ме надоложенє й він сам не попадеть ся в сильце. Такуж неприємність легко найти тут, на дорозі. Славко піде просто на місток, не обходити ме його через город. Залізе в болото, поваляєть ся, промочить черевики тай... хібаж се належить до приємности?

Лиш відважно наперед! Адже він уже не невільник!

І не надіяв ся Славко такої великої неприємности, яку найшов у болоті перед містком. Болото загусло, вхопило його за ноги як руками. Заліз по самі коліна, витягав за ногами цілі тачки болота. Воно шелестіло, цмокало, а як Славкови вдало ся витягнути ногу, то воно дивувало ся якимось підземним голосом: „хав!“

Як вийшов на сухе, то ледви-ледви тягнув ноги за собою, такий тягар почепляв ся до них. За кождим поступом обліпало потрохи болото й значило за Славком дорогу мокрими, чорними купками. А всеж таки йшов неначе в мокрих, обслизлих кайданах.

— „Отже я вже не невільник!“ — думав Славко. — „Тепер можу поговорити з матірю. Одну неприємність я вже перебув, друга мене не так борзо стріне“.

— „Славку! Славку! Та де ти так заліз?!“ — кричав на нього Микольцьо. — „У кінци

чекай! Не йди такий до хати. Гандзю! ходи, обчистиш панича".

Гандзя обтесувала Славкові штани з болота патиком. Але се не на багато придало ся, таки треба було змінити спідну ґардеробу зовсім

Богатий на одну неприємність більше приступив Славко відважно до розмови з матірю.

— „Щож ти, Славочку, навіть не цікавий довідати ся, що чувати дома?" — докоряла йому з легонька ймость. Славко думав-думав і нарешті запитав ся:

— „А льорд що робить?"

— „А щож би? Розгонить курп тай наносить блохи до хати".

Знов задумав ся Славко глибоко. Потім зігнув голову й глипнув на ймость переляканими очима.

— „А Краньцовська?" — запитав ся так хутко, що ймость не вирозуміла.

— „Хто?"

— „Краньцовська!" — повторив Славко з розпукою.

Ймости неначе прояснило ся в голові. Отже не хотіла ще вірити своему здогадови

— „Не знаю" — відповіла трохи вагаючись і пильно вдивила ся в обличє Славка. Завважала по нім, що він осердив ся.

— „Як то? Не приходила ані раз? Не питала ся за мною?"

Ймость вагувала ся, чи сказати йому правду, чи ні. Ще таки не була певна, чи здогад її правдивий. Отже на всякий випадок Броня не здавалась їй уже такою злою як перше. Ймость постановила скрити правду перед Славком.

— „Вона має свою гризоту. Де їй тепер до відвідин? Краньцовський знов пішов блудом по селах".

Давно забута гриза приссала ся знов до Славкового серця. „Отже таки зрадниця! Підла зрадниця'" — думав Славко — „Лиш дурила мене тай годі". — Почував ненависть до Краньцовської.

— „А ти, Славочку, не поїхав би до дому? Поїдь, поїдь! Таку справу, як ти задумав, та не можна робити так на галай на балай".

Він здвиг раптом плечима, віддув губи й пропустив поміж них оба дивні голоси: „бв!" і „уммб!" Нї за що в світі не поїхав би тепер до дому. На те місце, де стільки мук зазнав? Тут йому дуже добре, навіть ямки не потребує порпати. Їсти в волю, спати до хороби тяжкої, відвідини Броні, тарахкотанє Микольця, вечером гра в карти. Якіж добра більше може дати людське житє? Адже се той ідеал, про який він мріяв тих безсонних ночей у Вороничах!

Їмость не силувала його, щоби їхав з нею. Вона так, як згодила ся вже на нову Славкову долю, хоч не казала се нікому.

— „Йому треба такої жінки, щоби опікувалась ним як рідна мати", — думала їмость. — „А Броня вже поважна тай дуже розумна. Що там людські поговори?!"

З тим і відїхала їмость, обіцюючи переконати панотця та написати дітям як найборше про виспід намови. Але всї вже знали, який то виспід буде.

Тим то в вечір при склянці пива поклоняв ся Микольцьо добрим здоровлєм новоженцям:

— „У кінци як лист на дереві, як квітки в городі, так ви любіть ся молодята. Нехай у кінци щастє вас ніколи не опустить. Бо в кінци... перепрашаю нарешті бажаня ваші сповнили ся. Ми будемо приїздити до вас два-три рази на тиждень. А памятай, Славку, тай

ви, панно Броню, цілий Окоцім, ціле Пільзно. В кінци... перепрошаю нарешті запросимо секретаря з ради повітової, чи трафить по півночи до дверей, як ми його напоїмо, запросимо ..“

Микольцьо став вичисляти всіх знакомих і про кождого розповідав, що він робити ме, як упєть ся.

— „Єзус! Марія! Кінчи вже, Микольцю, бо мене вуха болять. Кажи: многая літа тай досьць з них!“

— „Многая літа!“ — закінчив Микольцьо, вволяючи Галину волю.

Броняж поїхала на другий день до міста сповістити інспектора, що все склало ся гаразд.

А їмость приїхала до дому сполудня. Застала панотця, що злагодив ся вийти в село.

— „Знаєш? Із Славком не так зле, як здавало ся“.

Панотець стояв з капелюхом у руках і майже піднїс одну ногу, аби зачати похід. Та як почув їмостині слова, то зупинив ся.

— „Не відміняють стемплів, я вже розвідував ся“.

— „Дай уже спокій з тими стемплями. Коби лише стілько шкоди“.

Панотець приступив ся ближче до їмості тай шептав до неї: — „Кажу тобі, стидаю ся показати пастухови на очи. Бігме, стидаю ся! Обхожу його, втїкаю перед ним“.

Нагадав собі, що має пильну орудку тай налякав ся.

— Ой! Та то тепер днина, година. А я так не маю часу, так не маю часу!“

Таки вибіг із хати. Подріботав борзенько, просто в поле. Там орав Неважук під жито. Припізнив ся, слота не дала в пору зробити.

А то ще й барабуля не викопана. Неважук підгонив коні: — „Гайда! Нема коли спочивати, праця пропадає!“

А панотець підбігав за плугом як лошак. То з сього боку, то з того. Спотикав ся по бороздах та розплугах, а все випитував ся в Неважука про військові звичаї. Неважук кидав у відповідь по слову, не зупиняючись у роботї ані на хвильку. Нехай панотець вибачають, бо час дуже пізний.

— „Як? як?“ — перепитував панотець — „.... Боґа?“

— „Та так. Такий якийсь нарід поганий, Серби, чи Кровати, чи мара їх знає, та кленуть у Господа Бога так, як ми в матір. А з них найбільше при воську майорів та оберштів... Вйо! маленькі, нема коли спочивати“

Скоро панотець зміркував, що Неважук уже досить нарозповідав ся, а сонечко ще не заходить, то брав ся Неважукови віддячити. Розповідав йому, як давно били в школі. Кождий школярь мусів говорити в школі й поза школою по німецьки. Як же котрого зловили на тім, що говорить инакше, зараз йому шпрахцайхен (таку табличку) в руки. Тепер бігай із тою табличкою доти, аж доки не пощастить ся спіймати другого такого, що не хоче по німецьки балакати. Приходить ся на другий день у школі, ану! в котрого, хлопці, шпрахцайхен? Зараз його на лавку: лягай! Бють!

— „Такий нарід битий!“ — дивуєть ся Неважук.

Але те оповіданє не йшло панотцеви гладко. Він зупиняв ся, припочивав, віддихував ся. А все через те, що не здужав так хутко скакати по бороздах за плугом. За старий уже на лошака.

Імость знала, що їй прийдеть ся ще потїшити панотця за його сором перед пастухом. Така вже її доля. Нагадала собі, як її перших двоє дітей умерло, то й тоді вона мусїла панотця потїшити, хоч один Бог знає, як вона тоді сама потребувала потїхи. Та нїчого було їй діяти. Панотець причепив ся й товк усе одної й тої самої, що йому жаль, він не може собі ради дати. Ані їсти, ані спати не годен. Доти товк, доти її ссав, аж доки вона його не потїшила. Отакеж саме буде тепер із тим сромом перед пастухом. Погане, дуже погане таке житє!

Імость почула ся одним одна на цїлім широкім свїті. Сама саміська. Бо й до Краньцовської їй тепер годі вказати ся. Щож вона Краньцовській скаже? Чи не лїпше було дїйсно забрати Славка до дому? Коли йому треба матери, то нехай буде під опікою рідної матери. Нехай імости здаєть ся, що він каліка, що не годен на себе заробити, що треба його вдержувати до самої смерти. Як жеж воно можна так покинути сина на поталу невідомій долї?! Адже тут пустка, навкруги пустка. Є люде, але анї однісїнької живої живої душі. Був одним один Славко тай не остало ся по нім анї слїду! Щож їй тепер діяти? Не вже прийдеть ся сидїти, заложивши руки, так дожидати смерти з косою? Немаж і надії нї на що инше

Із такими думками лягла імость спати. Отже не вснула анї на волос. Утік сон за лїси, за гори. Збудив натомість у думках імости всї спомини пережитого й перебутого. Не зазнала спочинку, але напитала собі тою неспаною нїчкою болю голови.

На другий день рано вийшла імость на свіже повітрє, чи не перестане від того болїти голова. На дворі стояла тиха, осїнна погода.

Небо чисте, ані однісінької хмарки. Сонце зійшло ясне, наче викупало ся в росі. Тай роси ж тої, роси! Немов проїдала імостині черевики та гризла ноги. Аж холодом проймало.

Попри вузькі затінці мужицького жита пішла імость аж до ліса. Чатиння встелило пісок густо-густо. Отже на соснах ані знаку від того; вони зеленіють так, як зеленіли літом. Аж ось ув одним місци встелена земля пожовклим листем. Відки його стільки? Імость підглядала, перебирала очима дерево за деревом. Он-он стоїть берізка. Сама одна поміж стільки соснами. Тоненька вона та марна, але висока як і всі дерева навкруги неї. Зняла в гору безлисті гилячки, бідна спрітка поміж чужим народом. Доки зеленіла широким листем, то ніхто її не назирив. Аж тепер її побачили, як постелила свій лист кругом себе по земли, а сама заціненіла на довгий мертвецький сон зимовий. Імости здавало ся, що ся берізка — її Славко.

Свіже повітря помогло імости, вертаючи назад до дому вона вже позбула ся болю голови. Але думки її нічого веселого їй не віщували. Таки треба дожидати ся смерти з косою. Життє її закінчене до самого верьху: нічого проти долі бунтувати ся. Правда, не такі вона надії мала на Славка. Та що діяти?

— „Не знати, чи є така душа на світі, який поводить ся так, як вона собі сього бажає?“ — думала імость, а легонький сум обгортав її душу.

Постановила, таки сьогодня написати до дітей, що батько згожуєть ся, нехай означують час слюбу, коли новожепцям буде догідно.

Пропало: іди, Славку, межи люде! Чому ти маєш бути лїпший як другі? Ах? якіж ті мужчини всі ні до чого!

Так роздумувала Імость і нараз побачила перед собою Дибка. Молодого, в тих літах, що Славко.

Виділа докладно лишень його обличє, решта ж його стати ховала ся в тумані. А обличє неначе в святця: кругом нього горить проміне веселкою. Імость протерла очи рукою

— „Ах! се ти, небого?"

Стерла з повіків сльозу, що мінила ся проти сонця красками веселки. З нею разом стерла Імость із свого серця всі спомини про Дибка. Знала, що він її уже ніколи не нагадаєть ся. Чи він досі жив, про се байдуже, сьогодняк він умер для Імості. Старе й серце не потребувати ме від нікого ніякої розради.

Стояла біля тих вузьких загонів мужицького жита. Густе воно як щітка. Імость дивувала ся дивним дивом. І як вона сього перше не помітила? Адже се мужицьке жито та зродило через ніч ягоди.

На кождім листочку, але що називаєть ся: на кождім, на кождісінькім, на самім кінчику, по ягідці. Та ще й які ягоди?! Голубі-голубі одна в одну. Голубі як небо, ще кращі від неба. Бо та голуба краска жиє, світить голубими вогниками. Аж за очи ловить, аж скобоче в очи. Не таке яскраве небо, не такі яскраві зірки нічної пори на нім.

А ось одна ягідка горить. Горить полумінею. Червоним світлом, рожевим, жовтим, синім голубим. Розлила ся в тім світлі, не пізнаєш, де кінчить ся ягідка, де починаєть ся полумінь.

За нею займила ся друга, а там третя. Якийсь невидний палій робить пожежу між ними й вони перекидають ся в найкраще камінє. Нема йому назви, ані ціни нема. За ніякі скарби світа не купити їх.

А он-он поміж листочками... Імость аж налякала ся. Там видко зорю, як вона хитаєть ся між небом і землею. Як піднесеть ся до неба, то світить голубим світлом, як же спустить ся на землю, то горить усякими красками. Се падуча зірка. Небо не хоче її задержати, та бо й земля не приймає. Тож паде вона в долину й піднимаєть ся в гору. Раз у раз.

Відкіляж вони взяли ся тут, ті ягоди? Ніде їх тут не було лиш роса на їх місци. Вони стояли в бодняхъ у божій комірі там, на небесах

Ніщо инше, лиш певне якесь непосидюще та збитошне янголятко не мало инакшої роботи та закрало ся до божої комори. Попабирало тих ягідок повніські пазушки. Злинуло нічної пори понад мужицькі жита тай нуж шкоду робити, розсівати та розкидати ті ягоди повними пригорщами. Аби шкода була. Сіє... сіє... сіє!

Навмисне.. на збитки... навмисне!

Малось воно велику втіху з такої забави.

Але за радощами поступає слід у слід сум і гризота.

Ой! чи не вибють же в небі те янголятко порядно за таку пустоту?! За те, що змарнувало стільки добра, порозкидавши його поміж мужиків!

E. SAWIOUK
ISLES - SUR - SUIPPE
51110 BAZANCOURT
Tél. (26) 03.31.98